

EKSTREMIZAM I HULIGANIZAM NA BALKANU

Prof. dr MARIJA ĐORIĆ

**EKSTREMIZAM I
HULIGANIZAM
NA BALKANU**

Institut za političke studije
Beograd, 2024.

Prof. dr Marija Đorić

EKSTREMIZAM I HULIGANIZAM NA BALKANU

Recenzenti

Dr Miša Stojadinović, naučni savetnik

Prof. dr Violeta Talović Rašković, redovni profesor

Dr Zoran Milošević, naučni savetnik

Prof. dr Zoran Keković, redovni profesor

Izdavač

Institut za političke studije

Dobrinjska 11/4, Beograd

Za izdavača

dr Miša Stojadinović, naučni savetnik

Idejno rešenje korica

Martina Milosavljević Stojadinović

Lektura i korektura teksta

Snežana Stanković

Štampa

Donat Graf

Beograd

Tiraž

100

ISBN 978-86-7419-399-0

Stavovi, mišljenja i pogledi izneseni u ovoj knjizi pripadaju autoru/priređivaču i ne predstavljaju zvanične stavove Instituta za političke studije, Beograd.

Posvećeno voljenoj baki Paraskevi

SADRŽAJ

PREDGOVOR	13
REČ AUTORA	15
1. BIO JEDNOM JEDAN BALKAN...	19
1.1. Zašto je Balkan demonizovana reč?	19
1.2. Balkanizacija i <i>Homo balcanicus</i>	24
1.3. Zapadni Balkan kao politički pojam	26
1.4. Zašto Zapadni Balkan nije „zapadni“?	29
1.5. Može li biti mira na Zapadnom Balkanu?	31
2. EKSTREMIZAM NA BALKANU	37
2.1. Poreklo i nastanak ekstremizma	37
2.2. Radikalizacija kao proces	38
2.3. Trendovi u savremenim oblicima ekstremizma i terorizma	43
2.3.1. Uticaj moderne tehnike i tehnologije	45
2.3.2. „Individualizacija” ekstremizma	48
2.3.3. Ideološke kontroverze	49
2.3.4. Rodni pristup	50
2.4. Šta bi mladi istraživači trebalo da znaju o izučavanju ekstremizma?	55
2.4.1. Upoznajte dobro prirodu ekstremizma	57
2.4.2. Kako istraživati ekstremizam?	61
2.4.3. Najčešći izazovi za mlade istraživače	65
2.5. Povratak stranih terorističkih borca i njihovih porodica na Zapadni Balkan	70
2.5.1. Srbija	73
Savremeni terorizam u Srbiji	77
2.5.2. Crna Gora	80
2.5.3. Severna Makedonija	82
2.5.4. Bosna i Hercegovina	85
2.6. Uloga žena u savremenom terorizmu: žrtve, izvršioци ili nešto treće?	92
2.6.1. Žene i politika	93
2.6.2. Da li je terorizam isključivo „muškog” roda?	95
2.6.3. Žene kao izvršioци terorističkih aktivnosti	99
2.6.4. Žene kao žrtve terorizma	104

2.6.5. Žene kao majke u borbi protiv terorizma (i podsticanju terorizma)	108
2.7. Radikalizacija Roma: Srbija kao studija slučaja	112
2.7.1. Radikalizacija i nasilni ekstremizam u romskoj zajednici u Srbiji.....	116
2.7.2. Majke Romkinje u prevenciji nasilnog ekstremizma u Srbiji.....	121
2.8. Teorije zavera u vreme koronavirusa: svet i Balkan ..	127
2.8.1. Pandemija COVID–19 i njene posledice	128
2.8.2. Pojam zavere	134
2.8.3. Teorije zavera: istina ili laž?	136
2.8.4. Pandemija COVID-19 kao generator savremenih teorija zavera	138
2.8.5. Teorije zavera na Balkanu	140
2.9. Terorizam i mentalne bolesti	144
2.9.1. Mentalni poremećaji i nasilje	145
2.9.2. Korelacija mentalnih poremećaja i terorističkih napada	147
2.10. Masovne pucnjave – Srbija kao studija slučaja	157
3. HULIGANIZAM NA BALKANU.....	167
3.1 Poreklo huliganizma: ko su huligani, a ko navijači?...	167
3.2. Zašto je huliganizam „mačo” fenomen?.....	175
3.3. Sport i ekstremizam na Zapadnom Balkanu	179
3.3.1. Srbija.....	181
3.3.2. Bosna i Hercegovina	185
3.3.3. Crna Gora.....	188
3.3.4. Severna Makedonija	189
3.3.5. Albanija	191
4. SOKOLSTVO I MLADA BOSNA KAO SINTEZA SPORTA I POLITIKE: JEDNA STUDIJA SLUČAJA IZ ISTORIJE	195
4.1. Nastanak i razvoj sokolstva	196
4.2. Sokolstvo kod Južnih Slovena	200
4.3. Veza između Sokola i Mlade Bosne	204
LITERATURA	211
INDEKS IMENA I POJMOVA	231
BELEŠKA O AUTORU	251

TABLE OF CONTENTS

FOREWORD	13
THE AUTHOR’S WORD	15
1. ONCE UPON A TIME THERE WERE THE BALKANS	19
1.1. Why are the Balkans a demonized word?	19
1.2. Balkanization and <i>Homo balkanicus</i>	24
1.3. The Western Balkans as a political term	26
1.4. Why is the Western Balkans not “western”?	29
1.5. Can there be peace in the Western Balkans?	31
2. EXTREMISM IN THE BALKANS	37
2.1. The origin and emergence of extremism	37
2.2. Radicalization as a process	38
2.3. Trends in contemporary forms of extremism and terrorism	43
2.3.1. Influence of modern technique and technology	45
2.3.2. “Individualization” of extremism.....	48
2.3.3. Ideological controversies	49
2.3.4. Gender approach	50
2.4. What should young researchers know about the study of extremism?	55
2.4.1. Know well the nature of extremism	57
2.4.2. How to investigate extremism?.....	61
2.4.3. The most common challenges for young researchers	65
2.5. Return of foreign terrorist fighters and their families to the Western Balkans	70
2.5.1. Serbia	73
2.5.2. Montenegro	80
2.5.3. North Macedonia.....	82
2.5.4. Bosnia and Herzegovina .....,.....	85
2.6. The role of women in contemporary terrorism: victims, perpetrators or something else?	92
2.6.1. Women and politics.....	93
2.6.2. Is terrorism exclusively “male”?.....	95
2.6.3. Women as perpetrators of terrorist activities	99
2.6.4. Women as victims of terrorism	104

2.6.5. Women as mothers in the fight against terrorism (and the incitement of terrorism)	108
2.7. Radicalization of Roma: Serbia as a case study.....	112
2.7.1. Radicalization and violent extremism in the Roma community in Serbia.....	116
2.7.2. Roma mothers in the prevention of violent extremism in Serbia	121
2.8. Conspiracy theories in the time of the coronavirus: the world and the Balkans.....	127
2.8.1. The COVID-19 pandemic and its consequences	128
2.8.2. The concept of conspiracy	134
2.8.3. Conspiracy theories: true or false?.....	136
2.8.4. The COVID-19 pandemic as a generator of modern conspiracy theories	138
2.8.5. Conspiracy theories in the Balkans	140
2.9. Terrorism and mental illnesses	144
2.9.1. Mental disorders and violence	145
2.9.2. Correlation of mental disorders and terrorist attacks.....	147
3. HOOLIGANISM IN THE BALKANS.....	167
3.1. The origin of hooliganism: who are the hooligans and who are the fans?.....	167
3.2. Why is hooliganism a “macho” phenomenon?.....	175
3.3. Sport and extremism in the Western Balkans	179
3.3.1. Serbia.....	181
3.3.2. Bosnia and Herzegovina.....	185
3.3.3. Montenegro.....	188
3.3.4. North Macedonia.....	189
3.3.5. Albania.....	191
4. FALCONSHIP AND YOUNG BOSNIA AS A SYNTHESIS OF SPORTS AND POLITICS: A CASE STUDY FROM HISTORY	195
4.1. Origin and development of falconry	196
4.2. Falconry among the Southern Slavs.....	200
4.3. The connection between Sokol and Mladá Bosna	204
LITERATURE.....	211

INDEX OF NAMES AND TERMS.....	231
NOTE ABOUT THE AUTHOR.....	251

PREDGOVOR

Pred vama je delo, višestruko značajno za stručnu, ali i širu društvenu javnost. Više je razloga koji idu u prilog navedenoj tvrdnji. Savremeni svet samo u idealističkom shvatanju stvarnosti predstavlja skladno dijalektičko jedinstvo raznovrsnih njegovih činilaca, imajući u vidu dostignut stepen različitosti, raznovrsnosti i raznorodnosti subjekata i procesa koji ga čine.

Kada razlike dostignu nivo *extremus*, tu nastaje prostor za ekstremno delovanje, odnosno pojavu ekstremizma. Dakle, prva bitna odlika ovog dela tiče se njegove trajne aktuelnosti, jer pitanje (ekstremnih) razlika u nekom društvu, bilo da se radi o globalnom društvu ili pojedinim njegovim delovima, predstavlja trajno aktuelno pitanje.

Hvatajući se u koštac sa ovim složenim društvenim fenomenom, dr Marija Đorić vrši veštu kvalitativnu analizu pojmovnog određenja ekstremizma, kojeg posebno usložnjava činjenica da ovde nije reč samo o pojavi koja ima čist politički karakter. Evidentno je da se ekstremizam sreće u skoro svim oblastima društvenog života, u kulturi, sportu, religiji, iako ne treba zanemariti činjenicu da je njegova destruktivnost najizraženija upravo u sferi političkog. Ne promače autorki ni dobra prilika da na jednom mestu veoma vešto raspravlja o odnosu ekstremizma, radikalizma i terorizma, jer je savremeni svet zapljusnut talasima navedenih pojava koji oblikuju političku, ali i širu društvenu stvarnost, stvarajući bojazan za budućnost.

Dr Marija Đorić je posebnu pažnju u svom delu posvetila ekstremizmu u sportu, čiji je pojavni oblik poznat pod nazivom huliganizam. Najjednostavnije posmatrano, huliganizam predstavlja ispoljeno nasilno ponašanje (jednog dela) publike na sportskim priredbama. Ono što daje poseban značaj ovom segmentu knjige je i osvrt na vezu politike i ekstremizma u sportu (huliganizma). Savremeni svet karakterše i zloupotreba sporta od strane politike (*politizacija huliganizma*), a dr Marija Đorić se hrabro upušta u stručnu (politikološku i bezbednosnu) analizu kauzalnih odnosa i veza koje postoje (ili mogu postojati) između politike i huliganizma,

prostorno ga operacionalizujući na prostor Balkana. A brdoviti Balkan, i sam složen, raznolik i raznorodan, isprepletan granicama, vidljivim i nevidljivim. I kako autor reče: *Nevidljive granice su satkane od snova, emocija, kulture, tradicije, sećanja, arhetipova, duha prostora... Iako nevidljive, one su nekad često jače od fizičkih granica...*

Imajući u vidu aktuelnost teme za našu državu i region (kao i za međunarodni kontekst), kao i činjenicu da je u ovoj oblasti malo relevantnih i stručnih naučnih radova, profesorka Marija Đorić je svojom novom monografijom popunila veliku naučnu prazninu, što smatram izuzetno značajnim doprinosom u istraživanju ekstremizma i huliganizma na Balkanu.

*Načelnik Vojne akademije
pukovnik vanr. prof. dr Srđan Blagojević*

REČ AUTORA

Knjiga koju predajem sudu javnosti obavezuje me na nekoliko načina. Prvo, ona je plod mog dugogodišnjeg rada i sažima sva stečena iskustva iz prethodnih pet monografija koje sam objavila, te se nadam da pokazuje i jednu novu dozu naučne zrelosti. Drugo, ona se bavi većito neuhvatljivim i kontroverznim fenomenima (huliganizmom i ekstremizmom), koji su upravo zbog toga i dodatni izazov za mene. I naposljetku, celokupan fokus ove monografije je stavljen na tzv. Zapadni Balkan koji je *drugost* u odnosu na Evropu, koji nije dovoljno ni evropski ni dovoljno orijentalan, a koji je ipak, ponajviše – svoj. O Balkanu nije lako pisati, njega treba živeti i doživeti sa svim nesavršenostima i lepotama, a dodatno otežavajuća okolnost je ako ste i sami *Homo balcanicus*, „vrsta” koja žilavo opstaje vekovima na trusnom području Balkanskog poluostrva.

Trenutak u kome nastaje ova knjiga obeležen je tektonskim političkim dešavanjima. Rat u Gazi koji preti da zapali čitav Bliski istok (i šire), sukob u Ukrajini koji je svetski rat (u malom), preokrojavanje geopolitičke strukture sveta, stvaranje novog vrednosnog sistema i jedna velika polarizacija u kojoj postojimo Mi i Oni u formi arhineprijatelja. Vođena svim ovim dešavanjima, odlučila sam se za jednu regionalnu i lokalnu analizu fenomena ekstremizma i huliganizma, kako bih bar na kratko osvetlila „tamne vilajete” Balkana. Kako je nemoguće da se ponašamo kao pusto ostrvo u savremenim međunarodnim odnosima, često sam pravila paralelu sa Evropom i ostatkom sveta. Danas u eri globalizacije smo više no ikada povezani, a to se najbolje vidi na primeru ekstremizma koji ne poznaje granice i postaje „svetski” fenomen.

Imajući u vidu da sam najviše energije i ljubavi u svojoj karijeri posvetila radu sa studentima, imala sam ne samo želju, već i moralnu obavezu da napišem koju reč posvećenu mlađim kolegama. Upravo zbog toga sam odlučila da ukažem na sve zamke i prepreke sa kojima bi mogli da se suoče istraživači (na početku karijere) koji bi da se bave izučavanjem ekstremizma i huliganizma. Ovaj put nije

lak, ali je lep. Stoga sam im posvetila jedan deo monografije u kome objašnjavam metodologiju istraživanja i ukazujem da je izučavanje ekstremizma poput „traganja za Svetim Gralom”. Samo uporni i oni koji imaju veru (u sebe i svoje znanje) mogu da istraju na tom putu neizvesnosti.

Mnogo osetljivih pitanja je pokrenuto u ovoj monografiji: povratak terorista sa ratišta, rodna dimenzija ekstremizma, radikalizacija ranjivih grupa, pojava koronavirusa, pitanje mentalnog zdravlja... Na neka sam dala odgovore, za nekima još uvek tragam.

Poseban segment knjige posvećen je huliganizmu, kao relativno novom fenomenu, jer (zvanično) nastaje tek u 20. veku, iako je nasilje u sportu (i u vezi sa sportom) iskonski pratilac ljudske vrste. Ovde bih želela da naglasim da sam se kao žena često susretala sa predrasudama, ali sam zahvalna na tome, jer su me ojačale i utrle put nekim novim istraživačicama. Vredelo je.

Huliganizam na Zapadnom Balkanu je specifičan po tome što je čeličnim lancima povezan sa pojedinim političkim krugovima, i to mu daje beskonačnu regenerativnu moć. Ovaj fenomen u svojim radovima nazivam *politizacijom huliganizma*, i može se reći da je *differentia specifica* našeg podneblja. Mnogo se polemizalo oko toga da li je huliganizam na balkanskim prostorima forma ekstremizma (pre svega se misli na ekstremnu desnicu). Danas je huliganizam u našem regionu mnogo manje ekstremizam, a mnogo više organizovani kriminal, što je jedna veoma bitna promena tokom njegove višedecenijske geneze.

Na kraju, čitaoci mogu videti i jednu neobičnu studiju slučaja iz istorije. Naime, odlučila sam se da kroz analizu „Sokola” i „Mlade Bosne” pokažem korelaciju sporta i politike. Na taj način se može videti kako su mladi ljudi u najtežim političkim istorijskim trenucima pokazivali izrazitu hrabrost i nacionalni integritet.

Zahvalila bih se mojim dragim saradnicama Milici Stojčić i Andrei Matijević koje su uradile indeks pojmova i još mnogo dragocenih tehničkih detalja. Velika zahvalnost i Dajani Lazarević na ažurnosti i posvećenosti u tehničkoj pripremi knjige.

Balkan. Ekstremizam. Huliganizam. Kao da govorimo o Bermudskom trouglu koji je spreman da proguta sve što se nađe u blizini. Da se to ne bi desilo, moramo dobro da ga upoznamo. Stoga

se nadam se da će ova knjiga doprineti u rasvetljavanju i prevenciji mračnih pojava ekstremizma i huliganizma na našem prelepom i zastrašujućem Balkanu. Da li sam u tome uspela, pokazaće vreme.

U Beogradu, 2024.

Prof. dr Marija Đorić

1. BIO JEDNOM JEDAN BALKAN...¹

1.1. Zašto je Balkan demonizovana reč?

Balkan poseduje negativan imidž. Istorija je ispisana krvlju, konflikti su česti, standard života zaostaje za evropskim, postoje „prokletstva malih razlika” o kojima možemo govoriti kao o narcizmu malih naroda, zapadnjaci nas smatraju „trulim tkivom Evrope” koje treba ili odstraniti ili disciplinovati. Balkan, zapravo, predstavlja neko „strašilo” sa kojim Evropa (čitaj EU) ne zna šta da radi. Hteli bi i da nas se odreknu, jer smo nedovoljno Evropljani, a opet, ne žele da nas daju drugima. Možda bismo se i mi promenili, međutim, geografija je čudo. Ona nas vezuje svojim čvrstim lancima za zemlju u kojoj smo se rodili i ma koliko hteli da budemo drugačiji, da pobeegnemo od svog sopstva i približimo se toj „nedostižnoj” Evropi mentalitetom i na svaki drugi način, postoje neke granice koje su postavljene pred nas. No, to nisu samo fizičke granice (reke, mora, planine, granični prelazi...) koje nas omeđuju. Postoje mnogo snažnije granice koje su nevidljive, a koje određuju pravac kojim se krećemo (fatalisti bi rekli – sudbina). Nevidljive granice su satkane od snova, emocija, kulture, tradicije, sećanja, arhetipova, duha prostora... Iako nevidljive, one su nekad često jače od fizičkih granica koje hirurški precizno pokazuju gde počinje i prestaje Evropska unija.

Balkan je danas postao demonizovana reč i pojam koji je nepoželjan. Da li je to oduvek bilo tako? Negativan imidž Balkana se najbolje može videti kroz etimologiju reči, što bi stari Latini rekli – *nomen est omen* (ime je značenje). Poreklo imena Balkan datira iz davnina. Ono je došlo preko Turaka i predstavljalo je naziv za planinski venac (nekada poznat kao Hemus). Prvi put zvanično kao geografski pojam Balkan, tj. Balkansko poluostrvo (*Balkanhalbinsel*) uvodi 1808. godine nemački geograf Cojne

---

¹ Preuzeto iz: Đorić Marija, „Balkan (i Zapadni Balkan) kao negativni politički pojmovi”, *Nacionalni interes*, br. 1, 2024, str. 73–90.

(Johann August Zeune).² Možda etimologiju reči „balkan” najbolje opisuje Inaldžik (prema Erinu), koji osnovu izvodi iz persijsko-turske reči *balk*, što u osnovi znači – blato; i turskog sufiksa za deminutiv – *an*.³ U skladu sa ovim etimološkim tumačenjem dolazimo do zaključka da je Balkan i zapravo jedna metafora blata (mi bismo dodali „živog blata”) u kome su balkanski narodi vekovima zarobljeni. Opstanak u tom našem „živom blatu” nimalo nije lak jer nikako ne možemo da se izvučemo iz njega, a s vremena na vreme nas u njega dublje gurne po neka „čizma” koja dolazi ponekad sa Zapada, a ponekad i sa Istoka. Živeti u takvim uslovima je veoma izazovno i stoga su Balkanci razvili poseban nagon za preživljavanjem, koji se retko može sresti kod drugih evropskih naroda. Konkretno, nigde se lepše ne peva, ne igra i ne uživa u životu kao na Balkanu, i nigde se toliko lako ljudi ne prilagođavaju krizama kao na „brdovitom Balkanu”. Možda zbog toga, što znamo kako je život surov, pa uživamo u njemu dok možemo.

Među mnogobrojnim nedoumicama koje se tiču Balkanskog poluostrva je i pitanje: koje sve države čine Balkan? Po Hofmanu – Jugoslavija, Albanija i Bugarska su predstavljale „jezgro Balkana”, dok su delimično balkanske zemlje Grčka i Rumunija.⁴ Postoje indicije da se i evropski deo Turske može smatrati Balkanom, dok Marija Todorova ističe kako su balkanski narodi svi bivši Jugosloveni, Albanci, Bugari, Grci i Rumuni.⁵

U nekim metaforama se o Balkanu govori kao o „buretu baruta”; za druge je Balkan „komična opera ispisana krvlju”⁶; ima i onih koji su ga videli u kontekstu „drugosti”. O toj „drugosti” (u odnosu na Evropu) je na virtuozan način pisala bugarska naučnica

---

² Cvijić Jovan, *Antropogeografski spisi*, SANU, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1987, str. 15.

³ Prema: Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan*, Čigoja štampa, Beograd, 1998, str. 54.

⁴ Hoffmann George, *The Balkans in Transition*, Princeton, Van Nostrand, 1963.

⁵ Todorova na jednom mestu polemiše da li i Slovence treba uvrstiti u balkanske narode jer oni nikada nisu bili pod otomanskom vlašću, ali na kraju ipak odlučuje da i njih nazove Balkancima iz razloga što su činili deo Jugoslavije.

⁶ Durham, Mary Edith, *Twenty Years of Balkan Tangle*, Book Jungle, 2008, <https://www.gutenberg.org/cache/epub/19669/pg19669-images.html>

Marija Todorova u svojoj knjizi *Imaginarni Balkan*, u kojoj pokušava da objasni distinkciju između Nas (čitaj „primitivnih Balkanaca”) i Njih (čitaj „civilizovanih Evropljana”). Da bi potvrdili našu „drugost” i (ne)evropski mentalni sklop, neki zapadni izvori su govorili da se danas na Balkanu ljudi ubijaju zbog nečega što se dogodilo pre pola veka, što je nezamislivo u Zapadnom svetu.⁷ Međutim, u svoj toj glorifikaciji Zapada, zaboravili su da se, pak, oni ubijaju zbog nečega što se dogodilo pre dve hiljade godina, ako se uzme jedan od razloga stradanja Jevreja za vreme Drugog svetskog rata.⁸

Sledeći razlog negativne percepcije Balkana jeste broj ubijenih tokom Balkanskih ratova (Prvi i Drugi balkanski rat). No, ukoliko već kalkulišemo brojkama ljudi, zar nije cifra od tri miliona stradalih Vijetnamaca⁹ tokom Vijetnamskog rata zastrašujuća? Da ne idemo toliko daleko u prošlost. Dovoljno je samo da konstatujemo da je za samo tri meseca izraelskog napada na Gazu (nakon terorističkog akta Hamasa 7. oktobra 2023.) ubijeno oko 26.000 ljudi, među kojima je oko 50% dece, dok je 1,7 miliona stanovništva prisilno raseljeno.¹⁰ Očigledno je da nasilje, ubijanje i anticivilizacijske mere nisu svojstvene samo nama, Balkancima. Zbog toga se stiče utisak da smo, uprkos svim svojim nesavršenostima, previše na stubu srama. Kao što se može videti, violentnost nije samo *differentia specifica* Balkana, već je imanentna čitavom ljudskom rodu.

Konkretno, geografski gledano, mi jesmo Evropa, ali u mentalnom i emotivnom smislu reči često naginjemo orijentalizmu i Istoku, što nas je danas dovelo do „krize identiteta”. To se najbolje

---

⁷ Vidi: Cohen, Roger, “A Balkan Gyre of War Spinning Into Film”, *New York Times*, section 2, 12 March, 1995, p. 24.

⁸ Prema: Todorova Marija, nav. delo, str. 21. Jedan od razloga antisemitizma je i taj što se Jevreji prema ovim percepcijama smatraju „Hristoubicom”.

⁹ Vidi: <https://www.reuters.com/article/idUSN19285476/>; Charles Hirschman, Samuel Preston and Vu Manh Loi, “Vietnamese Casualties During the American War: A New Estimate”, *Population and Development Review*, Vol. 21, br. 4 (Dec., 1995), str. 783–812; Westheider, James, *Fighting in Vietnam: The Experiences of the U.S. Soldier*, Stackpolebooks, Mechanicburg, 2011, p. 142.

¹⁰ <https://news.un.org/en/story/2024/01/1146067>, 01.02.2024.

ogleda u našem odnosu prema savremenoj polarizaciji sveta, u kojoj smo „između dve vatre”. Nama u Srbiji je, na primer, razum na Zapadu, a srce na Istoku, kao u lošim ljubavnim filmovima. Specifičnost položaja Srbije stvara „geopolitički magnetizam koji privlači globalne i regionalne sile”.¹¹ A ti zakoni privlačenja nisu uvek na naše dobro. Mi bismo da koristimo materijalne dobrobiti Zapada, a da duhovno i vrednosno budemo Istok, što dovodi do sopstvene krize identiteta – Hantington je ovu pojavu nazivao „pocepanim zemljama” (*cleft country*).¹² Ovakve države ne samo da su nestabilne, već su i nacionalno, religijski i kulturološki heterogene, sa tendencijom novih konflikata, razjedinjenja i ujedinjenja. Kada ste mali u savremenom svetu (kakve su sve balkanske zemlje), nemate pravo na svoj apsolutni suverenitet. Zapravo, danas gotovo nijedna zemlja ne poseduje tzv. apsolutni suverenitet, koji bi podrazumevao da se ponaša i donosi odluke isključivo u skladu sa svojim interesima (sa izuzetkom nekoliko velikih sila poput Amerike, Rusije, Kine...).

Često su balkansku neposlušnost i violentnost mnogi teoretičari objašnjavali uticajem orijentalizma (posebno u pogledu istočnjačke okrutnosti). Ali Balkan nije samo Orijent. On je jedan amalgam u kome se spajaju turski orijentalizam (dug bar 500 godina) sa vizantijskim uticajem, koji je trajao malo duže od orijentalizma (ceo jedan milenijum). Ipak, jedna zajednička nit koja povezuje Balkan i Orijent jeste, prema percepciji nekih istraživača – povratak u srednjovekovni milje.¹³ Osim toga, za razliku od „neopipljivog Orijenta”, kako to ističe Todorova, Balkan je omeđen čvrstim geografskim i istorijskim granicama. Ili je bar bilo tako, jer od nedavno, svaka zemlja koja iz balkanskog regiona uđe u EU, negira bilo kakvu povezanost sa Balkanom (na koji se gleda kao na ružni prošli život).

---

¹¹ Despotović Ljubiša, Glišin Vanja, „Geopolitički identitet Republike Srbije i strategija nacionalne bezbednosti”, *Politika nacionalne bezbednosti*, br. 1, 2021, str. 25.

¹² Huntington, Samuel, *The Clash of civilizations and the remaking of world order*, Touchstone, New York, 1997.

¹³ Herbert Vivian, *The Servian Tragedy with some Impressions of Macedonia*, Grant Richards, London, 1904, pp. 252-253.

Uprkos svim postojećim nedostacima i manama koje nam spočitavaju Evropa i Zapad, Balkan i dalje ostaje bitna geopolitička tačka oko koje se nadmeću velike sile. Pre svega, Balkan je u značajnoj korelaciji sa širim geografskim okruženjem poput Male Azije, srednje Evrope, Mediterana, Bliskog istoka, Crnog mora... Despotović smatra da onaj ko vlada Balkanom, vlada i Evropom, jer je Balkan „ulazno-izlazna kapija Evrope za njen životni prostor na Istok”.¹⁴ Njegova zapažanja korespondiraju sa Makinderovom (*Halford John Mackinder*) tvrdnjom da Evroazijom može vladati samo onaj ko kontroliše centralni deo evroazijskog prostora. Da bi velike (pre svega zapadne) sile ostvarile taj plan, potrebno je da kontrolišu i Balkan, jer se na taj način ostvaruju dva bitna cilja:

1. Kontroliše se nemački tranzit Dunavom sa Bliskim i Srednjim istokom.

2. Preko Turske se blokiraju crnomorski moreuzi, te se i zatvaraju vrata Rusiji ka Sredozemlju.¹⁵

Osnovni problem Balkana je taj što je uvek viđen kao (neposlušna) periferija Evrope, koju je trebalo obuzdati delovanjem velikih sila Centra. Viđen je i kao kancerogeno tkivo koje treba „izlečiti” ili odstraniti. Balkan je i plodno tle za razvijanje „evropskog orijentalizma”, s obzirom na to da je „lepak” (ili granica) između Istoka i Zapada. Ako taj „lepak” nije dovoljno čvrst, onda su granice nestabilne, pocepane i teško ih je kontrolisati. Zbog toga su često svetske sile igrale ulogu „velikog brata” koji nadzire ovaj problematičan region. Pa ipak, možda je bolje da o Balkanu umesto koncepta „drugosti” govorimo o konceptu *okrnjene sopstvenosti*. A ko nam krnji tu sopstvenost? Pa, uglavnom neki *Drugi* koji, po pravilu, nisu sa Balkana, ali bi želeli da upravljaju njime. Balkan je poput lutkarskog pozorišta u kome se na sceni vide lutke, dok u pozadini konce povlači neko *Drugi*.

---

¹⁴ Despotović Ljubiša, „Antinomija nacionalne (ne)moći: globalizacijski i geopolitički kontekst nacionalne bezbednosti Srbije”, *Politika nacionalne bezbednosti*, br. 2, 2016, str. 31.

¹⁵ Prema: Nišić Stanko, *Globalna sila i bezbednost Balkana*, VIZ, Beograd, 2002, str. 161.

1.2. Balkanizacija i *Homo balcanicus*

Jedan od najbitnijih pojmova koji je izveden od reči Balkan je – *balkanizacija*. Ovo je, zapravo, pejorativan naziv za ono što je Endru Hamond (*Andrew Hammond*) nekada davno objasnila kao podelu na male celine srodnih naroda, koji su međusobno suprotstavljeni (što bi mi rekli „prokletstvo malih razlika”).¹⁶ Ako se ovoj odrednici pridoda primitivizam, anarhičnost, nepoštovanje institucija, nedostatak vladavine prava i još „začini” uticajem velikih sila¹⁷, onda dobijemo *balkanizaciju*, kao jedan kompromitovani pojam. Todorova objašnjava balkanizaciju kao proces rasparčavanja velikih geografskih celina (po nacionalnim osnovama) na male, međusobno suprotstavljene i uglavnom problematične državnice.¹⁸ Pa ipak, balkanizacija se kao pojam ne vezuje isključivo za svoju geografiju. Njujork Tajms (*New York Times*) je 1918. godine pisao o tzv. „balkanizaciji Evrope”, opisujući pesimističnu budućnost Starog kontinenta.¹⁹ U postkolonijalnoj Evropi termin „balkanizacija” korišćen je da označi problem sa kojima su se sretale novonastale afričke države (u odnosu prema koloniji Francuske). List *Listener* je 1962. godine pisao da u Zapadnoj Africi postoje svi uslovi za nastanak balkanizacije.²⁰ Tako je balkanizacija postala univerzalni sinonim za nasilje i rasparčavanje velikih celina na male, koji se više nije odnosio samo na Balkan, već i na ostatak „problematičnog” sveta.

Zbog violentnosti, ratova i grubosti kojoj je izložen, za Balkan se nedvosmisleno vezuje tzv. „mačo-imidž”. U poređenju sa Orijentom koji je oslikan ženskim metaforama, Balkan je priča o „mačoizmu”. Metafora o našim muškarcima (pogrdno nazvanim Balkancima), nije baš bila blistavog karaktera početkom 20. veka. Strani putopisci i istoričari su pisali kako je klasičan balkanski muškarac „necivilizovan, primitivan, grub, okrutan, i bez izuzetka –

---

¹⁶ Videti: Hammond Andrew, *The Balkans and the West: Constructing the European Other, 1945-2003*, Routledge, London, 2016.

¹⁷ Koje ovde deluju uglavnom po principu *divide et impera* (zavadi, pa vladaj).

¹⁸ Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan*, Čigoja štampa, Beograd, 1998, str. 65.

¹⁹ New York Times, 20. decembar, 1918, str. 3.

²⁰ Todorova, nav. delo, str. 69.

razbarušene kose”.²¹ Interesantno je da je ovaj isti putopisac imao dijametralno suprotno mišljenje o ženama sa prostora Balkana, tvrdeći kako su „ženstvene do srži”.²² Ne znamo da li su ovakve tvrdnje bile motivisane subjektivnim doživljajem, ali naš imidž nije ono što mislimo o sebi, već ono kako nas drugi vide.

Stanovnici Balkanskog poluostrva su čak dobili svoj latinski naziv, poput neke biljne ili životinjske vrste. Termin *Homo balcanicus* je nastao prvi put kod Svetlozara Igova kao antiteza „civilizovanom Evropljaninu”.²³ Autor ovog teksta bi u odbranu Balkana mogao navesti dosta činjenica o tome koliko se anticivilizacijskog može naći i u toj Evropi, koja je bila kolonizator, robovlasnik i još štošta u kontekstu Krstaških ratova, Inkvizicije, logora smrti tokom Drugog svetskog rata... Zbog negativne percepcije Balkana, koja pretežno dolazi sa Zapada, ne možemo a da se ne zapitamo kako to utiče na *Homo balcanicus*-a? Čini se da smo i sami oberučke prihvatili ovo negativno određenje i našu „drugost”, a samim tim i inferiornost, u odnosu na Evropu. Uvek na raskršću civilizacijskih puteva, Balkan se može smatrati nedovršenim Istokom i nedovršenim Zapadom, a koji je opet izgradio svoj poseban identitet.

Zarobljen između Vizantije i Rima, hrišćanstva i islama, Istoka i Zapada, Balkan je odvajkada bio važno područje. Smatralo se da je mir na Balkanu značio i mir u Evropi, pa i u čitavom svetu. Setimo se kako je i gde počeo Prvi svetski rat, setimo se koje su se imperije posle završetka ovog rata raspale. I ne možemo da se ne zapitamo da li su to velike sile oprostile Balkanu?²⁴

Postavlja se pitanje da li postoji neki lepši (i nekompromitovani) naziv za Balkan, koji bismo mogli koristiti? Svakako bi *Jugoistočna Evropa* bio sofisticiraniji i mnogo lepši termin, samo što on nije pustio „pelcer” koji bi se mogao primiti na ovom našem specifičnom balkanskom tlu. Ideja jugoslovenskog

---

²¹ Howden Smith, Arthur, *Fighting the Turk in the Balkans, An American's Adventures with the Macedonian Revolutionists*, G. P. Putnam's Sons, New York, 1908, pp. 1–3.

²² Ibid.

²³ Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan*, Čigoja štampa, Beograd, 1998, str. 75.

²⁴ U ovom slučaju – konkretno Srbiji.

geografa Josipa Roglića da se posle Drugog svetskog rata umesto naziva *Balkansko poluostrvo* koristi *Jugoistočna Evropa*, odbijena je zbog korelacije koje je ovaj termin ostvarivao sa nacističkom Nemačkom.²⁵

U međuvremenu, Balkan je doživeo još jednu *neo-balkanizaciju*, koja se odnosi na ratove 90-ih godina 20. veka i rasparčavanje bivše Jugoslavije. Ponovo je violentnost, stvaranje malih, međusobno suprotstavljenih država i kaos postao simbol za Balkan. Nakon više konflikata u koje su se (po nepisanom pravilu) uplele i velike sile, Balkan se danas opet integriše kroz novi fenomen koji se zove – Zapadni Balkan.

1.3. Zapadni Balkan kao politički pojam

Pre nekoliko godina na Balkanu se oformio jedan novi termin koji nam je danas poznat kao *Zapadni Balkan*. Reč je o političkoj konstrukciji koja ruši sve zakone geografije. Da bi se razumeo ovaj „klinč“ između geografije i politike, treba utvrditi koje sve to države čine Zapadni Balkan: Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Severna Makedonija, Albanija. Time dolazimo i do formule Zapadnog Balkana koja bi matematički izgledala ovako:

(Zemlje bivše Jugoslavije – Hrvatska i Slovenija) + Albanija = Zapadni Balkan
--

Navešćemo nekoliko specifičnosti koje proizilaze iz navedene formule:

1. Ono što je zajedničko ovom regionu, jeste da narodi Zapadnog Balkana govore istim (ili srodnim) jezicima, sa izuzetkom Albanije.

2. Vezuje ih zajednička prošlost kroz „zajednicu sudbine“ (posebno zemlje bivše Jugoslavije – Srbiju, Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu i Severnu Makedoniju, koje su nekada imale i zajedničku naciju, tzv. Jugoslovene).

²⁵ Hoffmann George, *The Balkans in Transition*, Princeton, Van Nostrand, 1963, pp. 11–12.

3. U skoroj prošlosti većina ovih zemalja bila je, nažalost, povezana kroz međusobne ratove 90-ih.

4. Nijedna od zemalja Zapadnog Balkana nije članica EU.

Ovo su samo neke od krucijalnih sličnosti i razlika, ali definitivno najjača spona između svih država ovog regiona je „san” o Evropskoj uniji. Metaforički gledano, Zapadni Balkan bi se mogao nazvati čekaonicom EU. A svi znamo kako je u čekaonicama neprijatno – neki se guraju da uđu preko reda, mnogi traže vezu kako bi dobili bolji tretman, pojedini čak usled dugog čekanja dođu u međusobni konflikt, a neki čak odlučuju i da se udruže kako bi to čekanje učinili podnošljivijim. Dobar primer ovog udruživanja je inicijativa „Otvoreni Balkan” koja povezuje Srbiju, Severnu Makedoniju i Albaniju, prvenstveno u ekonomskom smislu reči, olakšavajući lakši protok robe, ljudi i kapitala.²⁶

Prvobitna ideja ekonomske integracije Zapadnog Balkana je bila poznata kao „Mini Šengen”, kada su ove tri države potpisale 2019. godine u Novom Sadu pristupnu deklaraciju. Kasnije će ova inicijativa biti preimenovana u „Otvoreni Balkan”. Fokus deklaracije je bio na suštinskoj ideji kojom se rukovode njene potpisnice, a to je – značaj zajedničke evrointegracije, sa ciljem međusobne pomoći na putu ka EU. Zapravo, ideja vodilja „Otvorenog Balkana” je bila u tome da se kreira jedinstveno tržište, po ugledu na EU. Da je podrška inicijativi u osnivačkim zemljama velika, vidi se na osnovu istraživanja koje je organizovao IRI (*International Republican Institute*). U Srbiji 75% anketiranih podržava „Otvoreni Balkan”, u Severnoj Makedoniji 61%²⁷, dok u Albaniji podrška iznosi 63,3%.²⁸

---

²⁶ Postoje indicije da će se i ostale države Zapadnog Balkana priključiti ovoj inicijativi. Da bi se to ostvarilo, potrebno je da se prevaziđu mnoge političke prepreke.

²⁷ International Republican Institute. 2022. “IRI Western Balkans Poll Shows Support for Pro-Western Institutions, Persistent Ethnic Tensions, and Commitment to the Open Balkan Initiative”. 29. jun 2022. <https://www.iri.org/news/iri-western-balkans-poll-showsupport-for-pro-western-institutions-persistent-ethnic-tensionsand-commitment-to-the-open-balkan-initiative/>

²⁸ Euronews Albania. 2021. “What do Albanians think about ‘Open Balkan?’”. 16. decembar 2021. <https://euronews.al/en/what-do-albanians-think-about-open-balkan/>, 01.12.2021.

Podrška ovoj inicijativi je došla i od strane SAD, Rusije i pojedinih predstavnika EU, jer je viđena kao mogućnost ubrzanja u okviru procesa evrointegracija.²⁹

Iako na prvi pogled ova inicijativa deluje veoma produktivno, mnogi politički subjekti joj se protive, što stvara disonantne tonove među članicama Zapadnog Balkana. Najveće negodovanje je pokazao premijer privremenih kosovskih institucija Aljbin Kurti (*Albin Kurti*), kao i nekadašnji predstavnici crnogorskih vlasti (Milo Đukanović). Neujednačeno prihvatanje ove inicijative se može videti i u Bosni i Hercegovini, što dodatno komplikuje povezivanje Zapadnog Balkana. Mogući razlozi odbijanja BiH i Crne Gore da se priključe „Otvorenom Balkanu” nalaze se u osporavanju suvereniteta ovih zemalja nad procenama izgradnje države i nacije, kao i u narušavanju slike u javnosti o njihovom položaju u procesu pridruživanja Evropskoj uniji.³⁰ Osim navedenih kritika, evidentne su i mnogobrojne koristi od postojeće inicijative.

Najnoviji benefit ovog povezivanja je slobodan pristup tržištu rada za građane Severne Makedonije, Albanije i Srbije, koji će od 1. marta 2024. godine moći da rade bez ikakvih administrativnih prepreka u sve tri zemlje.³¹ Poenta ovakvog sporazuma je da će svako ko ima nalog na portalu *eUprava* biti u prilici da aplicira za posao u Albaniji, Severnoj Makedoniji i Srbiji i da će sve tri zemlje imati jedinstvenu bazu svih slobodnih radnih mesta. Može se reći da je ovo skoro kao EU na „balkanski način”. Kod nekih pojedinaca i država koje pripadaju Zapadnom Balkanu postoji bojazan da bi ovakva vrsta integracija mogla usporiti put ka EU, koja nije baš opravdana, jer ukoliko se povezuje EU, zašto to ne bi mogao činiti i Zapadni Balkan? Kod drugih skeptika „Otvorenog Balkana” kao argument protiv se navodi i eventualna kolizija koja bi mogla nastati sa Berlinskim

---

²⁹ Vidi: Stanković Marko, Krstić Zoran, „Perspektive srpsko-albanskih odnosa u svetlu inicijative 'Otvoreni Balkan’”, *Nacionalni interes*, br. 2, 2023, str. 118.

³⁰ Surlić, Stefan, Andrijana Lazarević, i Ljiljana Kolarski. „Integracija vs. suverenizacija. „Otvoreni Balkan” u okvirima statusnih i identitetskih sporova”, *Srpska politička misao*, br. 3, 2020, str. 57–78.

³¹ Na osnovu Protokola o međusobnom povezivanju šema elektronske identifikacije građana Zapadnog Balkana i Protokola za primenu uslova za slobodan pristup tržištu rada na Zapadnom Balkanu, koji je potpisan između tri države 22. januara 2024. godine.

procesom (čiji je rodonačelnik EU i koji je preteča ideje o integraciji balkanskih država). Nažalost, neke balkanske države (poput Turske)³² su se toliko načekale, da su potpuno izgubile iluziju o tome da će ikada postati deo evropske porodice. Ima i onih, poput Severne Makedonije, koja je čak bila spremna na promenu značajnih identitetskih obeležja, kakvo je ime države, određeni delovi istorije i mnogobrojni politički ustupci. Pa ipak, sve to nije bilo dovoljno da postanu nova zvezdica na zastavi EU. Postoji nešto jače od realnih činjenica, vladavine prava i kriterijuma za prijem u EU, a to je – politička podobnost. Ova „magija politike” je takva da od nepodobnih pravi podobne, i obratno. Upravo ovakva situacija stvara sve veće nepoverenje građana država Zapadnog Balkana u EU. Verovatno je to razlog što su izgubili svaku nadu da će postati njene ravnopravne članice. Ali, nada poslednja umire.

1.4. Zašto Zapadni Balkan nije „zapadni”?

Pošto smo objasnili trenutnu situaciju na Zapadnom Balkanu i omeđili ga (političkim) granicama, red je da nešto kažemo i o geografskim kontroverzama njegovog imena. O Zapadnom Balkanu (u savremenom kontekstu) se govorilo još krajem 90-ih godina 20. veka. Ovaj termin je neformalno koristila evropska birokratija još od 1997. godine, dok u potpunu operativnu upotrebu ulazi 1998. godine.³³ Veoma je bitno praviti razliku između termina Zapadni Balkan kao medijske konstrukcije i političkog termina. Iako se u medijskom diskursu ovaj termin javlja mnogo ranije, njegovo političko oblikovanje se vezuje za Samit Evropske unije u Solunu 2003. godine. Tada se zvanično uspostavljaju institucije³⁴ EU koje definišu odnose sa Zapadnim Balkanom. To je verovatno onaj momenat kada Zapadni Balkan počinje da se prepoznaje u isto vreme kao politički i geografski termin. Tako i Zapadni Balkan postaje deo jednog

---

³² Iako nije Zapadni Balkan, Turska je ipak balkanska država, tj. njen evropski deo. Ona se često nalazi „u paketu” sa Zapadnim Balkanom u mnogim projektima različitih međunarodnih organizacija.

³³ Stepić Milomir, „Zapadni Balkan: primer geografskog raspojmljivanja i geopolitičkog manipulisanja”, *Nacionalni interes*, br. 3, 2012, str. 21.

³⁴ Poverenik, komisija, direktorat...

političkog projekta (doduše na užtrb geografije). Interesantno je da države Zapadnog Balkana nisu same učestvovala u kreiranju ovog termina, niti ih je ko pitao. Neki autori ga smatraju praktičnim političko-ekonomskim terminom.³⁵ Po drugima, on je primer „geografskog raspojmljivanja i geopolitičkog manipulisanja”.³⁶ Prema Stepiću, cilj ovakve političke konstrukcije jeste stabilizovanje (nestabilnog) regiona i priprema za njegovu dalju evroatlantsku integraciju.³⁷

Da vidimo zašto Zapadni Balkan nije stvarno „zapadni”? Prvi prigovor će dati geografi koji nemaju običaj da na osnovu strana sveta dele ovo poluostrvo. U prilog tome govori i kapitalno delo jednog od najvećih balkanologa, Jovana Cvijića, koji je podelio Balkansko poluostrvo na osnovu tri najveće celine (a da ne spominje Zapadni Balkan): Pindsko-Dinarska oblast, Egejska oblast i Kontinentalni blok.³⁸ Stepić smatra da, konkretno Srbija, ni u kom slučaju ne može da bude deo Zapadnog Balkana, jer je ona u središtu Balkana (centralno-balkanska zemlja).³⁹ Po toj logici bi onda, po njemu, samo teritorija zapadno od reke Drine mogla biti „pravi Balkan”, a to su Bosna i Hercegovina i Hrvatska i Slovenija.⁴⁰

Iako postoje jasni (geografski) dokazi da Zapadni Balkan nije zapadni, nad geografskom logikom, prevagnula je (kao po običaju) politička, te se danas o ovom regionu može govoriti kao o političkoj konstrukciji koja je uveliko ustaljena. O Zapadnom Balkanu se stvorio diskurs u medijima, zvanični politički i institucionalni dokumenti ga prepoznaju pod tim nazivom, te se može reći da je ovaj pojam uveliko prihvaćen.

Interesantno je konstatovati kako je Balkan „drugost” u odnosu na Evropu, ali je isto tako i Zapadni Balkan sada pak, „drugost” u odnosu

---

³⁵ Vuletić, Dejan, „NATO i Zapadni Balkan”, *Vojno delo*, br. 7, 2018, str. 41.

³⁶ Stepić Milomir, „Zapadni Balkan: primer geografskog raspojmljivanja i geopolitičkog manipulisanja”, *Nacionalni interes*, br. 3, 2012, str. 9–34.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Cvijić Jovan, *Balkansko poluostrvo*, drugo izdanje, sabrana dela, knjiga 2, SANU, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1991.

³⁹ Stepić, nav. delo

⁴⁰ Poznato je da su ulaskom u EU Hrvatska i Slovenija „ispale iz društva” Zapadnog Balkana, tako da ova ideja nije primenljiva u praksi.

na ostatak Balkana, tj. u odnosu na one zemlje koje su uspele da uđu u EU (Grčka, Bugarska, Rumunija, itd.). Za sada zemlje Zapadnog Balkana još uvek nisu „podobne” da budu deo evropske porodice, te stoga postoji jasna granica između Njih (EU) i Nas (Zapadnog Balkana). Ova granica neodoljivo podseća na razgraničavanje koje su antički Grci pravili između njih koji su živeli u polisima i onih koji su bili van polisa. Zapravo, život van polisa je bio rezervisan za varvare ili bogove (neka svako od nas izabere kojoj kategoriji pripada).

Kao problematičan region (pogotovo posle ratova 90-ih), Zapadni Balkan je pod budnim okom velikih sila. Tragedija je u tome što se često kroz ovaj region vode mnogobrojni *proksi-ratovi* u kojima se „preko grbače” balkanskih naroda rešavaju neki problemi visoke svetske politike. A Balkanci nikako da se opamete i nauče da je bilo dosta ratova za nekoliko narednih generacija i da je konačno došlo vreme da se bavimo povezivanjem i integracijama, a da batalimo konflikte i tragedije koje su postale sastavni deo našeg balkanskog arhetipa. Lično, kao ljudsko biće, ali i kao istraživač, verujem da Balkan (zapadni, istočni, severni, južni... kako god nas budu nazivali) treba da predstavlja ako ništa drugo, tek „zajednicu sudbina”.⁴¹ Bar dok se nalazimo u čekaonici EU, a to će po svemu sudeći, još potrajati.

1.5. Može li biti mira na Zapadnom Balkanu?

Pitanje mira na Zapadnom Balkanu se može smatrati ontološkim, iz prostog razloga jer se bavi bićem i bivstvovanjem ovog regiona. To je ujedno i pitanje koje se tiče i ostatka Evrope, posebno ako se uzme u obzir da se upravo na ovim prostorima 90-ih

---

⁴¹ Ovu sintagmu je Oto Bauer (*Otto Bauer*) upotrebljavao za određenje nacije. Namera autora ovde nije da govori o balkanskoj naciji, već samo ukazuje na to da savremene balkanske države, pored mnogobrojnih razlika, spajaju i određene sudbinske nedaće. Osim toga, balkanski narodi su u velikoj meri međusobno izmešani, da sintagma „zajednica sudbine” predstavlja adekvatnu metaforu za nacije koje su mnogo više slične, negoli različite i koje su stoga i „sudbinski povezane”. O pojmu nacije kao zajednice sudbine videti više u: Otto Bauer, „Pojam nacije”, *Politička misao*, br. 1, 1983, str. 99–116.

godina 20. veka vodio najkrvaviji sukob u Evropi posle Drugog svetskog rata.⁴² Zbog svega navedenog je Zapadni Balkan pod budnim okom EU, koja neprekidno kontroliše (ali ponekad i stvara) određene tenzije i nerazrešene konflikte.

Pored mnogobrojnih procena podobnosti i nepodobnosti (zapadno) balkanskih naroda, od nedavno je uveden i tzv. lokalni indeks (*Balkan Peace Index* – BPI)⁴³, kojim se kvantifikuje mir u regionu i procenjuje kvalitet mira. Očigledno da je BPI nastao po uzoru na već poznati globalni indeks mira (*Global Peace Index* – GPI)⁴⁴, s tim što je kod balkanskog indeksa u pitanju regionalni kontekst, uz korišćenje određenih indikatora.

Poređenja radi, GPI je kompozitni indeks koji meri mir širom sveta i sastavljen je od 23 kvantitativna i kvalitativna indikatora (gde je svaki ponderisan na skali od 1 do 5). Sa druge strane, balkanski indeks mira (BPI) se sastoji od sedam domena, pri čemu svaki od njih ima tri ili više indikatora. U kontekstu *negativnog mira* su dva domena (borba protiv kriminala i političko nasilje), dok su na strani *pozitivnog mira* pet domena (državni kapacitet, regionalni i međunarodni odnosi, ekološka održivost, socio-ekonomski razvoj i politički pluralizam).

Podaci iz ovog indeksa pokazuju kako je Zapadni Balkan u poslednjih 20 godina miran region (bez oružanih sukoba). Jedino je pokrajina Kosovo i Metohija bila pogođena nasilnom krizom 2022., koja je nastavljena i tokom 2023. godine, dok su ostale članice Zapadnog Balkana imale političke krize i nenasilne sporove.⁴⁵

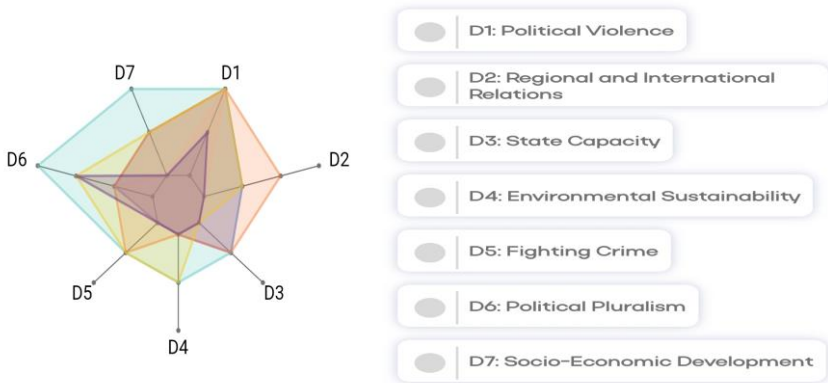
⁴² Više o sukobu na Balkanu videti u: Džuverović Nemanja, “Balkan Peace Index 2022: Trends and Analysis”, *Journal of Regional Security*, 18 (2), 2023, p. 27.

⁴³ Ovo je projekat nastao u saradnji između Fakulteta političkih nauka i Fakulteta organizacionih nauka u Beogradu.

⁴⁴ Videti više o tome: <https://www.visionofhumanity.org/maps/#/>

⁴⁵ Džuverović Nemanja, “Balkan Peace Index 2022: Trends and Analysis”, *Journal of Regional Security*, 18 (2), 2023, p. 29.

Grafikon BPI sa objašnjenjem političkih domena. Izvor:
<https://bpi.mindproject.ac.rs/>

Kada je reč o kvalifikaciji konkretnog stanja mira, Albanija i Hrvatska⁴⁶ su određene kao zemlje *konsolidovanog mira*; Srbija i Crna Gora su viđene kao države *polarizovanog mira*; Bosna i Hercegovina je najgora prošla sa tzv. *osporenim mirom*, dok je prema BPI najsigurnija zemlja Severna Makedonija sa *stabilnim mirom*.⁴⁷

Očigledno je da su zemlje Zapadnog Balkana u odnosu na turobni period ratova iz 90-ih napredovale u smislu uspostavljanja negativnog mira, ali je evidentna činjenica da još uvek treba puno toga da urade na uspostavljanju pozitivnog mira.⁴⁸ Imajući u vidu neka istorijska iskustva koja su na ovim prostorima proizvela visoku violentnost (Prvi i Drugi Balkanski rat), kao i mesto i povod otpočinjanja Prvog svetskog rata (Sarajevski atentat), Zapadni Balkan je pod budnim okom ne samo EU, već i ostalih velikih sila. Njihov cilj je ne samo mir na Balkanu, već i mir u Evropi, a kao što je iskustvo pokazalo bez mira na Balkanskom poluostrvu nema ni

⁴⁶ Interesantno je da se u ovom indeksu pored već postojećih zemalja Zapadnog Balkana (Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Severna Makedonija, Albanija), ubraja i Hrvatska.

⁴⁷ <https://bpi.mindproject.ac.rs/>, 12.02.2024.

⁴⁸ Videti o pozitivnom miru više u: Galtung Johan, *Mirnim sredstvima do mira: mir i sukob, razvoj i civilizacija*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.

mira u svetu. Drugi razlog je geostrateška pozicija Zapadnog Balkana (*Istok na Zapadu i Zapad na Istoku*), koja ga čini primamljivim za delovanje velikih sila. Nadajmo se samo da neće više koristiti dobro isprobani recept za vladavinu (Zapadnim) Balkanom koji glasi *divide et impera*.

***

O Balkanu nije lako pisati ukoliko niste rođeni na njegovom tlu. To se može videti još na osnovu tekstova raznih putopisaca kroz istoriju, koji su u Balkanu videli nerazjašnjenu mističnost. Da bi neko adekvatno percipirao Balkan, mora da živi na njemu, da oseti njegovu energiju i razume i njegove kontradiktornosti. Možda je i zbog toga negativan imidž Balkana nastao prevashodno zahvaljujući nemogućnosti zapadnih putopisaca da ga razumeju. A možda su imali i osnovane razloge, da kroz prizmu racionalnog, ogole našu stvarnost. Sa druge strane, o Balkanu nije lako ni pisati ukoliko ste rođeni na njemu, jer doza subjektivnosti i emocionalnosti preti da zamagli realnu sliku o njemu. Ali ko ga bolje poznaje od nas *Homo balcanicus*? Mi koji smo osuđeni (ili privilegovani) da živimo baš na ovom mestu gde se sreću Istok i Zapad, imamo pravo da kažemo po koju reč o „živom blatu Balkana” u kome vešto opstajemo.

Možda je najveći usud Balkana baš u tome što se nije dovoljno „europeizovao” i pozapadnjačio onako kako je hteo Zapad. Isto tako mu se može spočitati i lekcija da se nije dovoljno udaljio od Orijenta, iako ga Istok ne smatra dovoljno orijentalnim. Suština je da je doživljavao kao drugost upravo zbog većitog polukolonijalnog položaja koji je imao u odnosu na Evropu. Mnoge države mogu promeniti politički sistem, oblik vladavine, institucije, zakone, pa čak i političku kulturu, ali se ne može menjati mesto na kome je sazidana država. To je ujedno i prokletstvo balkanskih državnica koje se nalaze na „ruži vetrova” velikih sila.

Posebno je interesantna pozicija tzv. Zapadnog Balkana koji kao nova politička (ne geografska) konstrukcija još uvek nije podoban za Evropu. Dolazimo do kurioziteta da kao što je Balkan „drugost” u odnosu na EU, tako su zemlje Zapadnog Balkana „drugost” u odnosu na ostatak Balkana (koji je postao deo Evropske unije). Odnos opšteg i posebnog se jako dobro uočava na svim ovim

primerima, te nije teško shvatiti da je inferiornost Balkana nametana spolja, ali da je kao samoodrednica prihvaćena i od nas samih.

Poenta ovog promišljanja o Balkanu nije bila njegova apologija niti njegova odbrana, već samo pokušaj da se što bolje razume duh jednog prostora i duh jednog vremena u kome žive toliko različitih, a opet i toliko sličnih identiteta, koji su povezani zajednicom sudbine. Suština je u tome da Balkan jeste po malo Istok, po malo Zapad, ali je najviše svoj. Uprkos negativnoj percepciji, on ostaje važna geopolitička tačka koja u isto vreme spaja i razdvaja Istok i Zapad – sve po potrebi i u zavisnosti od interesa velikih sila.

2. EKSTREMIZAM NA BALKANU

2.1. Poreklo i nastanak ekstremizma

Ekstremizam je jedan od najneuhvatljivijih fenomena u društvenim naukama. Njegova priroda je promenljiva, oblici amorfni, te je stoga i njegova „bezobalnost” veliki problem za istraživače. Suštinsko pitanje je: **Kako da se borimo protiv nečega, ako ne znamo šta je to?** Na prvi pogled, ekstremizam se povezuje sa negativnošću i nasiljem i zato nije neobično što se svrstava u korpus *demonizovanih* fenomena (poput npr. terorizma).

Autorka ove knjige smatra da se o prirodi neke pojave mnogo toga može spoznati na osnovu etimologije reči – kako kaže latinska poslovice: *Nomen est omen* (ime je znak). Ukoliko se rukovodimo ovom izrekom, videćemo da je poreklo reči ekstremizam vezano za krajnost (lat. *extremus* ima više značenja: krajnji, poslednji, najviši, prekomeran, preteran).⁴⁹ Ta krajnost ekstremizma ide do određenih granica na kojima se međusobno dodiruje ono što je dozvoljeno i zabranjeno. Vrlo često ekstremizam „lebdi” između dozvoljenog i zabranjenog, sa tendencijom da pređe „crvenu liniju”. O ekstremizmu se ne može govoriti samo kao o ponašanju koje podrazumeva aktivizam, već i o mišljenju tj. sistemu vrednosti koji često biva toksičan.

*Ekstremizam je ponašanje i/ili mišljenje koje se nalazi na granici dozvoljenog, sa tendencijom da se ta granica pređe, a što je u suprotnosti sa pravnim, običajnim i kulturološkim normama jednog društva.*⁵⁰

Kao takav, „ekstremizam je nepoželjna pojava zato što ne korespondira sa vrednosnim sistemom savremene demokratije, jer direktno podriva pravnu državu i vladavinu prava. Njegova

---

⁴⁹ Đorić Marija, *Ekstremizam i nova realnost: svet u doba koronavirusa*, Institut za političke studije, Beograd, 2021, str. 48.

⁵⁰ Đorić Marija, *Ekstremna levica: ideološki aspekti levičarskog ekstremizma*, Institut za političke studije, Beograd, 2014, str. 37–52.

krucijalna karakteristika jeste upotreba nasilja ili sklonost ka nasilju (koja se ne mora uvek realizovati).”⁵¹

Iako je nasilje verni pratilac ekstremizma, ono ne mora uvek biti eksplicitno, te stoga razlikujemo nasilni od nenasilnog ekstremizma.⁵² Nasilje je imanentno čoveku, ali ono se može manifestovati na više načina – ne samo kao gola upotreba sile, već i kroz perfidnije modalitete poput govora mržnje, psihičkog nasilja i sl. Ekstremizam vešto koketira sa različitim formama nasilja i to kroz lavirinte različitih ideja i mišljenja, te se može reći da nijedna religija (kao i ideologija) nije „pelcovana” od ekstremizma. Ali isto tako ne smemo sebi dozvoliti luksuz mišljenja da bilo koju religiju optužimo za ekstremizam. Ekstremizam nije religija. Religija nije ekstremizam.

Poenta je u tome da se ekstremizam može desiti svuda i svakome, ali da su najranjivija nedemokratska društva u kojima je prodor ekstremističkog sadržaja olakšan. Da paradoks bude veći, ekstremizam se takođe može sresti i u državama sa visokim stepenom demokratije, upravo zbog slobode govora, mišljenja i neometanog političkog delovanja.

Ekstremizam ne predstavlja konstantu jer je predisponiran vremenom i prostorom. I eto još jednog problema sa kojim se srećemo prilikom izučavanja ekstremizma. Zapravo, nešto što je pre mnogo vekova bilo smatrano uobičajenim (tj. socijalno prihvatljivim), danas se može smatrati ekstremnim: na primer, mučenje, kao legalan vid ispitivanja inkvizicije. Ili recimo, prostorna uslovljenost ekstremizma – neke pojave koje su uobičajene u Avganistanu, mogu se smatrati ekstremnim u Americi i *vice versa*.

2.2. Radikalizacija kao proces

Da bi neko postao ekstremista mora da prođe najpre kroz proces radikalizacije. Taj proces je individualan, što znači da se razlikuje od osobe do osobe. Okidači za radikalizaciju su različiti i mogu biti predisponirani emocionalnom strukturom ličnosti,

---

⁵¹ Ibid. str. 22.

⁵² Više o tome u delu o klasifikaciji ekstremizma.

uticajem okoline, stresogenim faktorima itd. Uglavnom ih delimo na:

1. Faktore odbijanja
2. Faktore privlačenja
3. Individualne faktore

Svi navedeni faktori mogu biti okidač za proces radikalizacije (često deluju i udruženo kao grupa različitih faktora). Sam proces radikalizacije je vremenski uslovljen i može trajati od nekoliko nedelja, meseci, pa sve do nekoliko godina. Nijedan od ovih navedenih faktora ne mora biti direktan pokazatelj radikalizacije, te je potrebno pratiti aktivnosti osoba koje su indikovane na terorizam. Postoji nekoliko indikatora radikalizacije koje treba pratiti kako bi se dobila celokupna slika potencijalnih terorista/ekstremista. To su:

- „• Promene u komunikaciji i odnosima sa drugim osobama;
- Promene u fizičkom izgledu;
- Promene u ponašanju;
- Promene u onlajn aktivnostima;
- Promene u životnom prostoru.”⁵³

Često za vreme svojih predavanja na univerzitetu koristim dve metafore, kako bi moji studenti što bolje razumeli proces radikalizacije.

Prva metafora je poređenje radikalizacije sa **procesom „pranja mozga”**, tokom kojeg pojedinac usvaja određene sadržaje u sistemu vrednosti koji se razlikuju od prethodno stečenog. Na primer, ako je pojedinac podvrgnut procesu radikalizacije verovao u vrednosti poput ljubavi, mira i dobra, vremenom će kroz proces radikalizacije početi da usvaja sistem u kome su centralne vrednosne kategorije mržnja, rat i zlo.

Druga metafora podrazumeva poređenje radikalizacije sa **procesom penjanja uz stepenice**. Zamislite da vidite jednu zgradu na deset spratova. Pojedinci će ući u nju i neki od njih će doći do

---

⁵³ Vidaković Dragana, Vuković Mladen, Logunov Oliver, Plavšić Aleksandar, *Prevenција radikalizacije i terorizma*, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020, str. 16.

prvog, drugog ili trećeg sprata. Ali samo oni koji se budu uspešno popeli do desetog sprata će uspešno završiti proces radikalizacije.

FAKTORI ODBIJANJA	FAKTORI PRIVLAČENJA
<ul style="list-style-type: none"> * Osećaj odbačenosti u društvu, relativna deprivacija. * Frustracijska agresija (neostvarena želja rađa frustraciju). * Velike socijalne i ekonomske razlike. * Nemogućnost integracije u postojeći društveno-politički sistem. * Nepostojanje jednakih šansi za sve građane u društvu. * Nezaposlenost * Izolacija omladine od ostatka sveta (nemogućnost putovanja, razmjene iskustava sa svojim vršnjacima iz okolnih zemalja i inostranstva, apatija...) * Diskriminacija na nacionalnoj, rasnoj i verskoj osnovi, osjećaj nepravde. * Urušena pravna država i vladavina prava, slabe institucije. * Loš obrazovni sistem koji ne razvija kritičko mišljenje. * Postkonfliktno društvo. * Nepoštovanje osnovnih ljudskih prava. * Radikalno i selektivno tumačenje religijskih dogmi. 	<ul style="list-style-type: none"> * Osećaj pripadnosti koji je veoma razvijen kod ekstremističkih grupa. Aktivna uloga ekstremističkih regrutera, koji su uvek tu za potencijalne buduće članove. * Radikalizacija u virtuelnom prostoru (društvene mreže, enkriptovane aplikacije...) i uticaj propagande. * Kriza identiteta koja se prevazilazi ulaskom u ekstremističku grupu. * Manipulativni pristup ekstremista, koji uvijek imaju „lake odgovore” i tzv. logična objašnjenja u „teškim vremenima”. * Finansijska korist koju pružaju ekstremističke grupe. * Osećaj poštovanja i važnosti (osjećaj „ekskluziviteta” koju novi članovi dobijaju od ekstremističkih grupa. * Avanturizam * Uticaj bliskih osoba na prihvatanje ekstremističke ideologije (prijatelji, rodbina, verski autoriteti). * Nagrada za žrtvu počinjenu u ime određene ekstremističke ideje (npr. „odlazak u raj” i status mučenika, tj. šehida).

Tabela br. 1: Đorić Marija, *Priručnik za prepoznavanje, prevenciju i suzbijanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma kod učenika*, Biro za operativnu koordinaciju – Nacionalni operativni tim, Podgorica, 2020, str. 25.

PERSONALNI FAKTORI	
•	Patologija (neka vrsta poremećaja ličnosti)
•	Disfunkcionalna porodica
•	Nasilje u porodici
•	Emotivni problem
•	Usamljenost
•	Autoritarna vrsta ličnosti
•	Post-traumatski poremećaj

Tabela br. 2: Đorić Marija, *Priručnik za prepoznavanje, prevenciju i suzbijanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma kod učenika*, Biro za operativnu koordinaciju – Nacionalni operativni tim, Podgorica, 2020, str. 25.

Radikalizacija je opasan proces, jer je to način kako neko postaje terorista. Da bi određena individua krenula putem terorizma, ona najpre mora da krene u proces radikalizacije gde u prvoj fazi postaje ekstremista, a tek u drugoj fazi može da postane (i ne mora) – terorista. Zato je od suštinskog značaja sprečiti radikalizaciju na početku, jer na taj način ne samo da preveniramo ekstremizam, već i terorizam.

Neki teoretičari⁵⁴ su analizirali 11 studija slučaja, na osnovu kojih su identifikovali 4 faze radikalizacije:⁵⁵

1. Preradikalizacija – U ovoj fazi osoba još uvek nije došla u kontakt sa toksičnim ideološkim idejama, ali postoje određeni uslovi da se krene sa procesom radikalizacije.
2. Preidentifikacija – Faza koja se fokusira na izučavanje ideologije i njenog vrednosnog sistema. Kao podsticaj za napredovanje ove faze može biti neki stresni događaj koji će ubrzati proces.
3. Indoktrinacija – Ovo je faza u kojoj pojedinac već počinje da se ideologizuje i usvaja osnovne principe određene ekstremističke/terorističke grupe.

⁵⁴ Rauf Ceylan, Michael Kiefer, *Salafismus: Fundamentalistische Strömungen und Radikalisierungsprävention*. Springer VS, Wiesbaden, 2013, p. 162.

⁵⁵ Bitno je napomenuti da se ova vrsta radikalizacije zasniva na analizi džihadističke ideologije.

4. „Džihadizacija” je poslednja faza u kojoj je individua usvojila celokupan violentan vrednosni sistem, na osnovu kojeg je spremna da krene sa operacionalizacijom, tj. primenom u praksi.

Kada je reč o vrstama radikalizacije mogu se izdvojiti dve osnovne:

1. Direktna, koja podrazumeva neposredan kontakt („licem u lice”). To bi značilo da su regruteri oni koji su iz bliskog okruženja (emotivni partner, rođak, učitelj ili neka vrsta autoriteta). Kao podvrsta direktne radikalizacije može se izdvojiti radikalizacija u zatvorima. Zapravo, prema procenama stručnjaka koji su imali neposredan kontakt sa zatvorenicima koji su osuđeni za krivično delo terorizma, oko 40% terorista se u Zapadnoj Evropi pretežno radikalizovalo u zatvorima.⁵⁶ To bi značilo da neko ko je npr. počinio krivično delo krađe, ulaskom u zatvor može u međuvremenu da se radikalizuje i postane terorista.

2. Indirektna radikalizacija se svodi na upotrebu savremene tehnike i tehnologije, tj. internet. Mnogi je nazivaju i onlajn radikalizacijom. Ona ne mora uključivati neposredan kontakt sa teroristima, ali je akcenat stavljen na usvajanje onlajn ideološkog sadržaja. Koliko se trendovi u ekstremizmu i terorizmu menjaju, vidi se upravo po tome što više nije potrebno da se teroristi lično sreću ili organizuju obuke u kampovima (što je iziskivalo dosta novca i vremena), već je dovoljno samo imati *wi-fi* pristup. Ova vrsta radikalizacije je u velikoj meri zaslužna za stvaranje fenomena tzv. usamljenih vukova.

Kada je reč o Zapadnom Balkanu (u poređenju sa Evropom), dominantna je direktna radikalizacija, mada u poslednje vreme sve više se intenzivira i onlajn radikalizacija na našim prostorima. Pored upotrebe zvaničnih društvenih mreža i aplikacija (Fejsbuk, Tik Tok, Telegram i sl.), koriste se i alternativne mreže, uključujući i dark-veb.

---

⁵⁶ Zbog principa *The Chatham House Rule*, autorka ove knjige ne može da otkrije izvor podataka.

2.3. Trendovi u savremenim oblicima ekstremizma i terorizma⁵⁷

Postoje različiti trendovi u savremenom ekstremizmu, koje možemo podeliti u nekoliko grupa:

1. Uticaj moderne tehnike i tehnologije
2. „Individualizacija” ekstremizma
3. Ideološke kontroverze
4. Rodni pristup

Kako bi se razumele sve ove kategorije, potrebno je krenuti od trenutnog pregleda stanja na globalnom nivou. Poznato je da je teroristička organizacija „Islamska država”⁵⁸ ostvarila veliki uticaj na ekstremiste i teroriste širom sveta. Njihova ideologija predstavljala je motivaciju za mnogobrojne nasilne akte koji su bili proizvod ne samo delovanja drugih terorističkih organizacija, već i pojedinaca (usamljenih vukova). Danas je „Islamska država” gotovo uništena na terenu, mnogi njeni članovi i lideri su pohapšeni i ubijeni, a kalifat je ostao nedovršen san mnogih džihadista. Da li to znači da je „Islamska država” definitivno uništena? Ne, jer ostaje njena ideja, a ona je gotovo – neuništiva. U tome i leži glavni problem savremenog nasilnog ekstremizma i terorizma. Ideja koja je glavni generator violentnih aktivnosti ekstremista je nematerijalna tvorevina koja pokreće, motiviše i opravdava delovanje njenih sledbenika. Dok god postoji jaka ideja koja „opija” umove i pokreće na akciju, postojaće i njeni sledbenici. Slabost savremenih kontraterorističkih pristupa je u tome što često leče samo posledice, a ne uzroke nasilnog ekstremizma i terorizma.

Gledajući aktuelnu statistiku prema *Global Terrorism Index*⁵⁹, ISIS je i dalje (osmu godinu zaredom) najsmrtonosnija teroristička organizacija na svetu, koja je tokom poslednjih godinu

---

⁵⁷ Veći deo ovog segmenta u knjizi je baziran na radu: Đorić Marija, „Trendovi u savremenom ekstremizmu: izazovi i pouke”, *Politička revija*, br. 4, 2023, str. 71–92.

⁵⁸ Pored ovog, postoje i drugi nazivi u vidu akronima kao ISIS, IDIL, IS, DAESH... koji se vezuju za određene vremenske periode u kojima se na različite načine razvijala ova teroristička organizacija.

⁵⁹ Ova statistika se pravi na uzorku od 163 zemalja i obuhvata 99,7% svetske populacije.

dana organizovala 21 teroristički napad širom sveta.⁶⁰ Trenutno su ogranci „Islamske države” najdominantniji u Sahelu⁶¹ (Afrika) i južnoj Aziji. Njene značajne snage su koncentrisane u Avganistanu, gde je oformljena „Islamska država Horasana”, koja je najveći protivnik režimu Talibana. Primetne su i pojačane aktivnosti terorističke organizacije „Al Šabab” izvan Somalije, tako da religijski, tj. džihadistički ekstremizam i terorizam menjaju možda pravac delovanja, ali njihova ideologija je i dalje prisutna.

Iako u četiri najsmrtonosnije terorističke organizacije u 2022. godini spadaju one koje pripadaju ideologiji religijskog ekstremizma⁶², statistika je mnogo drugačija na globalnom nivou. Naime, u periodu od 2007. do 2022. godine mnogo je više bilo terorističkih napada koji u pozadini imaju ideološki motivisan ekstremizam (ekstremna levica i ekstremna desnica) negoli onih motivisanih ideologizacijom neke religije.⁶³ Drugo mesto zauzimaju etno-separatistički i nacionalistički napadi, dok su tek na trećem mestu religijski motivisani teroristički napadi. Odakle onda utisak da je religijski fundiran ekstremizam najdominantniji? Odgovor je jednostavan – u poslednjih nekoliko godina religijski motivisani teroristički napadi bili su izuzetno spektakularni (upotreba medija i propagande), morbidni i veoma destruktivni (npr. napad 11. septembra). Osim toga, pre par godina je po prvi put stvoren jedan hibrid (ISIS – kao kombinacija kvazi-države i terorističke organizacije), koji je svojom violentnošću, mobilizacionim

---

⁶⁰<https://www.visionofhumanity.org/maps/global-terrorism-index/#/> 29.06.2023.

⁶¹ Sahel je postao sve problematičniji u poslednjih 15 godina, dok je smrtnost od terorizma porasla za više od hiljadu odsto između 2007. i 2021. godine. Prema: <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2022/03/GTI-2022-web-04112022.pdf>, 01.07.2023.

⁶² To su „Islamska država” „Al Šabab”, „Islamska država Horasana” i JNIM (Jama’at Nasr al-Islam wal Muslimin) – ogranak Al Kaide. Prema: <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2023/03/GTI-2023-web-170423.pdf>, p. 12, 30.06.2023.

⁶³ Ibid. p. 35.

kapacitetima⁶⁴ i destruktivnošću prevazišao ostale terorističke organizacije.

Sa druge strane, ideološki motivisan ekstremizam dobija sve više na značaju. Prema proceni mnogih teoretičara i praktičara, može se očekivati rast ekstremne desnice širom sveta koja će predstavljati odgovor na nekoliko značajnih globalnih događaja, poput migrantske krize, rata u Ukrajini⁶⁵, pandemije COVID-19. Kao odgovor na ekstremnu desnicu, po nepisanom pravilu obično imamo jačanje ekstremne levice, što su izveštaji Evropolu pokazali u prethodnim godinama. Jačanju ekstremne levice pogoduje i savremena ekonomska kriza, kojoj se za sada ne vidi kraja. Ovakav „reciprocitet ekstremizama“⁶⁶ vodi ka nečemu što možemo nazvati „začarani krug ekstremizma“ iz kojeg se teško izlazi. Dodatno otežavajuću okolnost za savremeni ekstremizam čine *usamljeni vukovi*, tj. ljudi koji su se samoradikalizovali⁶⁷, bez direktnog kontakta sa nekom od ekstremističkih grupa.

2.3.1. Uticaj moderne tehnike i tehnologije

Pojava interneta, veštačke inteligencije, savremena robotizacija društva, samo su neki od izazova sa kojima se suočava savremeno čovečanstvo.⁶⁸ Pored pozitivnog uticaja, koji olakšava

---

⁶⁴ Prema procenama UN, smatra se da se ISIS-u priključilo oko 40.000 hiljada ljudi iz 120 zemalja širom sveta, što je sa domaćim stanovništvom iz Sirije i Iraka činilo gotovo 100.000 terorista.

Izvor: <https://www.unodc.org/unodc/en/terrorism/expertise/foreign-terrorist-fighters.html>, 01.07.2023.

⁶⁵ O ukrajinskoj krizi videti više u: Stošić Sanja, „Kubanska i Ukrajinska kriza u svetlu globalne geopolitičke dinamike“, *Politička revija*, br. 1, 2023, str. 11–43.

⁶⁶ Becker Michael, “When Extremists Become Violent: Examining the Association Between Social Control, Social Learning, and Engagement in Violent Extremism”, *Studies in Conflict & Terrorism*, Vol. 44, no. 12, 2019, pp. 1104–1124.

⁶⁷ Ovakav način radikalizacije se pretežno sprovodi onlajn, preko interneta.

⁶⁸ Svestan opasnosti sa sobom nosi AI, Savet bezbednosti UN su prvi put održale sednicu na ovu temu 18. jula 2023. godine, sa predlogom da se oformi nadzorno telo za veštačku inteligenciju. „Zlonamerna upotreba AI sistema u terorističke, kriminalne ili državne svrhe mogla bi uzrokovati užasne smrti i razaranja, široko rasprostranjenu traumu i duboku psihičku štetu nezamislivih razmera“, rekao je

život današnjem čoveku, tehničko-tehnološke inovacije mogu biti zloupotrebjene na različite načine, ukoliko se nađu u rukama ekstremista i terorista. U ovom radu će se razmatrati upotreba dronova i 3D štampanog oružja⁶⁹, koja je sve više popularna u ekstremističkim krugovima.

Iako je Grosman (*Nicolas Grossman*) dronove nazvao „letećim robotima”⁷⁰, treba reći da dronovi mogu biti aktivni i na kopnu, ali i u vodi. Dronovi su zapravo roboti, koji osim pravljenja fotografija i snimaka (funkcija izviđanja), mogu biti i oružje. Prvi put su dronovi kao oružje upotrebljeni od strane Amerike 2002. godine u Avganistanu, sa ciljem eliminacije Osame Bin Ladena.⁷¹ Samo četiri godine kasnije „Hezbollah” će postati prva ekstremistička grupa koja će upotrebiti dronove za napad na neprijateljske položaje.⁷² Statistika kaže da su od 2001. do 2021. godine, zaraćene strane koristile dronove u najmanje 46 sukoba, lociranih u najmanje 26 zemalja.⁷³ Ratovi u Avganistanu i Jemenu⁷⁴ (a sada i u Ukrajini) su pokazali pravu funkciju dronova u sukobima. Francuska je koristila bespilotne letelice na teritorijama Malija, Burkine Faso, Nigera. Turska je intenzivno upotrebljavala dronove u Libiji i Siriji. Izrael takođe dosta koristi dronove u Gazi i Siriji. Azerbejdžan se u velikoj meri oslanjao na dronove prilikom sukoba u Nagorno Karabahu. Dakle, upotreba dronova je i te kako ustaljena u savremenim sukobima. Pored država, postoje i tzv. nedržavni

---

generalni sekretar UN Antonio Gutereš. Izvor: <https://www.danas.rs/svet/pozivi-za-stvaranje-tela-un-za-nadzor-vestacke-inteligencije/>, 20.07.2023.

⁶⁹ Ili oružje iz 3D štampača.

⁷⁰ Grossman, Nicholas, *Drones and Terrorism: Asymmetric Warfare and the Threat to Global Security*, I. B. Tauris, Bloomsbury, 2018.

⁷¹ Sifton, John, *A Brief History of Drones*, 2018,

<https://www.thenation.com/article/archive/brief-history-drones/>.

⁷² Đorić Marija, Milošević Tanja, „Zloupotreba veštačke inteligencije u ekstremističke i terorističke svrhe”, *Srpska politička misao*, br. 1, 2021, str. 210.

⁷³ Dawies Shawn, Petterson Therese, Öberg Magnus, “Organized violence 1989–2021 and drone warfare”, *Journal of Peace Research*, 59(4), 2022, pp. 593–610.

⁷⁴ Đorić Marija, Milošević Tanja, „Zloupotreba veštačke inteligencije u ekstremističke i terorističke svrhe”, *Srpska politička misao*, br.1, 2021, str. 201–221.

akteri koji koriste dronove, poput ekstremističkih i terorističkih organizacija.

Dronove je u značajnoj meri koristila „Islamska država” u Siriji i Iraku. Ova teroristička organizacija je pretežno upotrebljavala „kvadkoptere, vrednosti između 650 i 1000 dolara, koji imaju mogućnost izvođenja naleta od 10 do 30 minuta i kojima se može upravljati sa udaljenosti od sedam kilometara”.⁷⁵ Ne treba zaboraviti ni slučaj ekstremističke provokacije na kvalifikacionoj utakmici za prvenstvo Evrope između Srbije i Albanije, kada je 14. oktobra 2014. godine na stadionu Marakana puštena zastava Velike Albanije, koju je nosio dron.⁷⁶

Dakle, evidentno je da se dronovi mogu koristiti ne samo od strane državnih aktera, u razne svrhe, već da te iste mogućnosti imaju i ekstremističke i terorističke organizacije (kao i samoradikalizovani pojedinci). Laka dostupnost dronova, koja podrazumeva jednostavnu nabavku i nisku cenu, samo su neke od prednosti. Ukoliko se tome doda činjenica da se upotrebom dronova štiti ljudstvo od stradanja ili zarobljavanja od strane neprijateljskih aktera, onda i nije čudno što je ova vrsta bespilotnih letelica sve popularnija među ekstremistima.

Sledeća vrsta trenda u kontekstu napredovanja savremenih tehnika i tehnologija, koja može pogodovati ekstremistima je upotreba tzv. 3D štampanog oružja. Za izradu ove vrste oružja potreban je 3D štampač, koji se na tržištu može naći za par stotina dolara. Materijal je lako dostupan i jeftin, a uputstva za izradu ove vrste oružja su do nedavno bila dostupna na internetu. Problem sa 3D oružjem je u tome što ne poseduje serijski broj i ne podleže kontroli zvaničnih institucija, dok sa druge strane, može usmrtili željenu metu (kao što to radi konvencionalno oružje). Tako je, na primer, bivši japanski premijer Šinzo Abe ubijen upravo ovom vrstom oružja.⁷⁷ Od 2019. godine do danas, bilo je devet slučajeva

---

⁷⁵ Ibid. str. 213–214.

⁷⁶ Onog momenta kada je srpski fudbaler Stefan Mitrović skinuo zastavu, došlo je do incidenta sa dvojicom albanskih igrača, koji su nasrnuli na njega. Izbili su potom i neredi na stadionu.

⁷⁷<https://www.japantimes.co.jp/news/2022/07/10/national/crime-legal/diy-gun-abe-assassination/>, 02.07.2023.

kada su ekstremisti pokušali da izvrše (ili su izvršili) napade na teritoriji Evrope i Australije, uz upotrebu 3D štampanog oružja.⁷⁸ Iako se ova vrsta oružja prevashodno koristi kod ekstremnih desničara, to ne umanjuje mogućnost da se njegovom proizvodnjom mogu baviti i ostali ekstremisti. Inače, smatra se da se 3D štampano oružje prvi put koristilo u Mijanmaru, kada je reč o zvaničnim državnim sukobima.⁷⁹ Shvatajući kolika je opasnost od upotrebe ove vrste oružja, Evropol je organizovao konferenciju 2022. godine i doneo sledeće zaključke:⁸⁰

1. Učvrstiti saradnju između državnih institucija i privatnog sektora koji se bave ovim pitanjem, radi lakše kontrole.
2. Stvoriti međunarodnu mrežu stručnjaka.
3. Sve preporuke sa konferencije biće distribuirane relevantnim subjektima, kako bi se ukazalo na opasnost od ovog oružja.

2.3.2. „Individualizacija” ekstremizma

Poznato je da se prema vrsti aktera ekstremizam može podeliti na individualni, ekstremizam organizacija (i grupa) i institucionalni.⁸¹ U današnje vreme imamo narastanje tzv. „postorganizacionog nasilnog ekstremizma i terorizma” (*Post-organizational violent extremism and terrorism – POVET*), koji su kao pojavu 2020. godine odredili Brus Hofman (*Bruce Hoffman*) i Kolin Klark (*Colin Clarke*).⁸² Specifično za ovu vrstu nasilnog ekstremizma je to što ne postoji određena grupa, tj. organizacija, karakterističan je „otpor bez vođe” (*leaderless resistance*) i što su to uglavnom akti izvedeni od strane „usamljenih vukova” (*lone-wolf*).

---

⁷⁸<https://gnet-research.org/2022/06/23/the-future-is-now-the-use-of-3d-printed-guns-by-extremists-and-terrorists/>, 01.07.2023.

⁷⁹<https://arquebus.uk/3d-printed-firearms-the-implications-for-conflict-and-security/>, 01.07.2023.

⁸⁰<https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/printing-insecurity-tackling-threat-of-3d-printed-guns-in-europe>, 30.06.2022.

⁸¹ Prema: Đorić Marija, *Ekstremizam i nova realnost: svet u doba koronavirusa*, Institut za političke studije, Beograd, 2021, str. 60.

⁸² <https://www.fpri.org/article/2023/01/trends-in-terrorism-whats-on-the-horizon-in-2023/>, 02.07.2023.

POVET je zapravo, ekstremizam kod koga je akcenat stavljen na „unutrašnjeg neprijatelja”. Dok su recimo, SAD godinama bile orijentisane ka spoljašnjem neprijatelju⁸³, sada je u fokusu ova vrsta nasilnog ekstremizma, koja podrazumeva pojavu nekih novih formata poput „Bugalo bojsa” (*Bogoaloo Bois*), INCEL (*Involuntary celibate*) pokreta, “Atomwaffen Division”, itd.

Očigledno je da novi oblici nasilnog ekstremizma i terorizma kao osnovu svoje radikalizacije imaju internet, nedovoljno strukturirano vođstvo i mnoštvo individualnih nasilnih akata. To umnogome otežava rad bezbednosnog sektora, jer ukoliko ne postoji čvrsta struktura i lidersko vođstvo, onda je i komplikovanije nadzirati ekstremiste, a samim tim i sprečiti njihovo dejstvo. Istraživanje koje je organizovao FBI ukazuje da je prosek starosti „usamljenih vukova” u najvećoj meri 30–34 godina⁸⁴, da je oko 70% njih razvedeno (ili su samci), a što se rasne strukture tiče, najveći broj ovih ekstremista pripada beloj rasi (65%).⁸⁵ Interesantno je da je dominantan broj ovakvih ekstremista visoko obrazovano (38% su studirali, 23% ima diplomu osnovnih studija, 10% su masteri, dok 4% ekstremista poseduju i diplomu doktora nauka).⁸⁶

Pored *single-issue ekstremizma*, ova pojava je danas posebno karakteristična i kod pojedinih ekstremnih desničara, ali i kod određenih vrsta levičarskog ekstremizma.

2.3.3. Ideološke kontroverze

Kada je reč o ideologiji, ona je danas veoma šarenolika i često spaja nespojive elemente. Neretko se dešava da dolazi do amalgamiranja veoma kontradiktornih ideologija, kakva su ekstremna levica i desnica. Recimo, u vreme pandemije COVID-19, dolazilo je do pojave *kovid uzrokovanog ekstremizma* (*Covid*

---

⁸³ Najpre Avganistan i Al Kaida, a potom ISIS u Siriji i Iraku.

⁸⁴ Ovo je interesantan podatak, ukoliko uporedimo prosečnu starost kod džihadistički orijentisanih terorista kod kojih je prosek godina dvadesetak.

⁸⁵ FBI, *Lone Offenders: A Study of Lone Offender Terrorism in the United States (1972 – 2015)*, National Center for the Analysis of Violent Crime, 2019.

⁸⁶ Ibid.

Related Extremism), protiv kojeg su se zajedničkim snagama udruživale ekstremna leвица i desnica, i to najčešće u formi protesta. U Srbiji je „Levijatan” krenuo sa idejama zaštite životinjskih prava, koje su ga približile ideologiji *single issue* ekstremizma (pa u nekim varijantama čak i ekstremne levice), da bi po ideologiji, vrednosnom sistemu, narativima i aktivizmu mogao da se svrsta u čisto ekstremnu desnicu. Takođe se može primetiti i evolucija skinheds pokreta kroz istoriju, od ekstremne levice ka ekstremnoj desnici (npr. *Hamer skins*), dok savremeno doba beleži jedan veoma kontroverzan fenomen⁸⁷, kakav je gej-skinheds pokret (*queerskin*), aktivan pretežno na Zapadu. Ekstremna leвица i ekstremna desnica se spajaju kod još jedne ključne vrednosti, a to je – antiglobalizam⁸⁸. Problem je u tome što su im razlozi animoziteta različito motivisani: dok ekstremna leвица kritikuje globalizam zbog toga što bogati postaju sve bogatiji, a siromašni sve siromašniji, ekstremni desničari ne mogu da prihvate ideje denacionalizacije i desuverenizacije kojima teži globalizam.

Zbog ideološke konfuzije i spajanja nespojivih elemenata, nekada je teško identifikovati vrstu ekstremizma, ali je uvek dobro voditi se krajnjim (istorijskim) ciljevima kojima stremi određena ekstremistička organizacija, grupa ili pokret (ili pojedinac) i tako nećemo pogrešiti.⁸⁹

2.3.4. Rodni pristup

Jedna od najvećih predrasuda u savremenom ekstremizmu jeste da je to pretežno „muški fenomen”. Hipoteza koju ćemo pokušati da dokažemo u ovom radu je da žene, podjednako kao i muškarci, mogu igrati značajne (i opasne) uloge u nasilnom

---

⁸⁷ Kontroverznost polazi od toga da skinheds, bez obzira da li pripadaju ekstremnoj levisi ili ekstremnoj desnici, sebe percipiraju kao „mačo” supkulturu. Ovaj fenomen, pak, pokazuje da se vrednosni sistemi ideologija mogu kombinovati na različite načine u praksi i da pravila gotovo više i ne postoje.

⁸⁸ Globalizam je ideologija, dok je globalizacija proces.

⁸⁹ O izazovima i greškama u procesu istraživanja ekstremizma videti više u: Djoric Marija, “Challenges faced by young scholars in researching extremism”, *The Policy of National Security*, special issue, 2022, pp. 7-21.

ekstremizmu. Do sada smo uspjeli da identifikujemo tri ključne uloge koje žene mogu imati u nasilnom ekstremizmu: žene kao žrtve, žene kao izvršioци i žene kao majke.

U većini slučajeva, žene su kao (fizički) slabiji pol uglavnom u ratnim sukobima i terorističkim aktivnostima percipirane kao žrtve. To nije daleko od istine, ukoliko se uzmu u obzir neki savremeni primeri nasilnog ekstremizma i terorizma. ISIS je kao teroristička organizacija imala veoma brutalan odnos prema ženama (posebno onima koje su pripadale tzv. neprijateljskim grupama). Tokom 2014. godine ISIS je organizovao napad na severoistoku Iraka (Sindžar, mesto gde pretežno žive Kurdi). Tokom ove operacije je kidnapovano 6.800 ljudi, dok je ubijeno njih 3.100.⁹⁰ Među najvećim žrtvama bile su žene Jazidi, koje su korišćene kao *khums* – porez na ratni plen. Ove žene su prošle razne vrste zlostavljanja u logorima koje su za njih organizovali teroristi, o čemu će biti više reči u posebnom delu ove knjige.

Pored ISIS-a, i „Boko Haram” je jedna od savremenih terorističkih organizacija koja pokazuje veliki animozitet prema ženama. O tome svedoče mnogobrojna kidnapovanja devojčica iz škola, koje su velike žrtve ove terorističke organizacije. Zajedničko za žene koje su preživele silovanja terorista ISIS-a i „Boko Haram”-a je u tome da su stigmatizovane i od strane svojih zajednica, te se u pravom smislu reči mogu okarakterisati kao duple žrtve.⁹¹

Kada je reč o drugoj ulozi žena unutar ekstremističkih i terorističkih organizacija, ona se vezuje za žene – izvršioce nasilnih akata. Ovde se razbija još jedna predrasuda o ženama kao isključivo „slabijem” i „nežnijem” polu. Žene ne samo da su bile aktivni učesnici u mnogim ekstremističkim organizacijama, već su u mnogim (posebno onim levičarskog tipa)⁹² imale i lidersku funkciju.

---

⁹⁰ Cetorelli Valeria, Sasson Isaac, Shabila Nazar, Burnham Gilbert. Mortality and kidnapping estimates for the Yazidi population in the area of Mount Sinjar, Iraq, in August 2014: A retrospective household survey. PLoS Med. 2017 May., <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28486492/>, 07.07.2023.

⁹¹ U isto vreme doživljavaju nasilje terorista kroz silovanja, a onda i odbačenost okoline u kojoj žive.

⁹² Levičarska ideologija (uključujući i njene ekstremne varijante) na žene i muškarce gleda pretežno ravnopravno.

O tome svedoče primeri poput Urlike Majnhof (*Urlike Meinhof*), liderke nemačke levičarske terorističke organizacije RAF (*Rote Armee Fraktion*) ili vođe „Japanske crvene armije” (*Fusako Shigenobu*). U današnje vreme, dobar primer žena izvršilaca nasilnih ekstremističkih akata se kristalno čisto može videti u okviru ISIS-a gde je postojala „Brigada Al Hansa” (*Al-Khansa Brigade*), vrsta moralne policije koja je bila sastavljena isključivo od ženskih članova.⁹³ Takođe treba istaći i pripadnice „Crnih udovica”, čečenske terorističke grupe, kod kojih je osveta zbog gubitka nekog muškog člana porodice bila glavni generator radikalizacije.

Treba pomenuti i žene koje su aktivisti u desničarskim ekstremističkim organizacijama. One će retko biti lideri, ali se sve više nalaze na pozicijama regrutera, propagandista i igraju značajnu ulogu u prikupljanju novčanih sredstava. Njihovo propagandističko delovanje je mnogo uočljivije na „mejnstrim” društvenim mrežama i kanalima kakvi su Tviter, Jutjub, Instagram. Savremena literatura na ovu temu je dosta opskurna, te očigledno postoji jedna naučna praznina koju bi trebalo popuniti. Tipičan *modus operandi* koje koriste ženski regruteri u desničarskim ekstremističkim organizacijama se svodi na vlogove koji idu uživo, čime se stvara neka vrsta „mrežne intimizacije”.⁹⁴ Ovde je posebno interesantna pojava „crvene pilule”⁹⁵, koja predstavlja prvi korak u radikalizaciji ekstremne desnice.

Treća pozicija žena u savremenim ekstremističkim organizacijama se svodi na ulogu – majke. Ovde se može govoriti o dualnoj ulozi žena: dok sa jedne strane majke mogu imati veoma važnu ulogu u prevenciji nasilnog ekstremizma kod svoje dece, u drugom slučaju mogu biti i najzaslužnije za njihovu radikalizaciju.⁹⁶

---

⁹³ Najviše su bile aktivne na teritorijama Rake i Mosula.

⁹⁴ Pratioci mogu ostavljati direktno komentare i učestvovati neposredno u komunikaciji, čime se ostvaruje osećaj bliskosti i participacije.

⁹⁵ „Crvena pilula” je eufemizam koji je preuzet iz filma *Matriks*, u kojem se glavnom junaku nude crvena i plava pilula. Crvena pilula je simbol istine, dok plava predstavlja zabludu i bežanje od realnosti. Time ekstremni desničari simbolički pokazuju da je njihova ideologija zasnovana „na istini”.

⁹⁶ Guillaume Denoix de Saint Marc, Stéphane Lacombe, “The Roles of Women in Terrorism and Countering Violent Extremism: Motivations, Experiences, and

Koliko je važan rodni pristup u prevenciji ekstremizma i terorizma vidi se i po tome što su UN donele Rezoluciju Saveta bezbednosti 1325, u kojoj se eksplicitno ističe uloga žena u prevenciji nasilnog ekstremizma PVE (*Preventing Violent Extremism*).

***

Savremeni nasilni ekstremizam (i terorizam) je veoma dinamičan fenomen koji predstavlja svojevrsan bezbednosni izazov za moderno društvo. Upravo zbog njegove dinamične i varijabilne prirode, ekstremizam je teško pratiti, ali je to preko potrebno iz nekoliko razloga. Prvi razlog je identifikacija postojećih pretnji, koje se menjaju pod uticajem različitih društvenopolitičkih okolnosti; a drugi razlog je potreba za prevencijom tih istih pretnji.

Novi trendovi, među kojima su uticaj moderne tehnike i tehnologije, „individualizacija” ekstremizma, ideološke kontroverze i rodni pristup u izučavanju ovog fenomena, predstavljaju polazišnu bazu u identifikaciji i prevenciji nasilnog ekstremizma. Savremen napredak IT sektora i veštačke inteligencije doveli su do novih mogućnosti kakve su upotrebe dronova i 3D štampanog oružja. Ovakva vrsta izazova može biti sprečena samo dodatnom edukacijom pripadnika bezbednosno-obaveštajnog sektora⁹⁷ i usavršavanjem metoda nadzora u onlajn prostoru (posebno na društvenim mrežama). Sve veća pojava „usamljenih vukova” je dokaz tzv. „individualizacije” ekstremizma. Nekada je bilo potrebno stupiti u kontakt sa ekstremističkom grupom, obezbediti velika materijalna sredstva, putovanja su bila otežana zbog mnogobrojnih granica. Danas je za radikalizaciju potrebna samo onlajn konekcija i zainteresovanost za određenu ideologiju. Stvaranje ideoloških hibrida može ponekad zbuniti i teoretičare i praktičare, ali to nam je nauk da ne postoje statični oblici nasilnog ekstremizma i da se često

---

Methods of Engagement”, *A Man’s World? Exploring the Roles of Women in Counter Terrorism and Violent Extremism*, ed. Naureen Chowdhury Fink, Sara Zeiger & Rafia Bhulai, Hedayah and The Global Center on Cooperative Security, Abu Dhabi, 2016.

⁹⁷ Više o radu bezbednosnog sektora videti u: Lazić Radojica, *Službe bezbednosti Jugoslavije: od Brionskog plenuma do raspada države* (knjiga 1), Neven, Fakultet za diplomatiju i bezbednost; Beograd, 2022.

kod ovog fenomena spaja – nespojivo. I na kraju, rodni pristup nasilnom ekstremizmu ne sme biti zanemaren. O tome svedoči višestruka uloga žene (žrtva, izvršilac, majka) koja može biti višeslojna, u zavisnosti od pristupa fenomenu ekstremizma. Povratak terorista sa ratišta (Sirija) i intenziviranje novog rata (Ukrajina), otvorili su Pandorinu kutiju iz koje možemo očekivati „neočekivano”.

Koje pouke iz navedenih trendova u savremenom ekstremizmu možemo izvući?

Pre svega, ekstremizam treba posmatrati iz više uglova. To je pojava koja se može proširiti na svaki segment društva i fenomen od kojeg niko nije „pelcovan”. Baš zato što ne poznaje rod, rasu, naciju i religiju, ekstremizam se može (a ne mora) javiti svuda i to u različitim formatima. Otuda potreba da se prevaziđu svi stereotipi i predrasude, jer je ekstremizam često teško predvideti. Ukoliko ne sprečimo jednu vrstu ekstremizma, ona će lako isprovocirati neki novi format ekstremizma, što nas dovodi do začaranog kruga nasilja (*reciprocitet ekstremizma*) iz kog je teško izaći. Napredovanje tehnike i tehnologije je olakšalo komunikaciju i povezivanje ljudi na globalnom nivou, ali to isto važi i za ekstremističke organizacije i grupe.⁹⁸ Kada je reč o pojedincima („usamljeni vukovi”) njih je najteže nadzirati, ali je zato prevencija u smislu edukacije, stvaranje tolerantnog društva i kritičkog mišljenja kod mladih nešto na čemu bi svi trebalo da radimo. Samo na taj način možemo sprečiti da ekstremizam evoluirao do višeg nivoa bezbednosne pretnje, a to je – terorizam.

---

⁹⁸ Neki autori, analizirajući seriju lažnih dojava o podmetnutim bombama u Srbiji putem mejlova i telefona, odredili su ovaj fenomen kao tzv. *telefonski terorizam*. Videti više o tome u: Mijalković Saša, Milašinović Srđan, „Metodološke smernice za naučno istraživanje lažnih dojava o podmetnutim eksplozivnim napravama u Republici Srbiji”, *Sociološki pregled*, br. 4, 2023, str. 1257–1278.

2.4. Šta bi mladi istraživači trebalo da znaju o izučavanju ekstremizma?⁹⁹

Potruga za znanjem o ekstremizmu ponekad nalikuje potrazi za Svetim gralom. Do sada niko nije uspeo da napravi univerzalno prihvatljivu definiciju ekstremizma, a opet svi i dalje uporno tragaju za njom. Ekstremizam je veoma primamljiv fenomen za mlade istraživače, upravo zbog svoje mnogoznačnosti, bezbednosnog aspekta i amorfne definicije. Već se na samom početku može postaviti logično pitanje: Kako da izučavamo nešto što nismo definisali? U tome je i čar izučavanja ekstremizma, jer se istraživači neprekidno sreću sa njegovim mnogobrojnim licima i oblicima koji ukazuju na izrazito dinamičnu prirodu ovog fenomena. Ova dinamičnost ekstremizma je veoma privlačna, posebno mladim istraživačima, ali treba imati na umu da to predstavlja mač sa dve oštrice. Sa jedne strane, dinamika kojom se menja i prilagođava ekstremizam savremenom dobu čini ovaj fenomen interesantnim; sa druge strane, upravo taj neprekidan lanac promena čini istraživanje ekstremizma napornim i iziskuje apsolutnu posvećenost istraživača, što može biti veoma zahtevno za mlade naučnike.

Hajde najpre da se pozabavimo elementarnim stvarima koje se tiču ekstremizma. Da bi se razumeo neki društveni fenomen, treba prvenstveno odrediti njegove bitne karakteristike (tj. prirodu). Dok u prirodnim naukama istraživači jasno znaju npr. sastav atoma (protoni, elektroni, neutroni) ili formulu Pitagorine teoreme ($a^2 + b^2 = c^2$), u društvenim naukama¹⁰⁰ je situacija mnogo drugačija. Za razliku od prirodnih pojava koje su egzaktne i precizne (pa je samim tim i njihovo predviđanje jednostavnije i preciznije), u društvenim

---

99 Ovaj segment je preuzet iz rada: Djoric Marija, "Challenges faced by young scholars in researching extremism", *The Policy of National Security*, special issue, 2022, pp. 7–21.

100 O korelaciji društvenih nauka i bezbednosti videti više u: Milošević Zoran, Stojadinović Miša, „Društvene nauke i nacionalna bezbednost”, *Politika nacionalne bezbednosti*, br. 1, 2024, str. 27–44.

naukama nije baš sve tako jednostavno i precizno.¹⁰¹ Iako su ljudi od davnina pokušavali da predvide pojave u društvu na osnovu ciklusa (ciklične teorije)¹⁰², pravolinijskog kretanja (linearne teorije)¹⁰³, teorije progresa (Kondorset Antoan Nikolas, *Condorset Antoine Nicholas*; En Robert, *Anne Robert*; Žak Turgoa, *Jacques Tuirgot*) itd, zaboravljali su jedan važan faktor, a to je – čovek i njegovo nepredvidljivo ponašanje. Kako je ekstremizam, prvenstveno društveni (a potom i politički, psihološki, pravni... fenomen), jasno je da je (dugoročno) teško predvideti njegov razvoj i kretanje.

Upravo zbog svega navedenog, mladi istraživači najpre moraju spoznati prirodu ekstremizma, kako bi u krajnjem, mogli napraviti predikcije koje se tiču ovog fenomena. Potom, treba videti koji su sve to pojavni oblici ekstremizma, odrediti kriterijume klasifikacije, pronaći sličnosti i razlike (*genus proximum* i *differentia specifica*) između ekstremizma i drugih srodnih fenomena (terorizam, radikalizam, fundamentalizam...). Veoma je značajno uzeti u obzir vreme i prostor u kome se sagledava ekstremizam, jer ono što se danas smatra ekstremnim, možda je nekada u prošlosti bila opšteprihvaćena pojava ili ponašanje. Isto važi i za prostorni kontekst – ako je nešto percipirano kao ekstremizam npr. na Zapadu, možda će u Avganistanu biti uobičajena norma i *vice versa*.

Tek kada spoznaju sve ove elemente, mladi istraživači mogu biti osposobljeni da razumeju (ili čak naprave) definiciju ekstremizma. Tu dolazimo do novog problema, jer nema univerzalno prihvaćene definicije ekstremizma (UN to još nisu uspele da urade za terorizam, a kamoli za ekstremizam), te su i tumačenja različita i vrlo često ideološki obojena. Za razliku od terorizma, ekstremizam nije isključivo politički fenomen, te njegova disperzivna priroda zahteva često multidisciplinarni pristup.

Kao što se može primetiti još na samom početku, istraživanje ekstremizma je težak, kompleksan, neizvestan ali veoma uzbudljiv i

---

¹⁰¹ Na primer, ne postoji formula kojom se precizno može odrediti pojavljivanje i tok državnog udara sa jasno definisanim akterima, ciljevima i konačnim ishodom; isto važi i za teroristički napad.

¹⁰² Npr. Platon, Osvald Špengler, Arnold Tojnbi.

¹⁰³ Npr. Aurelije Augustin.

interesantan proces. Najlepše od svega je što istražujući ekstremizam, mladi kucaju na vrata jednog novog saznanjog procesa koji će dati značajan doprinos društvu, a to je – prevencija terorizma. Da li će neki od njih samo stidljivo otkriniti ova vrata ili će sa ponosom ući u istraživački svet ekstremizma, to zavisi od njihove upornosti, posvećenosti, napornog rada i malo sreće.

2.4.1. Upoznajte dobro prirodu ekstremizma

Da bi se odredile osnovne karakteristike fenomena ekstremizma, najpre se mora spoznati njegova suština, tj. priroda. Nećemo pogrešiti ako kažemo da je ovo jedan od najneuhvatljivijih društvenih fenomena.¹⁰⁴ Nekoliko je razloga zašto je teško izučavati fenomen ekstremizma:

1. **Ekstremizam se različito tumači u zavisnosti od vremenskog i prostornog konteksta.** Uzmimo za primer najpre vremenski kontekst, kroz slučaj inkvizicije. Za vreme nekoliko vekova postojanja institucije inkvizicije, mučenje optuženih (tortura) je bilo legalizovano donošenjem papske bule *Ad extirpanda*.¹⁰⁵ U današnje vreme to bi predstavljalo upotrebu ekstremnih sredstava i metoda, a poznato je i to da je recimo, mučenje u zatvorima zabranjeno Evropskom konvencijom o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (*Council of Europe, Strasbourg, 7 July 1987, H(87)4*), kao i mnogim drugim međunarodnim i domaćim dokumentima. Što se prostornog konteksta tiče, dovoljno je samo navesti da je kamenovanje do smrti u nekim zemljama i dalje legalan način kažnjavanja,

---

¹⁰⁴ Endru Hejvud je u svojim radovima tvrdio da je ideologija jedan od najneuhvatljivijih fenomena, ali to se s pravom može reći iza ekstremizam. Videti više o fenomenu ideologije: Heywood Andrew, *Political ideologies: an introduction*, Palgrave macmillan, London, 2020.

¹⁰⁵ Ovu bulu je izdao papa Inoćentije Četvrti, 1252. godine. Videti više o tome: Wood Barry, *Invented History, Fabricated Power: the Narrative Shaping of Civilization and Culture*, Anthem Press, London, 2020, p. 229.

dok se na primer, u većini zemalja savremenog sveta, to smatra ekstremnim.¹⁰⁶

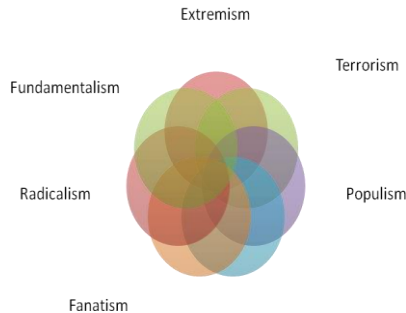
- Ekstremizam se često poistovećuje sa srodnim fenomenima (posebno sa terorizmom).** Tako na primer, dok terorizam predstavlja isključivo politički fenomen, za ekstremizam ne možemo to reći. Već smo naglasili njegovu disperzivnu prirodu, te se ekstremizam sreće i u sportu (npr. fudbalski huliganizam ili ekstremni sportovi¹⁰⁷), umetnosti¹⁰⁸, religiji i na kraju, u politici. Sledeća glavna razlika između terorizma i ekstremizma je što je svaki terorizam u isto vreme i ekstremizam, dok to ne važi obrnuto. Naime, nije nužno da svaki ekstremizam preraste u terorizam. Da bi se razumeo odnos ekstremizma i srodnih pojava, daćemo slikovit prikaz koji ukazuje da se ekstremizam prepliće i u mnogim tačkama dodiruje sa terminima poput radikalizma, fanatizma, fundamentalizma, populizma i sl. ali da to nisu identični fenomeni. Ovi krugovi koji se (na slici) međusobno preklapaju (ali nisu identični), predstavljaju odnos između ekstremizma i srodnih pojmova.

---

¹⁰⁶ Iransko sudstvo je, na primer, uložilo moratorijum na kamenovanje tek 2002. godine; u Avganistanu Talibani i dalje primenjuju ovaj način kažnjavanja; u Sudanu su tokom 2022. godine izricane kazne kamenovanjem; Bruneji su nedavno uveli novi zakon po kome je za čin homoseksualizma predviđena kazna kamenovanjem do smrti, itd. Smatra se da desetak zemalja na svetu i dalje praktikuje ovaj vid kažnjavanja.

¹⁰⁷ Brdski biciklizam, paraglajding, bandži džamping, ronjenje sa ajkulama...

¹⁰⁸ Uzmimo za primer nacističku ideju o tzv. *degenerativnoj umetnosti*, koja je ismejavala stvaralaštvo pojedinih umetnika (ekspresionista) i proterivala ih iz države, dok je druge („podobne”) umetnike koristila za veličanje Trećeg Rajha. Videti: Wasensteiner Lucy, *Twentieth Century German Art Exhibition: answering degenerate art in 1930s London*, Routledge, [S.l.], 2021.

Slika br. 1: Đorić Marija, *Ekstremizam i nova realnost: svet u doba koronavirusa*, Institut za političke studije, Beograd, 2021, str. 51.

3. **Ne postoji jedinstvena univerzalno prihvaćena definicija ekstremizma.** Iako je kao društvena pojava zasigurno dugo prisutan među ljudima, ekstremizam je tek 80-ih godina 20. veka etabliran unutar naučnog sistema, zahvaljujući prvenstveno istraživačima (*Uwe Bakes* i *Erkhard Jesse*).¹⁰⁹ To što je tek nedavno etabliran unutar naučnog diskursa, ne znači da ekstremizam ranije nije postojao. Još kod Aristotela imamo analizu ekstremizma u Nikomahovoj etici, ali ne pod tim nazivom, već kao *akrai* (krajnost), što je bilo u suprotnosti sa umerenim delovanjem (*mesotes*), koje je bilo najpoželjnije za život u političkoj zajednici.¹¹⁰ Osim toga, treba naglasiti da kratke definicije ekstremizma¹¹¹ nisu produktivne i da dovode do njegovog pojednostavljenog sagledavanja. Za sve ove godine

¹⁰⁹ Videti više o tome u radovima: Backes, Uwe, *Politische Extreme: eine Wort- und Begriffsgeschichte von der Antike bis in die Gegenwart*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006; ili Backes Uwe, Jesse Eckhard, *Gefährdungen der Freiheit: extremistische Ideologien im Vergleich*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006.

¹¹⁰ Aristotle, *Nicomachean Ethics*, Penguin Publishing Group, 2020.

¹¹¹ Kratke definicije su svojstvene prirodnim naukama, dok je u društvenim naukama potrebna šira i sveobuhvatna definicija, kako bi se što detaljnije opisale karakteristike društvenih fenomena. Takođe treba imati u vidu da su definicije društvenih fenomena sklone promenama, jer je reč o dinamičnim fenomenima.

profesionalnog istraživanja susrela sam se sa mnogobrojnim definicijama ekstremizma, ali smatram da ćemo ga najbolje razumeti ako ga uporedimo sa fenomenom ljubavi:¹¹²

Svaki čovek ljubav shvata drugačije na sebi svojstven način, i uprkos tome što možda ne možemo da nađemo prave reči da definišemo ljubav, svako od nas zna da je prepoznata. Slično je i sa fenomenom ekstremizma.

Iako prethodna tvrdnja ne može biti okvalifikovana kao naučna definicija, na najbolji mogući način oslikava prirodu ekstremizma.

4. **Ne postoji jedinstven psihološki profil teroriste.** Mnoge međunarodne organizacije, predstavnici nevladinog sektora, pa čak i same države¹¹³, potrošile su veliku količinu novca da bi profilisali nasilnog ekstremistu/teroristu. Uglavnom su svi ti pokušaji propali iz jednostavnog razloga – svaki proces radikalizacije je individualan, pa se tako i faktori koji motivišu nekog na ekstremizam razlikuju od osobe do osobe. Uglavnom, profesor Kruglanski i njegovi saradnici su uspeli da identifikuju nekoliko pokretača nasilnog ekstremizma. Njihova teorija potrebe za značajem izdvaja tri pokretača nasilnog ekstremizma: potrebe, narativi i povezivanje (umrežavanje).¹¹⁴ Pored *pull and push* faktora, postoje i individualni faktori koji pokreću neku osobu na

¹¹² Ovo je parafraziranje koje je motivisano definicijom moći Džozefa Naja: „Power is also like love, easier to experience than to define or measure, but no less real for that.” Nye S. Joseph Nye Jr., *Soft Power: The Means To Success In World Politics*, Public Affairs, New York, 2004.

¹¹³ Tako je, na primer, Francuska potrošila oko 2,5 miliona evra za program deradikalizacije u vanzatrovskim uslovima, koji je 2016. godine bio organizovan u zamku *Château de Pontourmy*. Ovo je bio pionirski program takve vrste (u trajanju od 10 meseci) u Francuskoj, koji je zapošljavao 27 osoba, među kojima su bili psiholozi, socijalni radnici i specijalni edukatori. Bilo je u planu da se otvori još 13 takvih centara, koje bi pohađali na dobrovoljnoj bazi, prvenstveno mladi između 18 i 30 godina koji su zadojeni ekstremističkim idejama. Uprkos velikim finansijskim ulaganjima i naporu edukatora, program nije urodio plodom. <https://www.lastampa.it/esteri/la-stampa-in-english/2017/09/02/news/what-we-can-learn-from-france-s-failed-deradicalization-center-1.34412986/>, 10.03.2022.

¹¹⁴ Kruglanski Arie, Jasko Katarzyna, Webber David, „The Making of Violent Extremists”, *Review of General Psychology*, Vol. 22, no. 1, 2018, pp. 107–120

ekstremizam (psihološke karakteristike, emotivni problemi...). Ono što možemo zaključiti jeste: svaki proces radikalizacije je individualan, ali to isto važi i za proces deradikalizacije.

Da bismo bolje shvatili prirodu ekstremizma, moramo izučiti njegove oblike. I tu se javlja karakterističan problem što mladi istraživači često bez relevantnog kriterijuma sprovode klasifikaciju ekstremizma, te izdvajaju: nasilni, desničarski, levičarski, individualni... itd. Ovakav pristup je pogrešan jer je nesistematičan. Postoje različite klasifikacije ekstremizma, ali je za svaku od njih najbitnije da postoji **kriterijum**, na osnovu čega će se one sprovoditi. Tako je na primer, *Uwe Backes* za podelu oblika ekstremizma koristio dve odrednice (jednakost i slobodu), na osnovu kojih je vršio klasifikaciju prema kriterijumu anti-demokratije i antikonstitucionalizma.¹¹⁵ Najčešći kriterijumi na osnovu kojih se danas sprovodi klasifikacija ekstremizma su: nasilnost (nasilni/nenasilni ekstremizam), programsko-ciljna orijentacija (ideološki, etnoseparatistički, religijski ekstremizam), broj izvršilaca (individualni–*lone-wolf*/grupni), odnos prema političkoj sferi (politički/nepolitički ekstremizam)...¹¹⁶

2.4.2. Kako istraživati ekstremizam?

Još su antički Grci ukazivali da se znanje može uvećati čitanjem, posmatranjem, kontemplacijom i učestvovanjem (što ćemo u nastavku objasniti na primeru ekstremizma). Vođeni ovom starogrčkom hipotezom, možemo reći da je za svakog početnika koji planira da se bavi izučavanjem ekstremizma poželjno da najpre iščita postojeću literaturu iz ove oblasti (*desk research*). Najbolje je krenuti od kraćih tekstova (radova u naučnim časopisima), a potom analizirati naučne monografije i enciklopedije. Dobar početni korak u pronalasku relevantne literature (na osnovu ključnih reči) može biti *Google Books* ili *Google Scholar*. Nakon ovog koraka, istraživač

---

¹¹⁵ Backes Uwe, "Meaning and Forms of Political Extremism in Past and Present", *Central European Political Studies Review* IX, No 4, 2007, p. 251.

¹¹⁶ Videti: Đorić Marija, *Ekstremizam i nova realnost: svet u doba koronavirusa*, Institut za političke studije, Beograd, 2021, str. 55–58.

može krenuti u pronalazak literature (po dostupnim bibliotekama ili elektronskim bazama podataka). Kao značajna pomoć u odabiru relevantne literature može poslužiti i spisak referenci koje su koristili autori čija dela čitamo.

Posmatranje je takođe veoma značajno za mlade naučnike koji su krenuli putem izučavanja ekstremizma. Postoje dve vrste posmatranja: sa učestvovanjem i bez učestvovanja. Imajući u vidu bezbednosne izazove koje sa sobom povlači fenomen ekstremizma, uvek je bolje izabrati ovu drugu varijantu. Recimo, prilikom izučavanja fudbalskog huliganizma (koji je vrste ekstremnog ponašanja), istraživači mogu otići na fudbalsku utakmicu visokog rizika i kao deo regularne publike posmatrati ponašanje huligana. U takvim momentima je bitno ne odavati pravi razlog posete utakmici, već se ponašati kao „običan gledalac”. Upravo je mimikrija ono što se očekuje od onih pojedinaca koji se bave naučnim istraživanjem ekstremizma. Posmatranje ne mora nužno podrazumevati odlazak na događaje visokog rizika¹¹⁷, već može uključivati i posmatranje takvih događaja onlajn, putem TV prenosa, i sl. Najbitnije za istraživača dok uživo posmatra neku formu ekstremizma jeste – njegova bezbednost. On mora predvideti sve bezbednosne rizike koji mu prete i organizovati posmatranje tako da bude maksimalno zaštićen.¹¹⁸

Sa druge strane, posmatranje sa učestvovanjem se ne preporučuje zbog bezbednosnog rizika kome istraživač može biti izložen.¹¹⁹

I na kraju, kontemplacija predstavlja „majku” svih metoda uvećavanja znanja. Ona podrazumeva mudro promišljanje o datom fenomenu, sintetisanje celokupnog prethodno stečenog znanja, korišćenje induktivno-deduktivnog metoda zaključivanja i prvenstveno – logike. Neretko u okviru izučavanja ekstremizma se može koristiti i hermeneutika, posebno kod simbola ekstremističkih

---

¹¹⁷ Uprkos svemu, najbolji utisak se stiče kada se uživo nađete na licu mesta.

¹¹⁸ To se može postići posmatranjem sa sigurne udaljenosti ili povlačenjem sa mesta događaja kada se proceni da se opasnost približava.

¹¹⁹ Ovaj način prikupljanja podataka je više svojstven operativcima koji se nalaze u bezbednosnom sektoru.

grupa, koji su veoma raznovrsni i korisni za raspoznavanje ideologije ekstremizma. Na proces kontemplacije može veoma inspirativno uticati dijalog koji nas podstiče na razmišljanja. Pitanja koje nam drugi postavljaju (ili mi njima) mogu predstavljati u pravom smislu reči *brainstorming*, uz pomoć kojeg lakše donosimo zaključke. To je poput one stare dobro poznate Sokratove „babičke” veštine (*majeutike*), kojom se „porađa” znanje.¹²⁰

Iako su delimično navedene neke metode prikupljanja podataka, važno je znati da se podaci o ekstremizmu mogu prikupljati iz otvorenih i zatvorenih izvora. Otvoreni izvori su javni izvori koji su svima dostupni (knjige, naučni radovi, mediji...), dok su izvori zatvorenog tipa problematični jer ih istraživač ne može adekvatno citirati. U takvim okolnostima izvori zatvorenog tipa mogu biti korisni za bolje zaključivanje istraživača i analizu pojave, bez obzira što ne sme navesti izvor podataka.¹²¹ Naučni skupovi i konferencije mogu biti veoma korisni za mlade istraživače prilikom prikupljanja podataka. Ne samo da će omogućiti razmenu mišljenja sa starijim i iskusnijim kolegama, već će na ovakvoj vrsti događaja mladi naučnici možda saznati neke ekskluzivne informacije koje se još uvek ne nalaze u monografijama i naučnim radovima. Ovde je bitno naglasiti da naučna etika nalaže citiranje tuđih ideja, mišljenja (posebno ako su inovativni), pa čak iako su u usmenoj formi. U tom slučaju se navodi ime osobe čije reči citiramo, vrsta naučnog skupa, mesto i datum. Ovakva vrsta naučne čestitosti je i te kako poželjna, jer na taj način pokazujemo prvenstveno poštovanje prema kolegama i njihovom radu, ali u isto vreme i štitimo sebe od

---

¹²⁰ Ovde je bitno istaknuti da nas na razmišljanje mogu podstaknuti ne samo naše kolege, profesori, akademici, i ostali subjekti iz akademske zajednice, već i nestručna javnost koja želi da sazna nešto novo. Konkretno, u mom univerzitetskom radu su me veoma često moji studenti svojim kreativnim pitanjima i konstatacijama inspirisali na novo razmišljanje i zaključivanje – što je bilo veoma dragoceno za stvaralački rad.

¹²¹ U ove izvore se delimično mogu svrstati recimo pravila *Chatham House Rule*, koja podrazumevaju da se mogu koristiti informacije sa nekog skupa na kome se elaborira osetljiva tema, ali se ne sme navesti izvor podataka. Ovo je obično prisutno na sastancima međunarodnih organizacija/institucija kada je reč o nekoj bezbednosno osetljivoj temi.

eventualno neproverenih informacija koje su izrečene usmenim putem.

Da bi mladi istraživači znali kako da se pripreme za istraživanje ekstremizma, najpre moraju da postave sebi nekoliko pitanja:

1. **Zašto me interesuje ova tema?** Ovo je veoma važno pitanje, jer govori o našoj motivaciji. Čovek je sposoban da pomeri i planine, ako treba, samo ukoliko je vođen pravim motivom. Najbolji motiv u ovom slučaju bi bio „želja za znanjem”, za koju je još Aristotel tvrdio da je u prirodi svakog čoveka.¹²² Ovaj motiv je jedan od najjačih (ujedno i najiskrenijih) jer podrazumeva „znanje radi znanja”, što je osnova svakog naučnoistraživačkog rada, koji iziskuje „celog čoveka”. Može se izdvojiti i humani, filantropski motiv, a to je borba „protiv zla” (ekstremizma) kao doprinos opštem dobru. Postoje i drugi motivi, poput avanturizma, društvenog statusa, kompeticije sa kolegama... ali oni su kratkog daha i ne daju dugoročne rezultate.

2. **Šta želim da postignem u teorijskom/empirijskom istraživanju?** Iako na prvi pogled istraživanje ekstremizma deluje uzbudljivo, mladi akademski radnici bi trebalo da znaju da to svakako nije „posao Džejmisa Bonda” i da će mnogo više vremena provesti u kancelariji, biblioteci, za radnim stolom, nego li na terenu. Da bi se, na primer, napravilo jedno validno empirijsko istraživanje (*in the field*), istraživač pre toga mora dobro biti potkovan teorijskim znanjem.¹²³ Takođe, veoma je značajno postaviti naučnoistraživački cilj (da se naučni rad ne bi previše raširio i izgubio smisao), što se obično realizuje kroz istraživačko pitanje, tj. generalnu hipotezu istraživanja.

3. **Koji aspekt ekstremizma želim da analiziram?** Veoma je bitno znati da se za razliku od terorizma, koji je politički fenomen *par excellence*, ekstremizam može javiti u skoro svim sferama društva. Zbog toga je od krucijalnog značaja izučiti njegovu psihološku, društvenu, krivično-pravnu, političku, ekonomsku,

---

¹²² Aristotle, *Politics*, Mint Editions, [S.l.], 2020.

¹²³ A to se može postići samo dugotrajnim i detaljnim istraživanjem teorije i literature.

kulturološku... prirodu. Najbolje je krenuti od pojedinačnog ka opštem, te recimo najpre izučavati ekstremizam u jednom segmentu društva (npr. u sportu u formi fudbalskog huliganizma), pa tek onda doći do drugih pojavnih oblika ekstremizma, da bi se na kraju formirala uopštena slika o ekstremizmu. Takođe je korisno izučavati specifičnosti ekstremizma u jednom regionu (ili državi), pa se onda fokusirati na drugi, i potom, komparativnom analizom doći do njihovih sličnosti i različitosti. Tako, na primer, koren ekstremne desnice nije isti u EU, SAD i na Zapadnom Balkanu. Dok je u EU desničarski ekstremizam generisan prvenstveno ksenofobijom, nastaloj zahvaljujući migracijama (sa Bliskog istoka i Severne Afrike), u SAD ekstremna desnica još uvek ima rasističku podlogu, o čemu svedoči i dalje postojanje Kju kluka klana i ostalih rasističkih organizacija.¹²⁴ Na Zapadnom Balkanu je pak, situacija drugačija, te se kao glavni generator ekstremne desnice može smatrati postkonfliktno nasleđe, bazirano na građanskim ratovima 90-ih godina. Pored ovog „starog” generatora ekstremizma, pokazalo se i da postoje novi, među kojima su COVID-19 i migrantska kriza.¹²⁵

2.4.3. Najčešći izazovi za mlade istraživače

Najpre moramo konstatovati da nije isto ukoliko ekstremizam izučavate u Africi ili na primer, u nekoj zemlji Zapada. Resursi su u ovom drugom slučaju bogatiji i dostupniji, što u znatnoj meri olakšava proces istraživanja. Na primer, biblioteke na nekim američkim ili evropskim univerzitetima su opremljene najsavremenijom literaturom, a vrlo rado će izaći u susret i ekspresno brzo poručiti nove knjige, ukoliko je to potrebno studentima ili istraživačima. Ovakav pristup radu znatno olakšava proces istraživanja. Sa druge strane, nedostatak resursa tera mlade

---

¹²⁴ Vidi: Đorić, Marija, *Ekstremna desnica: međunarodni aspekti desničarskog ekstremizma*, Udruženje Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2014, str. 245-252.

¹²⁵ Više o novim generatorima ekstremizma na Zapadnom Balkanu videti: Djoric Marija, Klacar Bojan, *Potential Generators of Right-Wing Extremism in The Era of COVID-19 Pandemic*, IRI, Sarajevo, 2021.

naučnike da se okrenu nekim drugim izvorima saznanja, da odu na lice mesta, upotrebe empirijski pristup (rad na terenu), da daju svoj originalni pečat. Sve zavisi od načina pristupa i pre svega, motivacije mladih istraživača.

Pored **nedostatka literature**, jedan od najčešćih izazova jeste – **relevantnost literature**. Kada sam pre 15 godina kao mlad asistent na fakultetu krenula da se bavim izučavanjem ovog fenomena, ne samo da sam se sretala sa nedostatkom literature o ekstremizmu (uglavnom su bili radovi o terorizmu), već sam još tada primetila senzacionalističko pisanje o ekstremizmu (koje nije naučno utemeljeno). Iako će ponekad čak i novinski članci, podkastovi, *youtube* zapisi, izvori sa društvenih mreža poslužiti za prikupljanje podataka, važno je napraviti distinkciju između naučno-validnih i nenaučno-nevalidnih izvora podataka. Veoma je bitno da se svakoj (pa čak i naučnoj referenci) pristupi sa kritičkog stanovišta. To što je neko „alfa i omega” u akademskoj sferi, ne znači da je njegova konstatacija ili zaključak nepogrešivo tačan. Upravo zbog toga mladi istraživači treba da elaboriraju različite, po mogućstvu suprotstavljene pristupe, i da iz svega toga izvuku sopstveni zaključak. Da bi se to dogodilo, istraživač mora da poseduje značajno predznanje koje će steći samo posvećenim radom prilikom iščitavanja literature (*desk research*).

Drugi izazov je **bezbednosne prirode**.¹²⁶ Naime, istraživanje ovako bezbednosno senzitivne teme može predstavljati svojevrsni rizik za istraživače. O tome najbolje govori slučaj profesora Adriana Gelkea (*Adrian Guelke*)¹²⁷ sa Kraljičinog univerziteta (*Queens University*) u Belfastu, koji je poznati stručnjak za istraživanje terorizma. On je 1991. godine upucan u ranim jutarnjim časovima

---

¹²⁶ Više o bezbednosnim izazovima videti: Gaćinović Radoslav, „Osnovne funkcije države u procesu izgradnje sistema bezbednosti”, *Politika nacionalne bezbednosti*, br. 2, 2020, str. 277–295.

¹²⁷ Njegova najpoznatija dela: Guelke Adrian, *Rethinking the rise and fall of apartheid: South Africa and world politics*, Bloomsbury Academic, London, 2017; Guelke Adrian, *Peace Settlements and Political Transformation in Divided Societies: Rethinking Northern Ireland and South Africa*, Routledge, Oxon and New York, 2022; Guelke Adrian, *Politics in deeply divided societies*, Polity Press, Cambridge, 2012. etc.

dok je spavao u svojoj kući u južnom Belfastu. Odgovornost za pokušaj ubistva (preživio je napad), preuzeli su pripadnici *loyalist terrorists in Ireland*.¹²⁸ To ne znači da će svako ko se bavi istraživanjem bezbednosnih tema¹²⁹ biti potencijalna meta ekstremista i terorista, ali će svakako biti predmet njihovog interesovanja. Zbog svega toga, istraživači treba da budu strogo profesionalni kada pišu ili govore o fenomenu ekstremizma. To bi značilo da navode relevantne izvore istraživanja, da prevashodno elaboriraju fenomen, a ne pojedince u ekstremističkim/terorističkim grupama, da uvek budu objektivni u svojim zaključcima (bez uplita politike, ideologije i emocija¹³⁰).

Sledeći izazov se tiče **rodno osetljivih pitanja**, što se posebno odnosi na žene istraživače. Predrasude o tome da je politika (kao javna sfera delovanja) pretežno „muška stvar” (posebno u patrijarhalnim sredinama), može predstavljati Gordijev čvor za pripadnice ženskog pola.¹³¹ One će često nailaziti na osporavanja, biće im možda potrebno duže vremena da se dokažu i pokažu svoje znanje. U tom slučaju, treba uputiti savet ženama koje se bave istraživanjem ekstremizma kroz podršku i savet koji glasi – **znanje je jedini autoritet**. Onoga trenutka kada budete suvereno vladali temom kojom se bavite (što je isključivo posledica rada, truda i ljubavi prema poslu), nikome neće biti bitno kog ste roda, odakle dolazite, koje ste religije i sl. Osim toga, ženama-istraživačima tzv. „muških fenomena” (kakav je ekstremizam), ponekad može biti

---

¹²⁸ Vidi: <https://www.encyclopedia.com/arts/educational-magazines/guelke-adrian>, 15.09.2022.

¹²⁹ Više o bezbednosnim temama videti: Đorić Marija, Milošević Tanja, „Uticaj Saudijske koalicije na nacionalnu bezbednost Jemena”, *Politika nacionalne bezbednosti*, br. 2, 2020, str. 153–174.

¹³⁰ Ovo poslednje je nekad veoma teško jer smo svi mi živa bića od krvi i mesa, sa specifičnim emotivnim sklopom – ali treba što više raditi na najvećoj mogućoj objektivnosti.

¹³¹ Predrasude o tome da je politika pretežno „muška sfera delovanja”, vode poreklo još iz antičkog perioda. Naime, još se u staroj Grčkoj smatralo da je je učešće u upravljanju polisom, pa samim tim i politika kao javna sfera delovanja, vezana za muškarce. Nasuprot tome, *oikos* (kao sinonim za kuću, okućnicu) je pripadao ženama, kao privatna sfera. Naravno, od tada je prošlo mnogo vekova, ali su u primitivnim i mizoginičnim sredinama stereotipi još uvek ostali.

lakše da posmatraju neke događaje u kojima učestvuju ekstremisti (npr. fudbalski huligani) jer se doživljavaju kao „benigne pojave”¹³². Takođe, žene se brže mogu izdvojiti iz mase pretežno muških istraživača, upravo zbog „neobičnosti” teme kojom se bave. Zaključak je da uspeh u akademskom svetu ne treba da bude rodno predisponiran, već da se isključivo zasniva na znanju i rezultatima rada. A kada je reč o predrasudama, one nas ponekad mogu kočiti ali nas ne smeju sprečiti u ostvarenju naših ciljeva. Uostalom, predrasude zato i postoje – da bi se opovrgle. Moja poruka svim istraživačicama jeste da prate sve svoje snove u nauci (kao i privatnom životu) i da niko u tome nema prava da ih sprečava. Borba protiv predrasuda je, uostalom, i borba za slobodu koju svako živo biće na ovom svetu zaslužuje, bez obzira da li je muškarac ili žena. Treba samo iskoračiti hrabro i dostojanstveno, a sreća – prati hrabre.

Pored navedenih izazova mogu da se izdvoje i finansijski problemi, sa kojima se posebno sreću mladi istraživači. Recimo, veoma je skupo otputovati na neki naučni skup u inostranstvu o svom trošku. Međutim, uvek postoje grantovi za mlade istraživače koji predstavljaju finansijsku podršku, samo je potrebno zainteresovati se na vreme i napisati dobar rad koji će biti prihvaćen. Međunarodni kontakti su veoma poželjni, ne samo zbog razmene iskustava, već i zbog stvaranja mreže kontakata sa kolegama širom sveta, koji će nam u jednom trenutku biti veoma dragoceni.

***

Iako je postojala dobra namera autora ovog rada da ukaže na najbitnije stvari mladim kolegama koji su se odlučili da se bave izučavanjem ekstremizma, ne znači da su analizirani svi postojeći izazovi. Oni će biti uslovljeni konstelacijom društvenopolitičkih događaja, personalnim faktorima istraživača, poslovnim okruženjem i mnogim drugim faktorima. Naučni rad ponekad može ličiti na Sizifov posao (posebno na početku istraživanja), ali vrlo često na kraju daje jedan značajan osećaj satisfakcije.

---

¹³² To bi značilo da huligani na fudbalskoj utakmici i ne pretpostavljaju da bi ih neka žena naučno posmatrala, upravo zbog predrasuda. Ovo je primer kada predrasude rade „u korist” istraživača.

Cilj ovog pomalo neobičnog rada bio je da ohrabri sve one koji su se odlučili da krenu u avanturu zvanu – izučavanje ekstremizma; ali i da osvetli put svima onima koji se spremaju da se bave proučavanjem ekstremizma. Mnogo je lakše kada znamo šta nas može očekivati i dobro je da se na vreme spremimo za naučnoistraživačke izazove i eventualne prepreke na tom putu.

Pored toga što je potrebno izučiti osnovne karakteristike ekstremizma, njegove forme i definicije, za svakog mladog istraživača neophodna je određena doza posvećenosti. Ona će biti taj vetar u leđa koji će nas terati napred kada dođu teški dani u procesu istraživanja (a oni uvek dođu). Pored toga, potrebna je odvažnost da krenemo tamo gde možda drugi nisu bili pre nas. I naravno – ljubav prema znanju, koja bi trebalo da bude predominantan faktor motivacije. Neke od nas je u naučnoistraživačke vode gurnula i potreba za prenošenjem znanja mlađim generacijama (studentima) koji dolaze.

Kao što je na početku rada istaknuto, traganje za znanjem o ekstremizmu je poput traganja za Svetim gralom. Možda ga niko od nas neće pronaći, ali ćemo na tom putu postaviti mnoge hipoteze, koje će nadajmo se, jednog dana postati i naučni zakoni. Za sva velika dela, potrebno je hrabro iskoračiti i napraviti prvi korak koji je, obično i najteži. Baš kao što je rekao kineski mudrac Lao Ce: *Put od hiljadu milja započinje prvim korakom.*

2.5. Povratak stranih terorističkih boraca i njihovih porodica na Zapadni Balkan¹³³

Od 2012. do 2016. godine više od 1.110 osoba sa prostora Zapadnog Balkana otputovalo u Siriju i Irak.¹³⁴ Tri zemlje u regionu Zapadnog Balkana (Bosna i Hercegovina, Severna Makedonija i Crna Gora) i autonomna pokrajina Kosovo i Metohija spadaju u prvih deset zemalja sa najvećim brojem stranih terorističkih boraca (FTF) po glavi stanovnika.¹³⁵ Ovaj podatak je sam po sebi „alarm”, ne samo za pripadnike obaveštajnog sektora, već i za akademsku zajednicu, da im je potrebno posvetiti više pažnje.

U većini zemalja Zapadnog Balkana proces repatrijacije sprovodi se u četiri ključne faze: 1) priprema; 2) logistika; 3) rehabilitacija; 4) reintegracija i resocijalizacija. Najveći izazov je nepostojanje relevantnog iskustva svake države, kao i pitanje spremnosti multiresornih timova za prihvatanje ovih lica osetljivih kategorija.

1. **Faza pripreme** je najšira i obuhvata set strateških, institucionalnih i zakonskih mera koje svaka država ponaosob mora doneti. To podrazumeva relevantne strateške dokumente, zakone, definisanje nadležnih institucija koje će se baviti ovim zadatkom, i sl. Od suštinskog značaja je i identifikacija građana i njihovo lociranje. Potom dolazi do pregovora uz pomoć međunarodnih organizacija (uglavnom Međunarodnog komiteta

---

¹³³ Veći deo podataka u ovom segmentu je preuzet iz rada: “How to deal with violent extremism in the Western Balkans?” Međunarodna konferencija: How to deal with uncertainties in increasingly complex environment?: (the new cartography of risk and crises): proceedings of the international scientific conference held in Cavtat – Dubrovnik September 27-29, 2022 / [editors Zoran Keković, Ratko Duev, Jadranka Polović]. – Skopje: Faculty of philosophy – Institute for security, defense and peace “Ss. Cyril and Methodius” university ; Belgrade: Center for risk analysis and crisis management (CARUK), 2023, pp. 11-24.

¹³⁴ Buljubašić Mirza, Azinović Vlado, *Krivično procesuiranje stranih terorističkih boraca u Bosni i Hercegovini* Atlantska inicijativa, Sarajevo, 2023, str. 20.

¹³⁵ Richard Florida, “The Geography of Foreign ISIS Fighters”, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-08-10/the-geography-of-foreign-isis-fighters>, 10.06.2024.

Crvenog polumeseca i Crvenog krsta), da li su voljni da se vrate iz kampova u kojima se nalaze. Faza pripreme uključuje i edukaciju osoblja koje će raditi na prihvatu povratnika sa ratišta, što je veoma izazovan proces.

2. **Faza logistike** uključuje direktan povratak koji najčešće ide iz kampa Al Hol u Al Rodž (*Al Roj*), a potom i u zemlju porekla. Povratnici se uglavnom obaveštavaju 24-48 sati pre povratka u matične zemlje.¹³⁶ Za povratak se najčešće odlučuju žene i deca, jer muškarci pretežno strahuju od procesuiranja.¹³⁷ Iskustvo je pokazalo da su potencijalni povratnici nedovoljno informisani o pravima i obavezama koje poseduju.

3. **Faza rehabilitacije.** U ovoj fazi se povratnici u matične zemlje uglavnom zadržavaju u ustanovama¹³⁸ koje su unapred određene za to do 72 sata radi bezbednosnih, zdravstvenih i ostalih potrebnih provera. Nakon toga, počinje se sa procesom rehabilitacije koji se mora sprovoditi po individualnom principu. Naime, kako je proces radikalizacije za svakog pojedinca individualnog (i različitog) karaktera, tako se mora posmatrati i proces rehabilitacije. Primećeno je da se u ovoj fazi u pojedinim zemljama Zapadnog Balkana na žene i decu generalno gleda uvek kao na žrtve. Mišljenja smo da se u ovoj situaciji mora pristupiti uvek profesionalno, jer nije nemoguće da su i deca i žene (pored traumatizacije) bili podvrgnuti procesu radikalizacije. Stoga se mora napraviti adekvatan skrining i procena njihovog, ne samo psihičkog stanja, već i potencijalne ideologizacije.¹³⁹ Ovo je

---

¹³⁶ Dedeker Kjara, Ozborn Kevin, *Repatrijacija stranih terorističkih boraca iz Sirije: lekcije sa Zapadnog Balkana*, https://resolvenet.org/sites/default/files/Policy%20Note%20Repatriating%20FTFs%20from%20Syria_Serbian.pdf, 12.06.2024.

¹³⁷ To je i logično, s obzirom na to što su pretežno muškarci učesnici u terorističkim aktivnostima.

¹³⁸ Mesta na kojima se nalaze se uglavnom ne objavljuju u javnosti iz bezbednosnih razloga.

¹³⁹ Tokom rada na projektu koji se bavio stranim terorističkim borcima, imala sam prilike da se sretnem sa ljudima koji su neposredno kontaktirali sa ženama i decom koji su se vratili iz Sirije. Njihova procena je da su deca u najmanju ruku traumatizovana, da su se „plašila tišine“ (zbog ratnog stanja u Siriji i nasilju kojem su bila izloženi). Mnoga deca su prvi put u svom životu videla zidove (jer su

veoma zahtevna i neizvesna faza, jer je proces evaluacije spor, zahteva radno vreme 24 sata, čime se veliki teret stavlja, pre svega, na službe za socijalni rad. Ovde svakako treba naglasiti značajnu ulogu civilnog sektora, ali isključivo samo onih koji poseduju znanja i veštine u ovom veoma senzitivnom procesu koji je do kraja neizvestan. U ovoj fazi državne institucije i civilni sektor moraju raditi usaglašeno i profesionalno. Uloga medija je veoma bitna i može biti produktivna, ali i kontraproduktivna. U pojedinim zemljama su „procurile informacije”, te su se veoma osetljivi podaci iz istrage našli u medijima, čime se obesmisliło procesuiranje.¹⁴⁰ Pokazalo se da ova faza ima najviše manjkavosti, upravo zbog nedovoljne spremnosti timova u prihvatnim centrima.

4. **Faza reintegracije i resocijalizacije** se u najvećoj meri vezuje za pomoć civilnog društva. Ona uključuje davanje psihološke i socijalne pomoći, sa tendencijom povratka u sigurno okruženje. Važna pomena je i verska obuka, što je veoma značajno, imajući u vidu da su povratnici sa ratišta i njihove porodice bili izloženi violentnoj religijskoj ideologizaciji. U ovoj fazi se radi na osposobljavanju lica da se vrata u zajednicu i obuče za neke nove vrste poslova, a neretko se primenjuje i „umetnička terapija”, sa ciljem razvoja njihovih kreativnosti.

Faze u procesu repatrijacije nisu jednostavne, ali je dosadašnje iskustvo pokazalo da je produktivnije kad se sa tzv. „tvrde bezbednosti” pređe na sofisticiranije metode koje će više biti fokusirane na rad sa socijalnim radnicima i psiholozima. U budućnosti bi više trebalo raditi na prevenciji, kako bi bilo manje potrebe za resocijalizacijom i reintegracijom. Obuka i edukacija lokalnih timova je takođe značajna karika u ovom lancu

---

živela ili su rođena u šatorima), a bilo je i onih majki koje su radikalizovane i koje su mogle kroz proces vaspitanja tu istu radikalizaciju preneti na decu. U jednoj balkanskoj državi majke nisu dozvolile gladnoj deci da po povratku u zemlju porekla uzmu hranu i vodu u prihvatnim centrima. Kada su ih psiholozi pitali zašto ne dozvoljavaju deci da jedu, odgovorile su: „Nismo sigurne da je hrana halal”.

¹⁴⁰ Imena mnogih žena koje su bile viđene za svedoke su se našla u medijima, čime je oštećena istraga.

rehabilitacionih metoda. Nedovoljan broj stručnjaka, nemotivisanost (usled slabo plaćenog posla) i nedovoljno finansijskih sredstava su samo neki od izazova sa kojima se suočavaju zemlje Zapadnog Balkana.

2.5.1. Srbija

U Srbiji se mogu identifikovati različite forme nasilnog ekstremizma i terorizma. Poslednjih decenija Srbija se veoma intenzivno borila protiv etnoseparatističkog terorizma i ekstremizma na teritoriji Kosova i Metohije, kao i u južnom delu Centralne Srbije (Preševo, Bujanovac, Medveđa).¹⁴¹ Osim toga, Srbija je imala problema i sa religijski fundiranim terorizmom, koji se dovodi u vezu sa sirijskim i iračkim ratištem na koja je otišlo 49 njenih punoletnih građana¹⁴² (37 muškaraca i 12 žena), koji su se priključili nekoj od terorističkih organizacija.¹⁴³ Tužilaštvo za organizovani kriminal je podiglo optužnicu protiv sedam lica, kojima su na teret stavljena krivična dela: terorističko udruživanje, terorizam, vrbovanje i obučavanje za vršenje terorističkih dela, javno podsticanje na izvršenje terorističkih dela i finansiranje terorizma, a u vezi sa terorističkim aktivnostima na teritoriji Sirije i Iraka. Od sedam pomenutih lica, tri su lišena slobode marta 2014. godine, jedan je deportovan iz Turske aprila 2016. godine, dok su tri i dalje nedostupna organima.

Posebno odeljenje Višeg suda u Beogradu donelo je 04.04.2018. godine prvostepenu presudu protiv optuženih lica, koja je od strane Apelacionog suda potvrđena 18.01.2019. godine, čime

---

¹⁴¹ Nekoliko godina Srbija se borila protiv terorističke organizacije OVK, koja je delovala na teritoriji srpske pokrajine Kosova i Metohije, da bi se etnoseparatističke tendencije prenele i na južni deo centralne Srbije kroz delovanje terorističke organizacije „Oslobodilačke vojske Preševa, Bujanovca i Medveđe”.

¹⁴² Petrović Predrag, Stakić Isidora, *Extremism Research Forum: Serbia report*, British Council, Belgrade, 2018.

https://www.britishcouncil.rs/sites/default/files/erf_report_serbia_2018.pdf, 22.09.2022.

¹⁴³ Smatra se da se najveći broj ljudi priključio terorističkoj organizaciji „Islamska država”.

je postala pravosnažna. Navedenom presudom je svih sedam lica (od kojih je tri u odsustvu), proglašeno krivim i osuđeno na zatvorske kazne u ukupnom trajanju od 69 godina i 6 meseci.¹⁴⁴ Treba naglasiti da jedno od ovih sedam lica nije boravilo na području Sirije/Iraka, već je osuđen zbog terorističkih aktivnosti na teritoriji Srbije, zbog vrbovanja i obučavanja za vršenje terorističkih dela i finansiranja terorizma.

Krivični zakonik Republike Srbije prepoznaje nekoliko krivičnih dela koja se tiču terorizma.¹⁴⁵ U oktobru 2014. godine, usvojen je Zakon o dopunama Krivičnog zakonika Republike Srbije (Sl. glasnik RS br. 108/2014), kojim su u krivično zakonodavstvo uvedena dva nova krivična dela:

- „Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi”, čl. 386a;
- „Organizovanje učestvovanja u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi”, čl. 386b.

Ove odredbe se odnose na lica koja na nezakonit način učestvuju u ratu ili oružanom sukobu na teritoriji strane države, i za njihovu primenu nadležno je Više javno tužilaštvo. Sa druge strane, na lica koja su se pridružila terorističkim organizacijama primenjuju se odredbe iz čl. 393a, Krivičnog zakonika, za koje je nadležno Tužilaštvo za organizovani kriminal. Bitno je naglasiti da je Srbija jedina zemlja u regionu Zapadnog Balkana koja pravi razliku između FTF (*Foreign Terrorist Fighter*) i FF (*Foreign Fighter*), što je u skladu sa Rezolucijom UN 2396.

Kada je reč o strateškom okviru, Srbija je donela Nacionalnu strategiju za sprečavanje i borbu protiv terorizma za period 2017-2021.¹⁴⁶ U strategiji su izdvojene četiri najbitnije oblasti: (1) Prevencija od terorizma, nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi u terorizam; (2) Zaštita, uočavanjem i otklanjanjem pretnji od terorizma i slabosti u sistemu zaštite; (3) Krivično gonjenje terorista,

---

¹⁴⁴ Ovo je jedna od najstrožih kaznenih politika za krivično delo terorizma u regionu Zapadnog Balkana (raspon kazne od 7,5 do 11 godina).

¹⁴⁵ „Terorizam”, član 391; „Javno podsticanje na izvršenje terorističkih dela”, član 391a; „Vrbovanje i obučavanje za vršenje terorističkih dela”, član 391b; „Finansiranje terorizma”, čl. 393; „Terorističko udruživanje”, član 393a.

¹⁴⁶ Trenutno je nova strategija u procesu izrade.

uz poštovanje ljudskih prava, vladavine prava i demokratije i (4) Odgovor sistema na teroristički napad.

U institucionalnom smislu reči, P/CVERLT (*Prevention and Countering Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism*) u Srbiji pripada Nacionalnom koordinacionom telu za sprečavanje i borbu protiv terorizma (u daljem tekstu Nacionalno koordinaciono telo). Ovo telo je obrazovano odlukom Vlade 2019. godine, a istom odlukom je određen i nacionalni koordinator. Nacionalno koordinaciono telo ima 26 članova i čine ga predstavnici najbitnijih ministarstava i bezbednosnih službi Republike Srbije.

Kako se Srbija sprema za povratak terorista i njihovih porodica sa ratišta?

Od ukupno 49 punoletnih državljana koji su otišli na područje Sirije/Iraka, 10 lica se vratilo u Evropu, poginulo je 12, dok se 27 od njih još uvek nalazi tamo, a sa njima je i određeni broj maloletnih lica.¹⁴⁷ Među povratnicima koji su se vratili u Srbiju, do sada nije bilo žena i dece.¹⁴⁸

Kako postoji mogućnost povratka preostalih terorista i njihovih porodica, Nacionalno koordinaciono telo je avgusta 2019. godine formiralo Radnu grupu za izradu „Plana postupanja u slučaju povratka stranih terorističkih boraca i članova njihovih porodica” na teritoriju Republike Srbije. Pored predstavnika Službe za borbu protiv terorizma, u Radnoj grupi učestvuju predstavnici sledećih institucija: Ministarstvo pravde, Bezbednosno-informativna agencija, Ministarstvo spoljnih poslova, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i Tužilaštvo za organizovani kriminal.

Osnovni zadatak Radne grupe je usmeravanje, usklađivanje i određivanje bližeg načina planiranja i postupanja nadležnih organa Republike Srbije, nakon povratka FTF-a i članova njihovih porodica

---

¹⁴⁷ Navedeni podaci ne obuhvataju AP Kosovo i Metohiju, a broj državljana Republike Srbije koji se nalaze u Siriji i /ili Iraku kao strani teroristički borci je, teoretski govoreći, možda i nešto veći.

¹⁴⁸ Veoma je nezahvalno govoriti posebno o ukupnom broju dece koja treba da se vrate iz Sirije, imajuću u vidu da su se u međuvremenu mnoga deca i rodila, što otežava proračun o broju povratnika.

na teritoriju Srbije. Radna grupa je sačinila „Nacrt plana postupanja u slučaju povratka stranih terorističkih boraca i njihovih porodica”, koji je i usvojen 2021. godine. Navedeni Plan predviđa različite aktivnosti koje će biti sprovedene u četiri faze:¹⁴⁹

1. **Faza pripremnih aktivnosti.** Formiraju se lokalni timovi, prikupljaju se relevantne informacije (o bezbednosti, pravnom statusu, socijalnim ispravama...), pronalazi se adekvatan prostor za prihvata lica (koji dolazi u trećoj fazi).

2. **Faza neposrednog prihvata lica.** Po povratku u zemlju, proverava se identitet lica i ukazuje (ukoliko je to potrebno) lekarska pomoć.

3. **Faza boravka u prihvatnom centru.** Ova faza podrazumeva bezbednosne procene i prikupljanje dokaza o eventualnom procesuiranju, potom različit pristup različitim kategorijama povratnika (muškarci, žene, deca).

4. **Faza reintegracije u lokalu sredinu.** Za ovu fazu su najbitniji Lokalni timovi koji pokrivaju grad Beograd i još tri grada u okviru Pčinjskog, Raškog i Podunavskog okruga. Pre toga je potrebno sprovesti obuku članova Lokalnih timova, kako bi se omogućio što bolji prihvata i resocijalizacija povratnika sa ratišta.

***

Kada je reč o AP Kosovo i Metohija, smatra se da je sa ove teritorije otišao najveći broj ljudi iz Evrope na sirijsko ratište (u odnosu na ukupan broj stanovnika), što je alarmantan podatak. Prema neformalnim podacima, taj broj iznosi između 400 i 500 ljudi, koji uglavnom čine kosovski Albanci. Prvi kontigent povratnika na Kosovo i Metohiju organizovan je aprila 2019. godine, kada je 110 ljudi (74 dece, 32 žene i četiri muškaraca) došlo iz ratnih zona Sirije i Iraka. Dok su muškarci odmah uhapšeni i

---

¹⁴⁹ Srbija je preuzela značajna iskustva zahvaljujući savetima nadležnih institucija iz Bosne i Hercegovine, koje su u nekoliko navrata obučavale lokalne timove u Srbiji uz posredovanje OEBS-a i Ministarstva unutrašnjih poslova.

procesuirani, deca i žene su smešteni u prihvatni centar Vranidol¹⁵⁰, gde im je pružena potrebna medicinska nega.¹⁵¹

Multidisciplinarni timovi koji su radili na proceni rizika povratnika, konstatovali su da većina njih pati od PTSP (post-traumatskog stresnog poremećaja). Za one koji nisu imali kuće u koje bi se vratili, obezbeđen je smeštaj u koordinaciji sa lokalnim vlastima. Napravljene su i lične isprave za one pojedince koji ih nisu posedovali, kako bi se olakšala reintegracija u društvo.

Na KiM se primenjuju dva programa prema povratnicima: kazneno-restorativni i program društvene reintegracije. Prvi program podrazumeva služenje kazni u zatvorima u kojima se radi na deradikalizaciji terorista, kroz razne vrste aktivnosti i to sa ciljem njihovog osposobljavanja da se nakon odslužene kazne integrišu u društvo. Drugi program se više odnosi na socijalnu i ekonomsku reintegraciju, koji podrazumeva osposobljavanje za posao, pronalazak smeštaja, edukaciju, socijalnu pomoć¹⁵² i sl. U okviru ovog programa se velika pažnja posvećuje reintegraciji dece u školski sistem, te su organizovana i posebna odeljenja za nadoknadu propuštenog gradiva. Navedeni programi su organizovani u sadejstvu između zvaničnih institucija KiM i civilnog društva.

Poslednji teroristički akt koji se desio na teritoriji Srbije bio je organizovan 29. juna 2024. godine. Tada je pripadnik vehabijskog pokreta Salahudin (Miloš) Žjović upucao samostrelom u vrat žandarma Miloša Jevremovića, koji je obezbeđivao ambasadu Izraela. Srpski žandarm je reagovao veoma pribrano i uspeo da na vreme neutrališe teroristu, čime je sprečio njegov dalji prodor ka ambasadi Izraela.

Interesantan detalj u ovom terorističkom napadu je da je izvršilac konvertit, koji je prešao iz pravoslavlja u radikalni islam.

---

¹⁵⁰ Mesto se nalazi 10 km nadomak Prištine.

¹⁵¹ Nakon 72 sata zadržavanja, pušteni su svojim kućama.

¹⁵² Porodice koje nisu imale finansijskih sredstava dobijale su oko 100 evra pomoći po detetu.

Ovo nije prvi slučaj da su teroristi sa našeg podneblja prelazili iz pravoslavne religije u vehabizam¹⁵³, ali je veoma indikativno da je u vezi sa ovim napadom uhapšen još jedan konvertit (Igor Despotović) za koga se smatra da je pomagao u izvršenju terorističkog čina.¹⁵⁴ Osumnjičeni Despotović je poznat bezbednosnim službama, jer je identifikovan kao administrator nekoliko grupa na internetu koje propagiraju ekstremistički sadržaj.¹⁵⁵ Konvertiti su posebno opasni unutar religijski fundiranog terorizma jer imaju potrebu da dokažu i potvrde svoj novostečeni identitet. Da bi pokazali svoju lojalnost, kao i to da su raščistili sa prethodnim identitetom, pripadnost svojoj novoj zajednici manifestuju kroz hipertrofirano nasilje. Teroristički čin je idealan način potvrđivanja lojalnosti u njihovom destruktivnom sistemu vrednosti.

Motivi ovog napada mogu biti višestruki, ali je činjenica da je pucanj u žandarma u isto vreme pucanj u institucije, tj. pucanj u Republiku Srbiju. Prema tvrdnjama srpskih zvaničnika, napadač je najpre išao do sinagoge, a potom je (verovatno zbog prisustva policije)¹⁵⁶ rešio da ode do ambasade i napadne žandarma koji je stražario u kućici.¹⁵⁷ Upravo ova trasa kretanja može ukazivati da je meta napada potencijalno mogla biti i država Izrael, posebno ukoliko se uzme u obzir brutalnost rata u Gazi.¹⁵⁸

Sa druge strane, čini se da je ipak primarna meta bila država Srbija, imajući u vidu konfliktnu prošlost u regionu, izvoz našeg oružja, ali i činjenicu da ekstremne grupe vehabija gledaju

---

¹⁵³ Poznat je slučaj Gorana Pavlovića Abdulaha, koji je sa porodicom (ženom i ćerkom) iz Beograda otišao u Gornju Maoču (BiH), da bi potom svi zajedno otputovali za Siriju. Tamo je i udao svoju ćerku za teroristu.

¹⁵⁴ <https://www.blic.rs/vesti/hronika/pritvoreni-su-kemal-begovic-i-igor-despotovic-ivica-dacic-o-teroristickom-napadu/t6vkv43b>, 04.07.2024.

¹⁵⁵ <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-beograd-napad-zandarm-ambasada-izrael/33013943.html>, 04.07.2024.

¹⁵⁶ Policija svojim prisustvom često deluje odvrćajuće na teroriste. Kod ovakve vrste (religijski motivisanog) terorizma, terorista ne strahuje da može poginuti, već strahuje da neće uspeti u izvršenju svog terorističkog akta.

¹⁵⁷ <https://www.telegraf.rs/vesti/hronika/3919360-najnoviji-detajli-o-napadu-u-beogradu-terorista-prvo-bio-do-sinagoge-pa-se-uputio-ka-ambasadi-izraela>, 03.07.2024.

¹⁵⁸ U kome Izrael ratuje sa Hamasom, a gde su najvećim delom žrtve civili i deca.

neprijateljski na zemlju u kojoj žive. Incidenti sa vehabijama nisu ništa novo u Republici Srbiji. Najpoznatija akcija hapšenja vehabija odigrala se na planini Ninaji 2007. godine, u blizini Novog Pazara. Tada je grupa religijskih ekstremista pripremala atentat nad muftijom Muamerom Zukorlićem, spremajući se da sa arsenalom teškog naoružanja napadnu Novi Pazar. Pored organizacije navedenog atentata, vehabije su planirale da napadnu nekoliko mesta u Srbiji, poput Narodnog pozorišta, američke ambasade u Beogradu, dve novopazarske džamije, itd.¹⁵⁹, što je delovanjem naših bezbednosnih službi uspešno sprečeno. Da su neki od ovih vehabija nastavili terorističko delovanje nakon akcije na planini Ninaja, pokazuje nedavno hapšenje Adnana Hota iz Novog Pazara, zbog podsticanja na terorizam.¹⁶⁰ On je prethodno osuđen na 7 godina i 6 meseci robije kao član tzv. „Ninajske grupe”.

Postoji dosta kontroverzi u vezi sa vehabijskim pokretom u regionu, ali je činjenica da je u pitanju radikalna interpretacija islama, koja se umnogome razlikuje od umerene forme („narodnog”) islama, koji je praktikovan vekovima na našim prostorima. Zloupotreba islama se najeksplicitnije mogla videti tokom rata u BiH, kada 1993. godine počinju da dolaze prvi mudžahedini iz inostranstva koji su bili veoma surovi prema nemuslimanskom stanovništvu. Tokom rata na Kosovu i Metohiji je takođe bilo zabeleženo prisustvo inostranih mudžahedina 1999. godine. Po završetku rata na prostoru bivše SFRJ počinje da se širi radikalni islam (vehabizam)¹⁶¹, koji je sada rasprostranjen u BiH, Severnoj Makedoniji, Srbiji (posebno na KiM i u Raškoj oblasti), Crnoj Gori.

Iako se ne može reći da su svi pripadnici vehabijskog pokreta ekstremisti, činjenica je da je najveći broj terorista koji su otišli na sirijsko i iračko ratište upravo potekao iz vehabijskih zajednica.

---

¹⁵⁹<https://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Nismo-vehabije-nego-pravovjernici/18871>, 05.07.2024.

¹⁶⁰ <https://www.blic.rs/vesti/hronika/ko-je-uhapseni-vehabija-adnan-hot-planirao- napade-na-narodno-pozoriste-i-beogradanku/38yqp1y>, 06.07.2024.

¹⁶¹ U literaturi se koristi dualni naziv *vehabizam/vahabizam*. Kako je rodonačelnik ovog pokreta Muhamed bin Abdul Vahab, pravilnije bi bilo koristiti termin *vahabizam*, ali se u govoru ustalio izraz *vehabizam*, te ćemo ga i u ovoj monografiji pretežno koristiti.

Takođe treba istaknuti i činjenicu da su se radikalizovali i regrutovali za terorizam u ilegalnim verskim objektima, tj. *paradžematima* i *paramesdžidima*. Neosporan je i *onlajn* uticaj koji se ostvaruje putem interneta, zvaničnih i alternativnih društvenih mreža, ali je na Balkanu neposredan kontakt i dalje krucijalan u procesu regrutacije religijski motivisanih terorista.

2.5.2. Crna Gora

U Crnoj Gori su do sada vođena dva krivična postupka u Višem sudu zbog krivičnog dela učestvovanje u stranim oružanim formacijama iz čl 449b Krivičnog zakonika Crne Gore.¹⁶² Od 2012. u Siriju su otputovala 23 punoletna crnogorska državljanina, dok je petoro osoba¹⁶³ učestvovalo na ukrajinskom ratištu.¹⁶⁴

Na području Sirije se i dalje nalazi sedam punoletnih crnogorskih državljana:

- Tri muškarca (za dvojicu od njih postoje nepotvrđena saznanja da su poginuli, dok se jedan nalazi u kurdsom zatvoru na severoistoku Sirije) i
- Četiri žene (za jednu od njih postoje nepotvrđeni podaci da je ranjena, a zatim preminula u nekoj od bolnica u Siriji, jedna se nalazi u kampu Al Hol, jedna je u kampu Al Rodž, a za poslednju ženu nije poznata lokacija).

U Crnu Goru se vratilo devet punoletnih crnogorskih državljana (osam muškaraca i jedna žena) i jedno dete.

Glavna uloga u prevenciji nasilnog ekstremizma u Crnoj Gori pripada NOT-u (Nacionalni operativni tim za suzbijanje nasilnog ekstremizma, terorizma, pranja novca i finansiranja terorizma¹⁶⁵) i nacionalnom koordinatoru. NOT je podeljen u

---

¹⁶² Jedan postupak se odnosi na sirijsko, a drugi na ukrajinsko ratište.

¹⁶³ Svih petoro se vratilo.

¹⁶⁴ Đorić, Marija, *Priručnik za prepoznavanje, prevenciju i suzbijanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma kod učenika*, Biro za operativnu koordinaciju – Nacionalni operativni tim, Podgorica, 2020, str. 9.

¹⁶⁵ U okviru NOT-a formiran je Tim za pomoć i zaštitu, koji čine predstavnici relevantnih subjekata koji su članovi Nacionalnog operativnog tima. Uloga Tima za pomoć i zaštitu je omogućavanje veće efikasnosti u radu.

nekoliko RAN grupa: RAN 1 za komunikaciju i narative; RAN 2 za obrazovanje i mlade; RAN 3 za lokalne zajednice; RAN 4 za zdravstvo i socijalnu zaštitu; RAN 5 za policiju i druge organe za sprovođenje zakona; RAN 6 za zatvore i uslovne kazne; RAN 7 za izlazne strategije.

Nasilni ekstremizam i terorizam, prepoznati su u Strategiji nacionalne bezbednosti kao metode ostvarivanja političkih i drugih ciljeva koje direktno podrivaju vitalne i stratejske interese države. Takođe, nasilni ekstremizam je prepoznat i u Strategiji odbrane Crne Gore, dok je pitanje prevencije terorizma tretirano i Strategijom za prevenciju i suzbijanje terorizma, pranja novca i finansiranja terorizma. Fenomeni nasilnog ekstremizma i radikalizma su detaljno obrađeni u **Strategiji suzbijanja nasilnog ekstremizma 2016–2018. godine**, sa pratećim akcionim planom. Ova strategija je usvojena decembra 2015. godine, a nadležna institucija za izradu Strategije bila je Ministarstvo pravde.

U cilju unapređenja rada, institucionalnog jačanja i povezivanja, te sistemskog odgovora i pristupa svakom konkretnom slučaju, NOT je inicirao obrazovanje **Tima za pomoć i zaštitu**. Ovaj tim čine predstavnici relevantnih subjekata koji su članovi Nacionalnog operativnog tima, radi racionalnog i efikasnog postupanja.

Tokom 2021. godine, Crna Gora je promenom Vlade formirala **Nacionalni međuresorski operativni tim za suzbijanje nasilnog ekstremizma i terorizma**, čime se dotadašnji fokus sa nasilnog ekstremizma, proširio i na terorizam.

U Crnoj Gori se procesuiranje povratnika sa ratišta sprovodi prema članu 449b Krivičnog zakonika. Propisana kazna za učestvovanje u oružanim formacijama je od 6 meseci do 5 godina.¹⁶⁶ Praksa pokazuje da su počinioci ovog krivičnog dela služili minimalne kazne (6 meseci zatvora). Za razliku od procesuiranja, rehabilitacija i reintegracije su nešto slabije razvijene, i uglavnom su namenjene osobama u zatvoru. Žene i deca su uglavnom prepušteni lokalnim službama za socijalni rad. Civilni sektor je veoma

---

¹⁶⁶<https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/krivicni-zakonik-crne-gore.html>, 12.09.2023.

angažovan u Crnoj Gori, te su pojedine NVO integralni deo NOT-a, što nije uobičajeno u drugim zemljama Zapadnog Balkana. Dobar primer delovanja civilnog sektora se može videti i kroz program „Škola za majke: Roditeljstvo za mir”, u organizaciji Forum MNE.¹⁶⁷

U kontekstu prevencije ekstremizma važno je napomenuti postojanje „**Nacionalne platforme za suzbijanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu**”, koja je osnovana 2018. godine. Ova platforma bila je rezultat zajedničke kooperacije između NOT-a, MUP-a i nevladine organizacije CDT, uz podršku Misije OEBS-a u Crnoj Gori.

2.5.3. Severna Makedonija

Prema zvaničnim podacima, iz Severne Makedonije je na sirijsko i iračko ratište otišlo 156 državljana.¹⁶⁸ To eksplicitno pokazuje da ova država već nekoliko godina ima problema sa religijski motivisanim ekstremizmom i terorizmom.¹⁶⁹ Pored toga, Severna Makedonija je duži niz godina pod naletom etnoseparatističkog terorizma, o čemu svedoči teroristički napad u Kumanovu koji su 2015. godine izveli Albanci sa prostora Kosova i Metohije. Zbog svega navedenog, borba protiv radikalizacije i nasilnog ekstremizma su u vrhu prioriteta Vlade Republike Severne Makedonije.

Veliki transfer repatrijacije ova zemlja je sprovela 17. jula 2021. godine, kada je u zemlju doputovalo 23 državljana, od toga pet žena i 14 dece. Do 2021. godine se vratilo 103 državljana, dok je

---

¹⁶⁷ Ovaj program je organizovan u saradnji sa austrijskom organizacijom *Women without Borders*. Cilj pomenutog projekta je priprema majki za prevenciju nasilnog ekstremizma kod mladih, imajući u vidu koliko je bitna njihova uloga na Zapadnom Balkanu u vaspitanju dece.

¹⁶⁸ <https://www.slobodnaevropa.org/a/makdonija-sirija-borci-crna-lista/32066577.html>, 05.06.20.

¹⁶⁹ Jedna od opsežnijih akcija hapšenja ekstremista i terorista organizovana je 2016. godine (poznatija kao akcija „Čelije”) u Strugi, Gostivaru, Kumanovu i Skoplju, kada su pohapšeni povratnici sa ratišta koji su se spremali za nove napade.

37 poginulo. Prema neformalnim informacijama, smatra se da je trenutno petoro aktivnih boraca. Inače, Severna Makedonija je prva država Zapadnog Balkana koja je repatrirala strane terorističke borce 2018. godine.¹⁷⁰ Ovo je urađeno u momentu kad zemlja nije imala sve potrebne institucionalne mehanizme za rehabilitaciju i reintegraciju, što je rezultiralo time da su neki od povratnika ponovo pokušali teroristički napad nakon odsluženja kazne.¹⁷¹ U ovom momentu, 15 stranih terorističkih boraca izdržava kazne u zatvorima (deset osoba se nalazi u zatvoru Idrizovo, dok je pet u zatvoru Štip).¹⁷²

Nadležne institucije u Severnoj Makedoniji su do sada izrekle zatvorske kazne u trajanju od 6 do 9 godina, za 13 osoba, zbog učestvovanja na stranim ratištima.

Vredna pomena je antiteroristička akcija „Čelija”¹⁷³, tokom koje su bezbednosne snage 2016. godine pohapsile teroriste, među kojima su se nalazili i povratnici sa sirijskog i iračkog ratišta. Njihova uloga je prevashodno bila usmerena ka regrutovanju novih potencijalnih terorista i prikupljanju finansijskih sredstava.

Pored velikih problema sa religijski fundiranim terorizmom, Severna Makedonija je država koja se već nekoliko godina unazad suočava sa etnoseparatističkim terorizmom. Napad koji su albanski teroristi sa prostora Kosova i Metohije izveli 2015. godine izazvao je velike tenzije, polarizaciju u društvu, te je i logično da su borba protiv radikalizacije, nasilnog ekstremizma i terorizma u vrhu prioriteta Vlade Republike Severne Makedonije.

Glavna državna institucija koja se bavi pitanjima nasilnog ekstremizma je Nacionalni komitet za sprečavanje nasilnog ekstremizma i borbe protiv terorizma, koji je prvi put oformljen 2017. godine. Nacionalni komitet je izgrađen od 22 člana i 22 zamenika, koji dolaze iz najbitnijih ministarstava i državnih

---

¹⁷⁰ NEXUS, *Deangažman, rehabilitacija i reintegracija stranih terorističkih boraca: nacionalni izvještaj*, Nexus, Skoplje, 2022, str. 1.

¹⁷¹ Terorističke aktivnosti su od strane ovih lica pokušane 2020. godine, kada su ipak delovanjem MUP-a Severne Makedonije i NSA, sprečene.

¹⁷² NEXUS, nav. delo, str. 4.

¹⁷³ Ova akcija je bila sprovedena na teritoriji Struge, Gostivara, Kumanova i Skoplja.

institucija. Tokom 2021. godine, Vlada je konstituisala Ministarsku radnu grupu za reintegraciju stranih terorističkih boraca. Zadatak ove grupe je bio da izradi precizan plan u vezi sa povratkom, reintegracijom i rehabilitacijom terorista i njihovih porodica. Nacionalni plan za rehabilitaciju, resocijalizaciju i reintegraciju povratnika i njihovih porodica usvojen je prethodno u junu 2020. godine i uključivao je operativne procedure.

U Krivičnom zakoniku postoji kao krivično delo učestvovanje u stranim vojskama, policiji, paravojnim i parapolicijskim formacijama (čl. 322-a). Osim toga, postoji i krivično delo terorizma (čl. 394-b) i krivično delo “terorističko ugrožavanje ustavnog poretka i bezbednosti” (čl. 313).

Severna Makedonija spada u red onih država koje imaju odvojene strategije za nasilni ekstremizma i terorizam, koje su sinhronizovano donete za period 2018–2022. Pored ove dve strategije, fenomenom nasilnog ekstremizma i terorizma bavi se i Nacionalna strategija za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma. Tokom 2020. godine, Severna Makedonija je usvojila i „Nacionalni plan za reintegraciju, resocijalizaciju i rehabilitaciju stranih terorističkih boraca i povezanih članova porodica”, u kome se razrađuju sve faze njihovog povratka.¹⁷⁴

Ovaj plan se odvija u 4 faze:

1. Prikupljanje bezbednosnih informacija.
2. Dolazak terorista i njihovih porodica (radi se medicinska, bezbednosna provera, DNK analiza dece, kako bi se utvrdilo ko su im roditelji).
3. Dvonedeljni karantin povratnika za one koji neće biti procesuirani (što uključuje posebne medicinske i socijalne programe za žene i decu, tj. pritvor za pojedince koji se procesuiraju).
4. Povratak u zajednicu.

Rad sa porodicama se u značajnoj meri odvija u saradnji sa nekoliko međunarodnih i NVO organizacija, od kojih možemo izdvojiti UNICEF, GCERF (The Global Community Engagement and Resilience Fund), MYLA, MCMS.

---

¹⁷⁴ Više o tome: <https://vlada.mk/node/25946>, 01.06.2024.

Nepostojanje ličnih isprava kod lica koja se vraćaju sa ratišta, jedan je od najvećih problema u Severnoj Makedoniji, jer se na taj način otežava utvrđivanje njihovog identiteta. To je poseban problem sa decom koja su rođena na ratištu. Pošto deca mogu dobiti lična dokumenta (matični broj) isključivo uz posredstvo očeva, to stvara veliki problem, jer se često dešava da su očevi van države, da su poginuli i sl.¹⁷⁵

Jedan od važnih pitanja u Severnoj Makedoniji jeste problem sa zatvorskim tretmanom stranih terorističkih boraca. Zapravo, oni u zatvorima nisu dobili neki poseban tretman, te se tretiraju kao i svi drugi zatvorenici.¹⁷⁶ To bi mogao da bude značajan izazov u daljem procesu rehabilitacije i reintegracije.

2.5.4. Bosna i Hercegovina

Bosna i Hercegovina je opterećena mnogobrojnim političkim problemima, među kojima su nasilni ekstremizam i terorizam. Poslednjih godina, ova država je imala posebno velikih problema sa religijski fundiranim terorizmom, imajući u vidu da je prema zvaničnim podacima na ratišta u Siriju i Irak ukupno otišlo između 250 i 300 osoba državljana Bosne i Hercegovine.¹⁷⁷ Prema drugim izvorima, taj broj ukazuje na 360 ljudi, te je teško precizno utvrditi pravi broj.¹⁷⁸ Od ukupnog broja je oko 55% muškarca, 25% žena i 20% dece¹⁷⁹ otišlo u Siriju i Irak.¹⁸⁰ Od 2014. do 2022. godine „35 osoba je procesuirano pred Sudom Bosne i Hercegovine za krivična dela povezana s terorističkim organizacijama na stranim

---

¹⁷⁵ Ovde je od velike pomoći posredovanje UNICEF-a.

¹⁷⁶ Nexus, nav. delo, str. 10.

¹⁷⁷<http://www.msb.gov.ba/dokumenti/strateski/default.aspx?id=23407&langTag=sr-SP-Cyrl>, 01.08.2023.

¹⁷⁸<https://www.slobodnaevropa.org/a/sirija-bosna-bosanski-djeca-islamska-drzava/31591101.html>, 15.08.2022.

¹⁷⁹ Broj dece može značajno varirati imajući u vidu da su mnoga od njih postala punoletna, kao i to da su se mnoga u međuvremenu rodila.

¹⁸⁰ Plan repatrijacije i program reintegracije, rehabilitacije i resocijalizacije državljana BiH povratnika iz zona sukoba Sirije i Iraka” usvojen 25.08.2022. godine na 55. sednici Saveta ministara BiH, <http://www.msb.gov.ba/PDF/010620235.pdf>, 20.07.2024.

ratištima”.¹⁸¹ Muškarci su preuzeti u nadležnost Tužilaštva BiH, krivično procesuirani, presuđeno im je i upućeni su na izdržavanje zatvorske kazne za krivična dela terorizam, organizovanje terorističke grupe i priključenje stranoj vojnoj, paravojnoj ili parapolicijskoj formaciji.

Do sada su se u BiH vratile 62 punoletne osobe i 22 dece, dok se u druge zemlje vratilo osmoro dece čiji su roditelji državljani BiH ili su poreklom iz BiH. Smatra se da se na teritoriji pod kontrolom /većinom/ kurdskih sirijskih demokratskih snaga /SDF/ u zatvorima i kampovima nalazi 52 državljana BiH.¹⁸² U saradnji sa SAD, prva grupa od 25 državljana BiH vratila se u decembru 2019. godine (sedmorica muškaraca, šest žena i dvanaestoro dece).¹⁸³ Svi su dobrovoljno smešteni u prihvatni centar Delijaš, gde su bili medicinski zbrinuti i pregledani. Nakon devet dana boravka u ovom centru, žene i deca su transportovani u mesta ranijeg prebivališta (Hadžići, Zenica, Tuzla, Čelić). Prosečna starost žena bila je 33 godine, imale su dvoje do troje maloletne dece, sa izuzetkom jedne povratnice koja je bila bez maloletne dece. Od 12 maloletne dece (jedno dete je bilo bez roditeljske pratnje) rodna zastupljenost je bila 58% dečaka i 42% devojčica.¹⁸⁴

Prema neformalnim podacima, u sirijskim kampovima se nalazi još oko stotinak osoba koje čekaju repatrijaciju u BiH, od toga 22 muškarca, 30 žena i oko 70 maloletne dece.

Do sada je bilo nekoliko „talasa” povratka sa ratišta:

Prvi talas obeležava period između 2012. i 2019. godine. On je specifičan po tome što nije bilo organizovanog povratka sa ratišta, već se sve odvijalo individualno i sporadično. Ovde je reč o muškarcima koji su se vratili u BiH da bi povelili svoje porodice sa sobom u Siriju. Pojedinačni slučajevi su podrazumevali i izručivanja i proterivanja iz Turske. Ovaj „talas” je specifičan i po tome što su kazne za povratnike bile veoma blage i nisu iznosile više od tri

---

¹⁸¹ Buljubašić Mirza, Azinović Vlado, *Krivično procesuiranje stranih terorističkih boraca u Bosni i Hercegovini* Atlantska inicijativa, Sarajevo, 2023, str. 14.

¹⁸² <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=490574>, 23.10.2022.

¹⁸³ Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma, <http://www.msb.gov.ba/PDF/010620231.pdf>, 12.06.2024.

¹⁸⁴ <http://www.msb.gov.ba/PDF/010620235.pdf>, 25.07.2024.

godine zatvora (u proseku 26 meseci). Zajedničko za ovu fazu je da nije bilo programa rehabilitacije i resocijalizacije povratnika. Povratnici su se vraćali u sledeće kantone: Zeničko-dobojski, kanton Sarajevo, Tuzlanski, Srednjobosanski, Unsko-sanski, Republika Srpska i Brčko distrikt.

Drugi talas je zapravo organizovana repatrijacija grupe državljana Bosne i Hercegovine iz zona sukoba Sirije i Iraka u decembru 2019. godine, što je već unapred opisano u ovom segmentu knjige. Inače, sedmorica muškaraca su neposredno po dolasku u Sarajevo odvedeni u prostorije Tužilaštva Bosne i Hercegovine i u prostorije Državne agencije za istrage i zaštitu, da bi kasnije bili pravosnažno osuđeni za nekoliko krivičnih dela u vezi sa terorizmom ili za pridruživanje stranim paravojnim ili parapolicijskim organizacijama (prosek kazne je manji od 3 godine zatvora).¹⁸⁵ Ova grupa povratnika bili su iz različitih delova BiH:

- Unsko-sanski kanton (Velika Kladuša)
- Zeničko-dobojski kanton (Zenica i Zavidovići)
- Kanton Sarajevo (Hadžići, Novi Grad)
- Tuzlanski kanton (Čelić)

Važno je naglasiti da BiH očekuje i treći talas povratnika, samo se još uvek precizno ne može označiti kada će se i koliko njih vratiti. Prema neformalnim podacima očekuje se povratak oko stotinu osoba i to na teritoriji cele BiH:

- Federacija BiH: Tuzla, Srebrenik, Gradačac, Gračanica, Živinice i Kladanj; Sarajevo, Hadžići i Ilidža; Zenica, Maglaj, Tešanj, Kakanj, Breza; Velika Kladuša, Bosanska Krupa, Cazin i Bužim; Donji Vakuf i Bugojno.
- Republika Srpska: Prijedor i Doboj
- Brčko distrikt

Institucije BiH uz podršku međunarodnih organizacija sprovode sveobuhvatne programe jačanja kapaciteta zatvorskih ustanova u BiH u pogledu prevencije radikalizacije i širenja ekstremističkih ideologija u zatvorskom okruženju, kao i programa

---

¹⁸⁵ <http://www.msb.gov.ba/PDF/010620235.pdf>, 26.07.2024.

rehabilitacije i reintegracije ove grupe zatvorenika. Veliku ulogu u ovome igra Savet Evrope kroz regionalni program za Zapadni Balkan i posebne projekte specifično napravljene za BiH. Na taj način se pruža podrška instucijama u BiH da se uhvate u koštac sa izazovima koje ova zatvorska populacija nosi sa sobom.¹⁸⁶ Inače, pravni osnov za prihvrat povratnika (i njihovih porodica) sa ratišta određen je Ustavom Bosne i Hercegovine i to na osnovu člana 1. i 2.¹⁸⁷

Strategija BiH za prevenciju i borbu protiv terorizma za razdoblje 2015–2020. kao sveobuhvatni cilj ističe suzbijanje svih oblika ekstremističkog i terorističkog delovanja, poštujući vrednosti demokratije, vladavine prava i ljudskih prava i sloboda.

Podciljevi Strategije su bili:

1. Prevencija zločina iz mržnje, radikalizma i terorizma u svim pojavnim oblicima;
2. Zaštita kritične infrastrukture;
3. Unapređenje procedura istraga i kaznenog progona djela terorizma i srodnih kaznenih dela;
4. Odgovor / reakcija na moguće terorističke napade i saniranje njihovih posledica.

Strategija uređuje i zadatke Ministarstva sigurnosti Bosne i Hercegovine koji su posebno naglašeni u sledećim strateškim merama:

- Stvaranje programa resocijalizacije za sva ona lica koja su osuđena za krivično delo terorizma ili učestvovanje u paravojnim formacijama;

---

¹⁸⁶ Videti više o tome: HF III – Enhancing co-operation in the Western Balkans in managing violent extremism in prisons and preventing further radicalisation after release <https://www.coe.int/en/web/cooperation-in-police-and-deprivation-of-liberty/hf-iii-enhancing-co-operation-in-the-western-balkans-in-managing-violent-extremism-in-prisons-and-preventing-further-radicalisation-after-release>; ili Ensuring Sustainable Penitentiary Actions in managing rehabilitation of violent extremist prisoners in Bosnia and Herzegovina (ESPA-VEP) <https://www.coe.int/en/web/cooperation-in-police-and-deprivation-of-liberty/espa-vep-bosnia-and-herzegovina>, 25.07.2024.

¹⁸⁷ Ovo je još utvrđeno Zakonom o Veću Ministara BiH, drugim propisima, kao i određenim međunarodnim instrumentima.

- Učestvovanje u prevenciji nasilnog ekstremizma i terorizma na međunarodnom nivou;
- Identifikovanje i procesuiranje potencijalnih i postojećih pripadnika ekstremističkih i terorističkih grupa.

Tokom 2014. godine, BiH usvaja Zakon o dopuni Krivičnog zakona BiH (člana 162b.) kojim se sankcioniše odlazak na strana ratišta i učešće u stranim paravojnim i paramilitarnim organizacijama). Veoma brzo Veće ministara Bosne i Hercegovine usvojilo je Informaciju o državljanima Bosne i Hercegovine koji se nalaze u zoni sukoba Sirije i Iraka, sa ciljem njihove repatrijacije. Glavnu ulogu u tom procesu pripada Ministarstvu sigurnosti Bosne i Hercegovine i Koordinacionom timu.

Koordinacioni tim je sastavljen od najbitnijih institucija u državi, kao što su Tužilaštvo Bosne i Hercegovine, Ministarstvo vanjskih poslova Bosne i Hercegovine, Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine, Obaveštajno-sigurnosna agencija Bosne i Hercegovine, Državna agencija za istrage i zaštitu, Granična policija Bosne i Hercegovine, Direkcija za koordinaciju policijskih tela, Federalna uprava policije, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske, Policija Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. Pored navedenih institucija, angažovana su i nadležna entitetska i kantonalna tela u oblasti socijalne zaštite, obrazovanja i zdravstva.

Koordinacioni tim je konstituisan iz dva podtima:

- Podtim za sigurnosne aspekte repatrijacije i krivično procesuiranje;
- Podtim za reintegraciju, rehabilitaciju i resocijalizaciju.

U Nacrtu Strategije¹⁸⁸ za borbu protiv terorizma u BiH 2021–2026. godine (a kasnije i u strategiji) se po prvi put eksplicitno ističe da je desničarski ekstremizam (u ovom dokumentu se uglavnom pominje kao etno-nacionalizam) ozbiljna pretnja po bezbednost ove države.¹⁸⁹ Takođe se navodi bliska povezanost ekstremne desnice sa

---

¹⁸⁸ Usvajanje nove Strategije traje od 2021. godine.

¹⁸⁹<http://www.msb.gov.ba/dokumenti/strateski/default.aspx?id=23403&langTag=sr-SP-Cyrl>, 26.07.2024.

fudbalsko-huliganskim grupama i određenim klerikalnim strukturama. Nova Strategija je usvojena na 57. sednici Vijeća ministara BiH 9. novembra 2022. godine. Ova strategija je u fokus stavila nekoliko bitnih tema poput: pandemije, stranih terorističkih boraca, religijskog ekstremizma, desničarskog (etnonacionalističkog) ekstremizma, finansiranje terorizma, zločina mržnje, zloupotrebe interneta i društvenih mreža, migracije. Od posebnog značaja je i to što se u novoj Strategiji nalazi rodna komponenta, što će biti veoma korisno za razumevanja procesa radikalizacije kod žena i devojaka.

***

Kroz uporednu analizu četiri studije slučaja (Srbija, Crna Gora, Severna Makedonija, Bosna i Hercegovina) identifikovani su najbitniji strateški dokumenti i institucionalni pristupi u prevenciji nasilnog ekstremizma. Ono što se već na prvi pogled može utvrditi jeste da se zemlje Zapadnog Balkana sinhronizovano prate u okviru strateških i institucionalnih pristupa. Neretko se primeri dobre prakse iz jedne države (uz manja ili veća prilagođavanja) veoma uspešno koriste i u drugim državama regiona. To je bilo posebno uočljivo tokom 2014/2015. godine, kada je u svim zemljama Zapadnog Balkana kriminalizovan odlazak na strana ratišta (što je korespondiralo sa ratom u Siriji i Iraku, ali i dešavanjima u Donbasu). Kod nekih država (primer Srbije) se u skladu sa Rezolucijom UN 2396 jasno pravi distinkcija između stranih terorističkih boraca (FTF) i stranih boraca (FF), tj. pravi se razlika između krivičnog dela „Terorizma” (čl. 391) i „Učestvovanja u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi” (čl. 386a). U drugim zemljama regiona se ove dve pojave uglavnom poistovećuju. Interesantno je napomenuti da u mnogim demokratskim zemljama u Evropi i svetu ratovanje na stranim ratištima nije eksplicitno utvrđeno kao krivično delo, te su u tom pogledu zemlje Zapadnog Balkana otišle korak napred.

U pogledu strateškog delovanja se primećuju dva pristupa:

1. Postoji jedna strategija koja objedinjuje fenomen nasilnog ekstremizma i terorizma.
2. Prave se dve odvojene strategije – jedna za ekstremizam, a druga za terorizam.

Sudeći po dosadašnjim iskustvima, izgleda da će budući trend biti objedinjavanje nasilnog ekstremizma i terorizma u okviru jedne strategije.

U mnogim državama strategije su istekle tokom perioda pandemije COVID-19, te je pisanje novih strateških dokumenata bilo prolongirano zbog tehničkih problema (nemogućnost direktnih kontakata, onlajn komunikacije...), kao što je to slučaj sa Srbijom, dok je u nekim drugim državama zbog glomaznog i kompleksnog sistema uređenja (primer Bosne i Hercegovine) taj proces bio usporen.

Ono što je evidentan trend jeste da će u novim strategijama mnogo više pažnje biti posvećeno desničarskom (tj. etnonacionalističkom) ekstremizmu negoli ranije, što korespondira sa jačanjem ekstremne desnice kako na globalnom nivou, tako i u regionu Zapadnog Balkana. Postoji pretpostavka da će pandemija COVID-19¹⁹⁰, migrantska kriza i rat u Ukrajini dodatno intenzivirati problem sa ekstremnom desnicom.

Kada je reč o institucijama, u svim zemljama je ključna uloga dodeljena ministarstvima sila (uglavnom ministarstvo unutrašnjih poslova), dok se u personalnom pogledu ovom temom bavi nacionalni koordinator (P/CVE koordinator) koji se u pojedinim državama bavi samo nasilnim ekstremizmom, dok se u drugim (npr. Crna Gora) bavi i terorizmom. Očigledno je da će se u budućnosti objединiti uloga nacionalnog koordinatora koji će biti zadužen i za nasilni ekstremizam i terorizam, zbog prirodnog preklapanja ovih fenomena.

U kontekstu starih i novih izazova, može se reći da je religijski ekstremizam i dalje prisutan, imajući u vidu da se u Siriji i Iraku još uvek nalazi više od 400 osoba sa Zapadnog Balkana.¹⁹¹ Postkonfliktno nasleđe (ratovi 90-ih) je još jedna dobro poznata, stara tema, za države ovog regiona, koja vrlo lako može rezultirati

---

¹⁹⁰ O korelaciji pandemije i politike videti više u: Talović Rašković Violeta, Stojadinović Miša, Stanar Dragan, *Srbija i svet – društvene i političke paradigme*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2022.

¹⁹¹ <https://www.slobodnaevropa.org/a/terorizam-bih-desnicari-ekstremizam-borci-teroristi/31871422.html>, 23.10.2022.

nacionalnim tenzijama. Imajući u vidu kakav efekat je koronavirus ostavio na globalnom planu, može se očekivati i tzv. *covid-related extremism* koji bi ujedinio ekstremne levičare i ekstremne desničare, posebno kada je reč o antiglobalizmu (protiv kojeg se zajedno bore). Sa sve većom energetsom i ekonomskom krizom koje su u korelaciji sa ratom u Ukrajini, Zapadni Balkan može postati i poprište socijalnih protesta, što će svakako stvoriti nove problem i sa ekstremnom levicom.¹⁹²

Konačan zaključak je da je region Zapadnog Balkana veoma nestabilan zahvaljujući međusobnim razmiricama iz prošlosti, ali i novim izazovima koji ga čekaju u budućnosti. Možda bi sada države Zapadnog Balkana trebalo da budu malo mudrije i nauče iz svojih grešaka iz teške i dinamične istorije. Kako svaka kriza pogoduje raznim vrstama ekstremizma, tako će i nove multiplicirane krize predstavljati plodno tle za neke nove toksične ideologije. Samo međusobnom koordinacijom na sprečavanju nasilnog ekstremizma i terorizma i zajedničkim učenjem iz dobrih (i loših) praksi, zemlje ovog regiona mogu spremno dočekati nove bezbednosne izazove.

2.6. Uloga žena u savremenom terorizmu: žrtve, izvršioци ili nešto treće?¹⁹³

Žene u terorističkim aktivnostima su veoma interesantna i kontroverzna pojava za teoretičare i praktičare koji se bave izučavanjem ovog fenomena. Nekoliko je razloga zašto je to tako. Najpre, visok stepen predrasuda o tome da su žene isključivo „lepši“, „nežniji“ i „slabiji“ pol koji se ne može dovesti u vezu sa tako destruktivnim fenomenom kakav je terorizam, odigrale su značajnu ulogu u pogrešnoj percepciji ove pojave. Drugi problem se nazire u tome da je politika dugi niz vekova predstavljala isključivo „mušku delatnost“ u kojoj žene nisu mogle participirati. Imajući u

---

¹⁹² U ovom kontekstu ne isključujemo mogućnost jačanja eko-ekstremizma, koji se dovodi u vezu sa različitim oblicima zaštite životne sredine.

¹⁹³ Ovaj segment je preuzet iz rada: Đorić Marija, „Uloge žena u savremenom terorizmu: izvršioци, žrtve ili nešto treće?“, *Srpska politička misao*, br. 1, 2024, str. 77–100.

vidu kako je terorizam politički fenomen *par excellence*, onda je logično da je i tu uloga žene stavljena u drugi plan.

Stvarnost je nešto drugačija od navedenih pretpostavki, te treba veoma pažljivo analizirati različite uloge koje žene mogu ostvariti u savremenim terorističkim organizacijama. Ovo je posebno bitno što se značaj i uloga žena u terorističkim organizacijama intenzivirao značajno od uspona „Islamske države” (2014. godina). Do sada se uglavnom na žene u kontekstu terorizma gledalo kroz dve uloge: žrtve ili izvršioce. Međutim, od nedavno se konstatovalo kako je još jedna uloga veoma značajna, a to je uloga žene – kao majke. U nastavku rada će se videti kako majka može imati dualističko delovanje u kontekstu bezbednosti i terorizma.

Sa ciljem što boljeg razumevanja ove pojave, najpre ćemo objasniti genezu ženske uloge u politici, pozicioniranje žena u različitim formama terorizma (kao oblika političkog nasilja), a potom i uloge koje mogu imati u terorističkim aktivnostima.

2.6.1. Žene i politika

Da bi se razumela uloga žena u terorističkim aktivnostima, najpre treba poći od činjenice da je terorizam prevashodno politički fenomen. Upravo zbog toga je potrebno osvrnuti se na participaciju žena u političkom životu. Naše prvo „sređeno znanje o politici” kako je to tvrdio Ljubomir Tadić, potiče iz antičke Grčke, gde je politika izvedena od grčke reči *polis*, što znači grad-država, ali što je u isto vreme bio sinonim javnog života¹⁹⁴. Ovaj javni život je bio isključivo rezervisan za slobodne muškarce, dok su stranci i robovi bili izopšteni iz politike. Nasuprot javnosti, postojala je privatna sfera poznatija kao *oikos* tj. okućnica, koja je bila namenjena ženama. Život u *oikos*-u je predstavljao neku vrstu skrovišta i odnosio se na sve one koji se fizičkim radom održavaju u životu (uključujući i žene). Otuda i mišljenje koje se zadržalo do danas u mnogim društvima, da je žena isključivo „za kuću”, a da je politika predominantno „muška stvar”. Tadić smatra da su takva *fossilna*

---

¹⁹⁴ Tadić Ljubomir, *Nauka o politici*, Rad, Beograd, 1988, str. 17.

shvatanja sačuvana u svim „arhaičnim patrijarhalnim zajednicama u kojima je žena ostala robinja muškarca”.¹⁹⁵

Od antičkog perioda do danas je prošlo dosta vremena ali se čini da, iako žene participiraju u političkom životu, ova sfera društva ostaje i dalje predominantno „muškog roda”. Možda je utisak drugačiji ako se pogledaju npr. nordijske zemlje¹⁹⁶ koje prednjače u pogledu rodne ravnopravnosti i zastupljenosti žena u političkim institucijama.¹⁹⁷ Sa druge strane, ukoliko se uzme u obzir globalni nivo, jasno se može videti da su žene daleko iza muškaraca, kada je reč o participaciji u političkom životu, o čemu jasno svedoči statistika UN. U samo 26 država od ukupnog broja članica UN, žene se nalaze na čelu vlade ili su predsednici država, što znači ako se ide ovim tempom, rodna ravnopravnost na najvišim pozicijama vlasti neće biti postignuta u narednih 130 godina.¹⁹⁸ Kada je reč o izvršnoj vlasti, ukupan broj žena na ministarskim pozicijama iznosi 22,8%, dok je taj broj u parlamentu 26,5%.¹⁹⁹

Uzimajući u obzir navedenu statistiku, nije teško zaključiti da na globalnom nivou muškarci i dalje imaju dominantnu poziciju u političkom životu u odnosu na žene. To se, između ostalog, reflektuje i na terorizam, koji je forma političkog nasilja, te se smatra i političkim fenomenom. Iako su žene, kvantitativno gledano, manje zastupljene u terorističkim organizacijama u odnosu na muškarce, to ne znači da se ova pozicija ne menja. Naprotiv, žene dobijaju sve veću ulogu u terorizmu, što je između ostalog, uslovljeno i ideologijom terorističkih grupa.

---

¹⁹⁵ Ibid. str. 27.

¹⁹⁶ Norveška, Švedska, Danska, Island. Pored njih i Novi Zeland se godinama nalazi na vrhu ove statistike u pogledu ženskih prava.

¹⁹⁷ <https://www.statista.com/topics/6092/women-in-politics-in-nordic-countries/#topicOverview>, 29.11.2023.

¹⁹⁸ <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/leadership-and-political-participation/facts-and-figures>, 30.11.2023.

¹⁹⁹ Ibid.

2.6.2. Da li je terorizam isključivo „muškog” roda?

Da bi se razumela uloga žena u terorističkim organizacijama, potrebno je vratiti se u 19. vek kada i nastaje terorizam kao relativno nov politički fenomen. Iako se mogu čuti razne pretpostavke o pretečama terorista (Tagi, Zeloti, Asasini) koji su kao takvi *de facto* postojali, savremeni terorizam se rađa tek u 19. veku u kolevci carske Rusije. Već su tada delovale tzv. revolucionarne organizacije koje su počele da sprovode terorističke aktivnosti. Jedna od takvih organizacija bila je „Narodna volja”, čija je pripadnica Sofija Perovska (*Софья Львовна Перовская*)²⁰⁰ učestvovala u atentatu nad ruskim carem Aleksandrom II.²⁰¹ Pre nje se unutar anarhističkih krugova „proslavila” Vera Zasulič (*Вера Ивановна Засулич*)²⁰², koja je pucala u guvernera Petrovgrada, Fjodora Trepova (*Фёдор Фёдорович Трёнов*).²⁰³ Otuda nećemo pogrešiti ako konstatujemo da se terorizam rađa najpre kao „čedo” anarhističkih organizacija u kojima su prominentnu ulogu imale i žene.

Savremena istraživanja ukazuju da žene čine do 20-30% članstva u terorističkim organizacijama²⁰⁴. U prilog ovim procentima govori i izveštaj Evropola (TE-SAT) iz 2023. godine. Naime, od ukupnog broja uhapšenih lica osumnjičenih za delo terorizma, 27% čine žene (što je 1/3 koju inače, svojim udelom u

---

²⁰⁰ Ona je ujedno bila i prva žena koja je pogubljena iz političkih razloga u Rusiji.

²⁰¹ Sofija Perovska je učestvovala u trećem atentatu na cara, dok je u prvom pokušaju takođe bila uključena još jedna žena – Vera Finger. Vidi: Chaliand Gérard, Blin Arnaud, *The History of Terrorism: From Antiquity to ISIS*, University of California Press, Oakland (California), 2016, p. 148.

²⁰² Vera Zasulič je pucala na guvernera 1878. godine, a tri godine kasnije 1881. Sofija Perovska je izvršila atentat nad carem.

²⁰³ Hilbrenner Anke, “The Perovskaia Paradox or the Scandal of Female Terrorism in Nineteenth Century Russia”, *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*, no. 17, 2016.

²⁰⁴ Brigitte Nacos, “The Portrayal of Female Terrorists in the Media: Similar Framing Patterns in the News Coverage of Women in Politics and in Terrorism”, *Studies in Conflict & Terrorism* 28, no. 5, 2005, pp. 435–451.

terorističkim organizacijama čine pripadnice ženskog pola).²⁰⁵ Učešće žena u terorizmu je uslovljeno i vrstom terorističke ideologije, te je taj udeo nešto veći u organizacijama sa levičarskom ideologijom i iznosi često preko 1/3. Razlog zašto se više žena može naći u levičarskim terorističkim organizacijama se može objasniti činjenicom da ideologija levice više podržava rodnu ravnopravnost u odnosu na druge ideologije. U tom kontekstu možemo navesti i neke terorističke organizacije levičarske ideološke provenijencije u kojima su žene bile lideri, poput Urlike Majnhof (liderke grupe „RAF”²⁰⁶), Fusako Sigenobu (nalazila se na čelu grupe „JRA”), itd.

Jedno od najčešće postavljanih pitanja u rodnom pristupu terorizmu jeste: zašto se žene priključuju terorističkim organizacijama? Iako je teško dati jednostran i monokauzalan odgovor, pojedini istraživači su to pokušali da svedu na nekoliko faktora. Tako je Mia Blum (*Mia Bloom*) smatrala da odgovor leži u tzv. 4R (*Revenge, Redemption, Respect, Relationship*), a to su: osveta, spašavanje, poštovanje i ostvarivanje veze.²⁰⁷ Ukoliko ih analiziramo ponaosob, videćemo da su se mnoge žene priključile terorističkim organizacijama da bi osvetile nekog iz svog bliskog okruženja ili člana porodice. Drugi razlog koji se objašnjava spašavanjem, jeste nemogućnost drugog izbora (usled direktne ili indirektno ucene ili bekstva od rigidnih društvenih normi), te se žene odlučuju za učešće u terorizmu. Sledeći razlog je poštovanje koje žena stiče učešćem u terorizmu, što je veoma važno posebno u primitivnim i konzervativnim zajednicama u kojima se na žene i dalje gleda kao na građane „trećeg reda”. I poslednji, koji se tiče ostvarivanja veze, korespondira sa ženskom emotivnom prirodom, koja će iz posvećenosti partneru ili nekom drugom članu iz bliskog kruga (prijatelja ili porodice) pristupiti terorizmu. Ovo su samo neki

---

²⁰⁵<https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/European%20Union%20Terrorism%20Situation%20and%20Trend%20report%202023.pdf>, 28.11.2023.

²⁰⁶ Ova teroristička grupa bila je još poznata pod drugim nazivom kao „Bader-Majnhof” grupa (*Baader-Meinhof-Gruppe*), noseći naziv po njenim liderima – Urlike Majnhof i Andreasu Baderu.

²⁰⁷ Bloom Mia, “Death Becomes Her: The Changing Nature of Women's Role in Terror”, *Georgetown Journal of International Affairs*, no. 1, 2010, p. 95.

od najčešćih razloga zbog čega se žene odlučuju za pristup terorističkim organizacijama, ali ne i jedini. Žene kreću putem terorizma iz mnogobrojnih ličnih razloga, među kojima su: želja za emancipacijom, bekstvo od ugovorenih brakova, osećaj nepravde (posebno saosećanje sa svojim kolektivitetom), ucena, avanturizam (izraženo pretežno kod mlađih žena)... Kao što se može primetiti, razlozi su različiti i ne možemo generalizovati ulogu žene, jer je svaki oblik radikalizacije koja vodi ka terorizmu (ili nasilnom ekstremizmu) isključivo – individualnog karaktera. Međutim, ono što žene razlikuje od muškaraca u pogledu terorizma, jeste izrazita emocionalna dimenzija. To ne znači da su muškarci „bezosećajni” u odnosu na žene, već da su odluke žena mnogo intenzivnije obojene emocionalnom dimenzijom, što je i te kako važno znati u borbi protiv terorizma.

Postoje studije o nasilnim krivičnim delima (uključujući i terorizam) koje pokazuju razliku između muškaraca i žena u pogledu mentalnih poremećaja i govore o strukturi ženskog emocionalnog bića.²⁰⁸ Dok su kod muške populacije dijagnostikovane bolesti zavisnosti, narcisoidni i seksualni poremećaji, antisocijalni poremećaji ličnosti, kod žena su uglavnom identifikovani posttraumatski poremećaji, depresija i granični poremećaji ličnosti.²⁰⁹ Druge studije su pokazale da su žene počinioci nasilnih krivičnih dela bile mahom zanemarivane, emocionalno, fizički i seksualno zlostavljane i da su pokazivale nizak stepen samopoštovanja.²¹⁰ Sve navedeno ukazuje da je potrebno imati tzv. rodni pristup u analizi terorističkih aktivnosti, a samim tim i u prevenciji ali i borbi protiv terorizma.

---

²⁰⁸ Treba naglasiti da još uvek nije eksplicitno dokazano da je procenat kod terorista veći u pogledu mentalnih bolesti, u odnosu na ostatak populacije. Smatra se da je procenat donekle ujednačen.

²⁰⁹ De Vogel V, Stam J, Bouman YHA, Ter Horst P, Lancel M. “Violent women: A multicentre study into gender differences in forensic psychiatric patients”, *Forensic Psychiat Psychol*, no. 27, 2016, pp. 145–168.

²¹⁰ Muller Eline, Kempes Maaike, Gender differences in a Dutch forensic sample of severe violent offenders”, *Int Forensic Mental Health*, no. 15, 2016, pp. 164–173.

Danas su teroristički napadi u kojima učestvuju žene u porastu²¹¹ i to je činjenica koja je nesporna. Ovo pitanje se posebno aktuelizovalo sa pojavom terorističke organizacije „Islamska država”, koja je uključivala žene u terorističke aktivnosti. Važno je znati da su žene činile 16% članstva ove terorističke organizacije, što će biti značajno bezbednosno pitanje prilikom njihovog povratka u zemlje porekla.²¹²

Ono što je značajno analizirati jeste – zbog čega je učešće žena u terorizmu i dalje intrigantno kako za istraživače, tako i za laike? Osim predrasuda koje smo već naveli, treba reći da teroristički akt izveden od strane žene privlači više pažnje (ovo ujedno i odgovara teroristima zbog spektakularnosti kojoj streme). Takođe treba imati u vidu da se sve veći broj žena priključuje terorističkim organizacijama, što je osnovani razlog za istraživanje ove pojave.

Da bi se razumela uloga žena unutar terorizma, veoma je bitno pristupiti na objektivan način bez predrasuda. Pored toga, važno je i napraviti i razliku između određenih termina, kako bi se izvršila stručna analiza. Otuda već na samom početku treba uočiti distinkciju između terorističkog akta i terorističke aktivnosti. Dok prva pojava predstavlja kratkotrajni, ali i najvišestruki deo terorizma, teroristička aktivnost, pored toga što obuhvata teroristički akt, uključuje i proces regrutacije, pranja novca, planiranja, kurirske poslove, itd.²¹³ Stoga i možemo konstatovati da su žene više uključene u proces terorističkih aktivnosti, negoli u sam „krešendo” terorizma, koji definišemo kao – teroristički akt. Obično su žene igrale značajnu ulogu u pripremnim aktivnostima, u okviru procesa radikalizacije, obavljale su poslove kurira, učestvovala u pranju novca i generalno, služile kao podrška. Uzimajući u obzir sva prethodna saznanja o ulozi žena u terorizmu od 19. veka (kada

---

²¹¹ Bigio, Jammille, and Rachel Vogelstein, “Understanding Women’s Roles in Terrorism”, *Women and Terrorism: Hidden Threats, Forgotten Partners*, Council on Foreign Relations, 2019, pp. 3–15.

²¹² Ali H. „The Rise and Fall of Islamic State: Current Challenges and Future Prospects”, *Asian Affairs* br. 2020, pp. 71–94.

²¹³ Simeunović Dragan, *Terorizam*, Pravni fakultet, Beograd, 2009, str. 70.

nastaje ova pojava), pa sve do modernog doba, može se konstatovati da žene u terorističkim aktivnostima igraju tri krucijalne uloge:

1. Žene kao izvršioc i terorističkih aktivnosti
2. Žene kao žrtve terorizma
3. Žene kao majke (ova uloga ima dualnu prirodu, te ćemo je podrobnije analizirati u nastavku rada).

2.6.3. Žene kao izvršioc i terorističkih aktivnosti

Žene su učesnici u različitim oblicima političkog nasilja, uključujući i terorizam. Smatra se da su u proteklih nekoliko decenija aktivno učestvoval e u preko 60% oružanih pobunjeničkih grupa.²¹⁴ Prema nekim istraživanjima, žene su preuzele lidersku ulogu u više od 1/4 pobunjeničkih pokreta u periodu od 1990-2008.²¹⁵ O ulozi žena u političkom nasilju aktivno se govori od 70-ih i 80-ih godina 20. veka, kada se javljaju gerilski pokreti u kojima žene ravnopravno participiraju sa muškarcima u Latinskoj Americi.

Kada je 1991. godine izašla knjiga Ajlin Mekdonald (*Eileen MacDonald*) intrigantnog naslova *Pucaj prvo u ženu (Shoot the Women First)*, razbijene su mnoge predrasude. Ova autorka je tvrdila da prilikom obračuna sa teroristima treba prvo pucati u ženu (teroristu), jer se smatra da su velike šanse da će ona prva pucati u vas. Mekdonald je istakla sledeće zapažanje pripadnika službi bezbednosti: „Žene teroristi imaju mnogo jači karakter, pokazuju veću moć i više energije od muškaraca”.²¹⁶

Uloga žena u terorističkim aktivnostima je umnogome uslovljena i vrstom terorističke organizacije, tj. njenom ideologijom. Poznato je da su u levičarskim terorističkim organizacijama žene neretko imale i lidersku ulogu (naveli smo primer Urlike Majnhof i Fusako Sigenobu). Posebno je interesantan primer nemačke

---

²¹⁴ Bigio Jamille, Rachel Vogelstein, “UNDERSTANDING WOMEN’S ROLES IN TERRORISM.” *Women and Terrorism: Hidden Threats, Forgotten Partners*. Council on Foreign Relations, 2019.

²¹⁵ Alexis Leanna Henshaw, “Where Women Rebel”, *International Feminist Journal of Politics*, no. 3, 2015.

²¹⁶ MacDonald Eileen, *Shoot the women first*, Random House, New York, 1991, p. 222.

levičarske organizacije RAF, u kojoj su žene činile 50% članstva, a čak 80% simpatizera i pristalica ove terorističke organizacije su bile pripadnice „nežnijeg pola”.²¹⁷ Slična situacija je i kod kolumbijske organizacije FARK (*FARC – Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia*, koja često fluktuirala od gerile ka terorizmu i obratno), u kojoj su žene činile 40% članstva i pri tom su se nalazile na svim operativnim funkcijama, uključujući i liderstvo.²¹⁸ „Tamilski tigrovi” imaju veliki broj žena koje se bore za njihovu ideologiju (čine 1/3 članstva), a 80-ih godina 20. veka formiraju jedinicu izgrađenu isključivo od ženskih članova – „Ženski front oslobodilačkih tigrova”. Kasnije su pojedine pripadnice ove ženske grupe postale čak deo elitne specijalne jedinice „Crni tigrovi”, koja je bila specijalizovana za samoubilačke napade.

Kod levičarskih terorističkih organizacija je jasno zbog čega im se žene priključuju, zahvaljujući njihovom vrednosnom sistemu. Pitanje koje treba postaviti jeste – šta to navodi žene da participiraju unutar organizacija koje se predominantno zasnivaju na mizoginiji (kakve su desničarske i islamističke terorističke organizacije)? Već u svojim programima (a potom i u praksi) ove organizacije eksplicitno pokazuju da su žene neravnopravne sa muškarcima i da moraju imati potčinjenu ulogu. Dobar primer je Kju kluks klan, desničarska ekstremistička organizacija²¹⁹, koja svoju ideologiju baštini na rasizmu i religijskom fundamentalizmu²²⁰, a koja je imala veliki broj ženskih pristalica. Smatra se da je 1939. godine ova organizacija imala tri miliona članova, od čega su pola miliona bile žene.²²¹ Objašnjenje za veliku popularnost ove rasističke organizacije kod

---

²¹⁷ Ibid. p. 198.

²¹⁸ Bigio, Jamille, and Rachel Vogelstein. “Understanding Women’s Roles In Terrorism.” *Women and Terrorism: Hidden Threats, Forgotten Partners*. Council on Foreign Relations, 2019.

<http://www.jstor.org/stable/resrep21428.4>.

²¹⁹ FBI određuje Kju kluks klan kao terorističku organizaciju koja pripada korpusu *homegrown*, tj. „domaćeg” terorizma. Prema: Martin Gus, *Understanding terrorism: challenges, perspectives, and issues*, Sage, Los Angeles, 2010, p. 34.

²²⁰ U pitanju je ekstremizam u okviru protestantske denominacije.

²²¹ Blee Kathleen, *Women of the Klan*, University of California Press, Berkeley (Calif.), London, 2009.

žena se može naći u tome da je Klan, stalno potencirao kako su bele žene biološki ugrožene od „neprijateljske” crne rase²²². Još jedno od objašnjenja se može naći u želji da žene participiraju²²³ na bilo koji način u politici, makar i kroz ovu vrstu rasističke organizacije.²²⁴ Savremene ekstremne desničarske organizacije neguju ideju „hipermaskulinizacije” i antifeminizma koje podržavaju i njihovi ženski članovi. Desničarska influencerska Loren Sautern (*Lauren Southern*) je na tu temu rekla sledeće: „Verujem da je svako ko podržava feminizam anti-žena, čak i ako toga nije svesna”.²²⁵

Mnogo je više primera učešća žena u savremenim islamističkim organizacijama, što se posebno intenziviralo u poslednjoj deceniji.²²⁶ Tako je npr. Hamas još od 2000. godine izmenio odnos prema ženama, koje nisu više bile doživljavane samo kao supruge i majke, već i kao potencijalni izvršioци napada. Ahlam Mazen Al-Tamimi je 2001. uhapšena zbog saučesništva u bombaškom napadu. Ona je bila članica Brigade Al Kasam, vojnog krila Hamasa, ujedno i njihova prva ženska članica. Tokom 2015/16. godine žene su u ime Hamasa izvršile 15,8% napada (27 od 170).²²⁷ Prvi samoubilački napad za potrebe palestinske organizacije Fatah, izvršila je Wafa Idris (*Wafa Idris*) 2002. godine. Bliskoistočnim organizacijama su se pridruživale i žene poreklom iz Evrope, te je Belgijanka Mjuriel Deguk (*Muriel Degauque*), bila prva žena iz Evrope koja je kao pripadnica Al Kaide izvršila teroristički napad u Iraku.²²⁸ Većina žena poreklom sa Zapada su konvertiti, poput tzv.

---

²²² Kasnije se krug „neprijatelja” širio i na Hispanoamerikance, katolike, itd.

²²³ Objašnjava se i kao vrsta negativne emancipacije žena.

²²⁴ Đorić Marija, „Kju kluks klan kao međunarodna ekstremistička organizacija”, *Kultura polisa*, бр. 29, 2016, str. 527–539.

²²⁵ Alexander Audrey (ed.), *Perspectives on the Future of Women, Gender & Violent Extremism*, The George Washington University, Washington D.C., 2019, p. 34.

²²⁶ To ne znači da se ovaj moderan fenomen žena-terorista javlja od skora. Poznat je slučaj Palestinke Lejle Haled (*Leila Khaled*) koja je otela avion još 1969. godine.

²²⁷ Nav. delo: Audrey, Alexander (ed.), *Perspectives on the Future of Women, Gender & Violent Extremism*, p. 31.

²²⁸ Daveed Gartenstein-Ross, Vivan Hagerty and Logan Macnair, *The emigrant sisters return: The growing role of the Islamic states women, War on the Rocks*,

„bele udovice” (*Sally Jones*), Britanke koja je pod uticajem muža otišla u Siriju i bila veoma uspešna u procesu radikalizacije drugih žena.

Pripadnice savremenih terorističkih organizacija su veoma fokusirane na regrutovanje drugih žena, što se ostvaruje kroz jačanje „ženske mreže”, tj. sestrinstva. Žene-regruteri su mnogo povezane u svom poslu (u odnosu na muškarce) i uvek su tu kao podrška za nove, potencijalne članice. ISIS je koristio često romantizovane predstave o životu u idealnom kalifatu, udaji za heroje i podizanju dece u tzv. idiličnim uslovima, što je delovalo veoma privlačno za mlade žene.

Regrutovanje žena putem interneta za odlazak u Siriju se sprovodilo kroz nekoliko faza i obično su regruteri bile pripadnice ženskog pola:²²⁹

1. Najpre bi se pokazivala zainteresovanost žena za teme ISIS-a, što je bio signal da im se pristupi;
2. Stupanje u kontakt putem internet i zvaničnih platformi i mreža;
3. Prelazak na alternativne društvene mreže;
4. Izolacija od kruga bliskih ljudi i poziv za odlazak u Siriju.

U okviru kalifata „Islamske države” stvorena je posebna vrsta moralne (ženske) policije pod nazivom „Brigada Al-Hansa”. Zadatak ove brigade bio je kontrolisanje morala, u čemu su njene pripadnice pokazivale izuzetnu surovost prema drugim ženama.²³⁰ Bitka za Mosul će biti ključni momenat, kada „Islamska država” gubi teritorije i počinje da uključuje žene u izvršavanje terorističkih

---

<http://warontherocks.com/2018/04/the-emigrant-sisters-return-the-growing-role-of-the-islamic-states-women>

²²⁹ Đorić Marija, Dašić Sanja, “Recruiting Women for Terrorism via Internet in the Western Balkans”, *Terrorism and Advanced Technologies in Psychological Warfare: New Risks, New Opportunities to Counter Terrorist Threat*, ed. Darya Bazarkina, Evgeny Pashentsev, Greg Simons, NOVA Science Publisher, New York, 2020, p. 232.

²³⁰ Najstrože bi se kažnjavalo dojenje u javnosti (npr. batinanjem ili odsecanjem dojki), a fizički bi bile kažnjavane (40 udaraca bičem) i one žene koje nisu nosile adekvatnu garderobu.

akata.²³¹ Inače, pre toga ova teroristička organizacija je osporavala ulogu žene kao teroriste, ali je dozvoljavala da se brane ako budu napadnute. Sa druge strane, Al Kaida Iraka (kao preteča ISIS-a) počinje od 2005. da koristi žene za samoubilačke napade. Suštinski gledano, uloga žene-borca u kalifatu nije bila primarna. Magazin *Dabique*, kao glasilo ISIS-a, pripadnice ženskog pola je video kao „žene mudžahedina i majke lavića”.²³² Poželjne uloge za ženu su još nastavnica, lekar, ali je najbitnija uloga radikalizacije drugih žena i vaspitanje dece u duhu terorizma.

Žene su se često opredeljivale za terorističke akte iz želje za osvetom. O tome najbolje govori čečenska teroristička organizacija „Crne udovice”, sačinjena od žena koje su (uglavnom) izgubile nekog muškog člana porodice u ratu. One su se aktivirale 2000. godine i od tada su učestvovala u pretežno samoubilačkim napadima (od ukupnog broja napada, žene su izvršile 43%).²³³ Pored motiva osвете, neki teoretičari tvrde da su se pojedine žene odlučivale za samoubilački napad ukoliko su bile žrtve silovanja ili predbračnih seksualnih odnosa, što unižava ugled žene u konzervativnim i primitivnim sredinama.²³⁴ Takođe su se za ovakve akte i odlučivale žene koje iz nekog razloga nisu mogle da postanu majke.²³⁵

Pored dobrovoljnog pristupa, vidimo da postoji i ucenjivanje²³⁶, na osnovu kojeg su pojedine žene prinuđene da postanu deo terorističke organizacije. Ovo je poznati *modus operandi* terorista „Boko haram”, koji su otete devojčice silovali, a

²³¹ ISIS počinje da zove žene u džihad kao borce nakon gubitaka 2016/17 i to putem glasila *al-Naba* i *Rumiya*.

²³² “From the battle of Al-Ahزاب to the war of coalitions”, *Dabiq*, broj 11, <https://clarionproject.org/docs/Issue%2011%20-%20From%20the%20battle%20of%20AlAhزاب%20to%20the%20war%20of%20coalitions.pdf>.

²³³ Speckhard Anne, Akhmedova Khapta, “Black Widows: The Chechen Female Suicide Terrorists”, p. 65, <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2017/08/Female-Suicide-Bombers-63-80.pdf>, 06.12.2023.

²³⁴ Pape Robert, *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicidal Terrorism*, Melbourne: Scribe Publications, Australia, 2005, p. 210.

²³⁵ *Ibid.*

²³⁶ Najčešće im se preti da će nađuti njihovim porodicama.

potom ucenjivali da izvrše terorističke napade. Preko 50% samoubilačkih napada izvele su žene iz ove organizacije. Jednom prilikom je čak angažovana desetogodišnja devojčica za samoubilački napad 2015. godine, kada je stradalo 19 ljudi.²³⁷

Nije teško zaključiti da žene postaju izvršioци terorističkih akata dobrovoljno ali i pod prinudom. Upravo zbog toga neki istraživači žene koje učestvuju u (samoubilačkim) terorističkim aktima dele u dve grupe: nesretnice i neveste²³⁸. U „nesretnice” spadaju one žene u dobi između 30 i 40 godina koje su ostale bez bliskih članova porodice (pre svega dece)²³⁹, dok su „neveste” uglavnom one devojke između 17 i 25 godina koje se još nisu udale i koje su poslušne muškim autoritetima. Ova autorka je izostavila jednu bitnu kategoriju, a to su žene koje ne žele da trpe ograničenja konzervativnih sredina u kojima su diskriminisane, te put svoga spasenja i samopotvrđivanja vide kroz političko nasilje koje je uglavnom bilo rezervisano za muškarce, a to je – terorizam. Kod ovih žena se javlja potreba za tzv. emancipacijom na negativan način.

2.6.4. Žene kao žrtve terorizma

Žene su u terorističkim napadima često žrtve jer prvenstveno spadaju u „meke” civilne mete.²⁴⁰ Pored toga što mogu biti „kolateralna šteta”, žene su često tendenciozno birane kao žrtve, jer su se pojedine terorističke grupe na taj način svetile čitavim kolektivitetima. Nasilje nad ženama koje donose život na ovaj svet, bilo je u isto vreme i nasilje nad „neprijateljskim” kolektivitetom i često težnja ka njegovom uništenju. Osim toga, žene su uglavnom ostajale kod kuće sa decom, dok su muškarci odlazili u borbu, te su i na taj način bile lako dostupne mete.

²³⁷ Sky News, “Girl Suicide Bomber, 10, Kills 19 in Busy Market”, 11 January 2015,

<https://news.sky.com/story/girl-suicide-bomber-10-kills-19-in-busy-market-10376105>

²³⁸ Juzik Julia, *Alahove nevjeste*, Zaprešić, Fraktura, 2007.

²³⁹ Ili iz nekog razloga ne mogu da imaju decu.

²⁴⁰ Slična je situacija i sa decom.

Od vrste terorističkih organizacija zavisi i nasilje koje će se primenjivati nad ženama. Do sada su istraživanja pokazala da su najviolentnije prema ženama one organizacije koje svoj vrednosni sistem zasnivaju na mizoginiji. U tome prednjače desničarske i islamističke organizacije koje na ženu gledaju diskriminatorski i seksistički, iako to opovrgavaju manipulativnim tehnikama propagande. Ono što je zajedničko obema grupama ekstremista jeste da optužuju svoje neprijatelje „da nedovoljno poštuju *njihove* žene”,²⁴¹ te čak sebe smatraju „braniteljima žena, prikazujući one druge kao *nasilnike*”. Tako recimo, islamistički ekstremisti smatraju da žene treba „spasiti” od progresivnog islama i zapadnjačke kulture, dok ekstremni desničari ističu kako žene treba zaštititi od negativnog uticaja feminizma i islamizacije koja, prema njihovoj percepciji, narušava (pretežno)hrišćanske vrednosti.

Na primeru etničke grupe Jezida²⁴² se najbolje može videti koliko su žene degradirane od strane terorista i kako mogu biti žrtve fizičkog, psihičkog i seksualnog nasilja. Da bi se razumelo hipertrofirano nasilje koje su teroristi „Islamske države” primenjivali nad pripadnicama jezidske zajednice, treba najpre objasniti koren animoziteta. Zapravo, teroristi ISIS-a su smatrali da su Jezidi pobornici satanizma zbog njihovog religijskog sinkretizma koji obuhvata kombinaciju islama, hrišćanstva, judaizma, manihejstva i zoroastrizma. Zbog toga su Jezidi targetirani kao zajednica koju treba uništiti i kazniti, dok je najveća odmazda izvršena na ženama.

Kada je u avgustu 2014. ISIS napao severoistočni Irak, zarobio je na hiljade žena koje su prodane u seksualne robinje (*sabia*). Smatra se da je u ovoj akciji 3.100 ljudi ubijeno, dok je 6.800 kidnapovano.²⁴³ Među kidnapovanim i ubijenim bile su

---

²⁴¹ Veljan Nejra, Čehajić Čampara Maida, *Rodne ideologije: Kako ekstremisti iskorištavaju borbe za ženska prava i pokreću recipročnu radikalizaciju*, Atlantska inicijativa, Sarajevo, 2021, str. 5.

²⁴² Žive u delovima severnog Iraka, zapadnog Irana, istočnoj Turskoj i severnoj Siriji.

²⁴³ Cetorelli Valeria, Sasson Isaac, Shabila Nazar, Burnham Gilbert. “Mortality and kidnapping estimates for the Yazidi population in the area of Mount Sinjar, Iraq, in August 2014: A retrospective household survey”. *PLoS Med.* 2017 May., <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28486492/>, 08.12.2023.

žene i devojčice koje su bile izolovane od muških članova plemena i tretirale su se kao *khums* – porez na ratni plen. Pripadnice jezidske zajednice su bile izložene različitim vrstama nasilja: grupno silovanje, prisilni abortus, nasilna promena vere, psihičko i fizičko kažnjavanje, zlostavljanje članova porodice, prisilno rastavljanje od porodice, izgladnjivanje, nasilna udaja, prodaja na tržištu robova, obezglavlivanje, spaljivanje, igranje ponižavajućeg plesa, silovanje ćerki pred majkama i majki pred ćerkama, silovanje devojčica do smrti, kanibalizam...²⁴⁴ Preživjele žene su pokazivale mentalne probleme – više od 80 % porobljenih žena imale su dijagnozu DSM-5 (mentalni poremećaj) i PTSP (post-traumatski stresni poremećaj).

Žene koje su bile žrtve ovog terorističkog nasilja su doživjele i stigmatizaciju od svojih matičnih sredina u koje bi se vraćale, što je za njih predstavljalo dodatnu traumu. Osećaj isključenosti od strane zajednice je imalo njih 44,6%, dok je 32,3% žena pokazivalo strah da neće stupiti u brak ili da neće održati postojeći brak zbog toga što su silovane.²⁴⁵ Ove žene ne samo da su preživjele seksualno nasilje od strane terorista, već su kasnije i zlostavljane od svojih supruga i braće (pljuvali su ih i tukli). Kod ISIS-a je postojao jedan zastrašujući ritual, a to je da žena iz zajednice Jezida može postati „pripadnica kalifata” ukoliko je pre toga siluje bar deset članova ove terorističke organizacije. Neki izvori ukazuju da su silovane devojčice od 14 do 15 godina, a bilo je i slučajeva silovanja devojčica od 9 i 6 godina.²⁴⁶

Kažnjavanje cele zajednice silovanjem²⁴⁷ žena je metod delovanja i terorističke organizacije Boko Haram. Prema izveštaju međunarodnih organizacija (*Amnesty International*), 11.200 žena silovano je za 17 meseci u Nigeriji, u periodu od marta 2020. do avgusta 2021. godine. Većina slučajeva silovanja zabeležena je u regionima *Borno*, *Adamava* i *Jobe*, gde je bila posebno aktivna ova

---

²⁴⁵ Ibid.

²⁴⁶ Daesh's Gender-Based Crimes against Yazidi Women and Girls Include Genocide,

<https://globaljusticecenter.net/files/CounterTerrorismTalkingPoints.4.7.2016.pdf>

²⁴⁷ Silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja tokom ratnog sukoba, predstavljaju ratne zločine, na osnovu Rimskog statuta.

teroristička organizacija. Posle devet godina od kako su teroristi oveli 276 devojčica iz škole (u Čiboku), 98 njih se i dalje nalazi u zatočeništvu.²⁴⁸ Oteete devojčice su silovane, zlostavljane na razne druge načine, neke od njih su morale da uđu u prisilne brakove sa teroristima, a mnoge su i ubijene. Ovakvo nasilje terorista je dovelo do zatvaranja preko 600 škola, kako se više ne bi dešavala kidnapovanja učenica.²⁴⁹

Velike zločine nad ženama počinili su i Talibani koji su dugo godina važili za terorističku grupu, ali koji su osvajanjem vlasti u Avganistanu, sada već postali *režim terora*.²⁵⁰ Došavši ponovo na vlast nakon odlaska američkih vojnih snaga, Talibani su počeli da terorišu žene, među kojima su posebno bile ugrožene one žene koje su bile obrazovane. Tako je došlo do paradoksa, da su puštajući na slobodu kriminalce iz zatvora, Talibani upravo dali „zeleno svetlo” za likvidaciju onih žena-sudija, koje su učestvovala u procesuiranju kriminalaca (posebno u porodičnom nasilju).²⁵¹ Neke od njih su se spasile tako što su uz velike poteškoće napustile Avganistan i potražile azil u inostranstvu. Prema mišljenju UN i drugih međunarodnih organizacija (*Human Rights Watch*²⁵² ili *Amnesty International*²⁵³), odnos Talibana prema ženama koji podrazumeva isključenje iz celokupnog javnog života, univerziteta, sportskih terena, parkova i škola, može se okvalifikovati kao zločin protiv

---

²⁴⁸ <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/04/nine-years-after-chibok-girls-abducted/>, 08.12.2023.

²⁴⁹ <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/04/nine-years-after-chibok-girls-abducted/>, 07.12.2023.

²⁵⁰ Bitno je napraviti razliku između terora i terorizma. Teror može vršiti onaj ko je na vlasti, dok je terorizam pretežno nasilje protiv neke ili nečije vlasti. Izuzetak predstavlja specifična vrsta terorizma (državni terorizam), koji je zbog dvostrukosti standarda i etičnosti na međunarodnom nivou teško dokazati i identifikovati.

²⁵¹ <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-59061818>, 13.12.2023.

²⁵² <https://www.hrw.org/news/2023/09/08/afghanistan-talibans-gender-crimes-against-humanity>, 12.12.2023.

²⁵³ <https://www.amnesty.org.uk/press-releases/afghanistan-talibans-treatment-women-and-girls-crime-against-humanity-major-new>, 12.12.2023.

čovečnosti.²⁵⁴ I pre osvajanja vlasti, Talibani su zastupali izrazitu mizoginiju, što su između ostalog, pokazali i pokušajem ubistva tada 16-godišnje devojčice Malale Jusufzai²⁵⁵, koja se u ruralnim područjima Pakistana²⁵⁶ zalagala za školovanje devojčica.

2.6.5. Žene kao majke u borbi protiv terorizma (i podsticanju terorizma)

Do sada se o ulozi žene kao majke malo govorilo u kontekstu terorističkih aktivnosti. Tek odnedavno su počele da se rade studije i istraživanja na ovu temu (i to ona koja su pretežno orijentisana na islamistički terorizam).²⁵⁷ Postoje dve hipoteze od kojih ćemo krenuti u analizi uloge majke u kontekstu terorizma:

Hipoteza br. 1: Majke u patrijarhalnim i konzervativnim sredinama (Bliski istok, Balkan) mogu imati značajnu ulogu u prevenciji nasilnog ekstremizma i terorizma.

Hipoteza br. 2: Majke u ovim istim sredinama mogu imati podjednako značajan uticaj u podsticanju terorizma kod svoje dece (posebno ukoliko su i one radikalizovane).

Ukoliko razmotrimo prvu hipotezu, dolazimo do zaključka da u sredinama kakve su Bliski istok ili Balkan, majke igraju veoma značajnu ulogu u vaspitanju dece, što im daje jednu vrstu „meke moći”.²⁵⁸ Pojedine majke iz regiona Zapadnog Balkana su sprečile svoje sinove da se priključe teroristima u Siriji, tako što su ih prijavljivale policiji ili im jednostavno nisu dale blagoslov (halal). Upravo zbog toga, majke mogu predstavljati značajan bezbednosni bedem u prevenciji terorizma i nasilnog ekstremizma. Ovo se isto

---

²⁵⁴<https://www.politika.rs/sr/clanak/526551/Eksperti-UN-Ponasanje-talibana-prema-zenama-zlocin>, 13.12.2023.

²⁵⁵ Malala je 2012. godine pogođena metkom u glavu, dok je ulazila u školski autobus.

²⁵⁶ Talibani imaju svoje grupe koje deluju i u Pakistanu.

²⁵⁷ Što znači da ostaje jedna praznina u ovom polju naučnog istraživanja koju bi trebalo ubuduće analizirati.

²⁵⁸ Djoric Marija, “The Attitudes of Roma Women on Violent Extremism and Radicalization in Serbia: A Preliminary Study”, *Nationalism and Ethnic Politics*, br. 2, 2021, pp. 213–225.

pokazalo validnim kod prevencije radikalizacije romske populacije, kod koje je „kult majke” veoma važan u vaspitanju dece.²⁵⁹

Druga hipoteza ukazuje na veoma ozbiljan problem, gde su majke upravo odgovorne za radikalizaciju svoje dece (posebno sinova). Naime, to se može jasno videti na primeru Talibana u Avganistanu, koji su stvarali narative usmerene isključivo prema majkama, kako bi podsticale svoje sinove na samoubilačke napade.²⁶⁰ Takve majke bi dobijale visok status u društvima u kojima se i dalje glorifikuje fenomen „mučeništva”. Pored Talibana i pripadnici ISIS-a su stvarali ideologiju koja je u ženama videla majke kojima je primarno zaduženje da rađaju decu i vaspitavaju ih za „laviće” kalifata.

Posebno je u bezbednosnom pogledu indikativan povratak žena sa prostora koje je nekada kontrolisala „Islamska država” u zemlje porekla. Boravak ovih žena u kalifatu je često prekriven velom tajne, te se ne zna da li su imale određenog učešća u terorističkim aktivnostima, što otežava eventualno njihovo procesuiranje. Ono što je evidentno jeste da se vraćaju sa velikim brojem dece²⁶¹, u čijem vaspitanju one najdirektnije učestvuju. To bi značilo ukoliko su one radikalizovane, da će isti sistem vrednosti preneti i na svoju decu, tj. radikalizovaće i njih. U ovoj situaciji pored bezbednosnih problema, javljaju se i etički problemi koji se tiču majki i njihove dece. Recimo, jedno od takvih pitanja je: šta raditi sa decom radikalizovanih majki? Da li ih treba izopštiti iz takve porodice ili ostaviti, a onda raditi na deradikalizaciji njihovih majki? Ovo su samo neka od mnogih pitanja na koje savremeni svet nema odgovor, s tim što treba imati u vidu da je svaki slučaj za sebe

---

²⁵⁹ Ibid.

²⁶⁰ Mariam Safi, “Afghan Women and Countering Violent Extremism: What are their roles, challenges and opportunities in CVE?” *A Man’s World? Exploring the Roles of Women in Counter Terrorism and Violent Extremism*, ed. Naureen Chowdhury Fink, Sara Zeiger & Rafia Bhulai (Hedayah and The Global Center on Cooperative Security, 2016, p. 122.

²⁶¹ Mnoge majke su došle sa decom koja nisu njihova biološka deca, te se u većini zemalja prilikom povratka radi DNK. Recimo, Bosna i Hercegovina je zemlja koja je odlučila da ne radi DNK testove i da prihvata svu decu koja dolaze sa majkama, ne pitajući za njihovo poreklo.

specifičan, te se mora analizirati ponaosob i u skladu sa time mu se i pristupa.

Ono što je činjenica jeste da će žene i deca koja se vraćaju iz nekadašnjeg kalifata „Islamske države” biti u najmanju ruku traumatizovani, a ne isključuje se i mogućnost njihove radikalizacije. Upravo zbog toga im treba pristupiti veoma profesionalno, što iziskuje pomoć multisektorskog karaktera, zbog čega su u zemljama našeg regiona napravljeni timovi za njihov povratak.²⁶²

Kako majke mogu biti značajan faktor u prevenciji ali i u podsticanju svoje dece na terorizam, veliki akcenat je stavljen na rad sa njima kroz razne radionice, „škole za majke”, i sl. Posebno su se škole za majke pokazale veoma uspešnim u prevenciji terorizma i to kao instrument koji reaguje „odozdo prema gore”. Dobar primer za to je program u Indiji u organizaciji “Women without Borders” (WwB) pod nazivom “MotherSchools: Parenting for Peace”, organizovan u periodu od 2021. do 2023. godine. Od početka svog rada (2001. godina), organizacija “Women without Borders” je u više od 40 zemalja napravila preko 80 PCV (Prevention of Violent Extremism – Prevencija nasilnog ekstremizma) programa za majke širom sveta.²⁶³ Recimo, u našem regionu Forum MNE u Crnoj Gori (u saradnji sa organizacijom “Women without Borders”) je organizovao program pod nazivom „Škola za majke: Roditeljstvo za mir”, sa ciljem prevencije radikalizacije i nasilnog ekstremizma.

Ova (treća) uloga majki u kontekstu terorističkih aktivnosti je do sada najmanje analizirana kako u akademskoj javnosti, tako i u stručnim organizacijama. Imajući u vidu da su upravo majke te koje prve mogu da identifikuju problem kod svoje dece (jer ih najbolje poznaju), one mogu predstavljati esencijalno oružje u prevenciji terorizma. Iako se ova spoznaja odnosi pre svega na religijski fundiran terorizam, potrebno je još ispitati ulogu majki i u okviru

---

²⁶² Ovi timovi su izgrađeni od različitih stručnjaka iz oblasti bezbednosti, medicine, psihologije, socijalnog rada, itd.

²⁶³ https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/radicalisation-awareness-network-ran/collection-inspiring-practices/ran-practices/motherschools-parenting-peace_en, 16.12.2023.

drugih vrsta terorističkih organizacija. Osim toga, majke mogu (ukoliko su radikalizovane) čak i podsticati svoju decu da se priključe terorističkim organizacijama. Ove činjenice su svesni i teroristi, te neretko zloupotrebljavaju majke kroz princip manipulacije i propagande. Upravo zbog svega navedenog je od krucijalnog značaja još dublje istražiti ulogu koju žene kao majke mogu imati u odnosu prema terorizmu.

***

Iako više nisu tema koja šokira savremeno društvo, žene u terorizmu su i dalje intrigantna pojava. To ukazuje na važnost žena, a samim tim i na važnost rodnog pristupa u prevenciji terorizma. O tome svedoče i Rezolucije UN 1325 i 2242, koje nedvosmisleno ukazuju na ulogu žena, pre svega u prevenciji ekstremizma i terorizma. Takođe, akcioni plan UN o prevenciji nasilnog ekstremizma ističe važnost osnaživanja žena²⁶⁴ koje mogu biti dragocene u ovoj oblasti.

Do sada se na žene u terorizmu uglavnom gledalo kroz crno-beli pristup – one su se sagledavale kao zločinci (izvršioци terorističkih aktivnosti) ili žrtve. Pojava treće uloge (žena kao majka) je proširila vidike i mogućnosti u istraživanju „feminizacije ekstremizma”. Sve navedeno ukazuje na činjenicu da terorizam nije isključivo „muškog roda”, te da kao što ne poznaje naciju, rasu, religiju... isto tako terorizam ne poznaje ni rod. To što žene postaju ravnopravni akteri u terorizmu sa muškarcima ne znači da ne postoji rodni pristup ovom fenomenu, što je veoma bitno znati da bismo razumeli *modus operandi* pojedinih terorističkih organizacija.

O ženama izvršiocima terorističkih akata je napisano dosta naučnih i stručnih studija, a nije ni nepoznata uloga žrtvovanih žena u ime terorizma. Ono na čemu bi trebalo raditi u budućnosti jeste istraživanje uloge žene kao majke (posebno kod islamističkog ekstremizma), jer bi se na taj način mogli preduprediti mnogi teroristički akti. Kako ne bismo gledali kroz ružičaste naočare na ovu pojavu, treba imati na umu da pored pozitivne uloge (u prevenciji), majke nažalost mogu i delovati podsticajno na svoju

---

²⁶⁴ Ovo je jedna od sedam ključnih oblasti koje su navedene u akcionom planu.

decu u pogledu radikalizacije koja vodi ka terorizmu (ukoliko su i same podlegle violentnoj ideologiji).

Ako se fokusiramo na pozitivnu ulogu žene u prevenciji terorizma, onda bi se moglo reći da pripadnice ženskog pola predstavljaju značajan instrument u borbi protiv terorizma. Posebno ako na ovu pojavu gledamo iz ugla majke, moglo bi se reći da one imaju potencijal da budu „bodigardi” svojih porodica, ali i svojih država. One su esencijalno oružje koje savremeni svet još uvek nije iskoristio na adekvatan način u punom potencijalu. Upravo zbog toga treba raditi na edukaciji majki, stvaranju bezbednosne kulture i sigurnog okruženja za porodicu i osnaživati pripadnice ženskog pola da učestvuju u prevenciji terorizma kao jednog od najvećih bezbednosnih problema savremenog sveta.

2.7. Radikalizacija Roma: Srbija kao studija slučaja

Romi su zajednica koja se suočava sa različitim egzistencijalnim izazovima širom sveta, pa tako i u Srbiji. Smatra se da su neobrazovanje i siromaštvo polazne osnove iz kojih nastaju i ostali problemi Roma, poput loših uslova stanovanja, niske zdravstvene kulture, kratkog životnog veka, rodne diskriminacije, bezbednosnih problema itd.

Prema poslednjem popisu iz 2022. godine u Srbiji živi 131.936 Roma²⁶⁵, što je znatno manje u odnosu na poslednji popis (kada ih je bilo 147.606 Roma²⁶⁶, što je činilo 2,05 % od ukupne populacije²⁶⁷). Statistika se ne poklapa sa realnim stanjem, te se smatra da ćemo pravi broj Roma dobiti kada zvaničan broj sa popisa pomnožimo sa 3,6.²⁶⁸ Nepostojanje ličnih dokumenata i

---

²⁶⁵<https://beta.rs/content/193625-ministarstvo-roma-u-srbiji-prema-popisu-iz-2022-godine-ima-131-936>, 05.06.2024.

²⁶⁶ Romi su druga najdominantnija etnička grupa posle Mađara, koji čine 3,53% stanovništva u Srbiji. Najviše ih ima u Pčinjskom okrugu (u odnosu na ukupan broj stanovnika), što statistički iznosi 8,69%. Izvor: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20pripadnos-t-Ethnicity.pdf>, 12.10.2018.

²⁶⁷Ibid.

²⁶⁸ Time dolazimo do podatka da u Srbiji otprilike živi skoro pola miliona Roma.

neprijavljivanje stalnog mesta boravišta čini „nevidljivim” ne samo Rome koji imaju dugogodišnje prebivalište u Srbiji, već i Rome koji su interno raseljeni sa teritorije Kosova i Metohije, potom one koji su povratnici iz zemalja EU i Rome koji su rođeni u bivšim jugoslovenskim republikama. Ovim dolazimo do činjenice da je značajan broj Roma u Srbiji praktično „nevidljiv”, jer ih nema u zvaničnom sistemu, što otvara prostor za razne vrste manipulacija.

Posebno težak položaj u romskoj zajednici pripada ženama. Romkinje su žene sa margine društva. One su neretko dvostruko diskriminisane u društvu: kao pripadnice romske zajednice i kao pripadnice „slabijeg”, tj. ženskog pola. O izuzetno nepovoljnom položaju Romkinja svedoče i statistički podaci o prosečnom životnom veku. Interesantno je da na globalnom nivou žene u proseku žive duže od pripadnika muškog pola. Romska zajednica je izuzetak u tome – u Srbiji tek svaki 50. Rom doživi 55. godinu života²⁶⁹, dok je položaj Romkinja²⁷⁰ još gori, jer njihov životni vek u proseku iznosi samo 48 godina.²⁷¹ Na to utiču mnogobrojni faktori, poput ranog udavanja, neobrazovanja, siromaštva, porodičnog nasilja. Većina Romkinja (skoro polovina) stupa u bračnu zajednicu²⁷² pre navršene 18. godine²⁷³, a zabeleženi su i slučajevi udavanja sa devet godina.²⁷⁴ Nepisano je pravilo da se stupanjem u maloletnički brak odustaje od školovanja, što se može percipirati kao glavni problem u emancipaciji Romkinja. Društvena i

---

²⁶⁹ Prosečan životni vek u Srbiji prema poslednjim istraživanjima iznosi 74,2 godine. Izvor:

<https://ourworldindata.org/life-expectancy-globally>, 08.06.2024.

²⁷⁰ Rano stupanje u brak i nezaposlenost su glavni uzroci lošeg položaja Romkinja.

²⁷¹ <http://www.euractiv.rs/srbija-i-eu/1577-romkinje-u-srbiji-ive-znatno-krae>, 26.11.2018.

²⁷² Direktor UNICEF u Srbiji Mišel Sen Lo ukazao je da je broj takvih brakova u porastu, što je svojstveno ruralnim i siromašnim zajednicama. Izvor: <http://www.politika.rs/sr/clanak/393990/Drustvo/Vise-od-polovine-Romkinja-uda-se-pre-18-godine>, 01.02.2019.

²⁷³ <http://www.politika.rs/sr/clanak/393990/Drustvo/Vise-od-polovine-Romkinja-uda-se-pre-18-godine>, 01.02.2019.

²⁷⁴ <http://www.nedeljnik.rs/magazin/portalnews/ugovoreni-maloletnicki-brakovi-u-srbiji-udaju-se-sa-devet-a-rode-dete-sa-13-godina/>, 02.02.2019.

sistemska borba je često otežana upravo zbog izolovanosti i zatvorenosti romske zajednice.

Romkinje se pored navedenih problema suočavaju i sa mnogobrojnim bezbednosnim izazovima. Porodično nasilje, kriminal (obično sitne krađe), seksualno zlostavljanje, samo su neki od bezbednosnih pitanja koja opterećuju Romkinje. Tokom rata u Siriji je među romskom populacijom počela da se intenzivira radikalizacija koja može voditi ka nasilnom ekstremizmu i terorizmu. O tome svedoči izveštaj *British Council*-a u kome se navodi da je među onima koji su otišli na ratište u Siriju i Irak i značajan broj pripadnika romske zajednice iz Srbije.²⁷⁵ Ovaj izveštaj ukazuje da su osim muškaraca i pojedine žene iz romske zajednice otputovale za Siriju. Posebno je indikativan slučaj romske porodice Šaćiri²⁷⁶ iz Smedereva iz koje su muški i ženski članovi otišli u Siriju, da bi se pre toga radikalizovali.²⁷⁷ Ovde možemo postaviti dva ključna pitanja:

1. Da li su Romkinje samo žrtve ili i potencijalni objekti nasilne radikalizacije?

2. Da li i kako Romkinje mogu uticati na prevenciju ekstremizma u svojoj porodici i zajednici?²⁷⁸

---

²⁷⁵https://www.britishcouncil.rs/sites/default/files/erf_report_serbia_2018.pdf, 23.09.2018.

²⁷⁶ Samir Šaćiri je Rom muslimanske veroispovesti iz Smedereva koji je pre odlaska u Siriju živio u Švajcarskoj. Anita Šaćiri (pod nadimkom Sumeja) je sa suprugom Eminom Hodžićem (poreklom iz Bosne), ocem Ashimom Šaćirijem, majkom Bahrijom Šaćiri i sestrom Amirom Šaćiri otišla u Siriju – po povratku u Srbiju Emin Hodžić je uhapšen u akciji “Damask”. Safet Šaćiri (brat Anite Šaćiri i Samira Šaćirija) se vratio iz Sirije i po pretpostavkama bezbednosnih službi krije se na relaciji Bosna – Crna Gora. Izvor:

https://www.britishcouncil.rs/sites/default/files/erf_report_serbia_2018.pdf, 23.09.2018.

²⁷⁷ Po tvrđenju naših sagovornika sa kojima su urađeni dubinski intervjui, postoje dva kanala radikalizacije koji se tiču porodice Šaćiri: prvi je iz inostranstva (Švajcarske), dok drugi ukazuje na konekcije sa vehabijama iz Bosne i Hercegovine.

²⁷⁸ Ovde se polazi od hipoteze da u nekim patrijarhalnim zajednicama (kakva je romska), žene-majke mogu imati veoma pozitivnu ulogu u prevenciji ekstremizma kod svoje dece, posebno sinova. To se pokazalo delotvornim u arapskoj kulturi, ali nije nepoznanica i u konzervativnoj balkanskoj tradiciji. Više o ulozi žena u

Osnovna hipoteza od koje se polazi je da Romkinje pre svega zbog lošeg društvenog položaja u svojoj zajednici mogu biti žrtve manipulacija u ekstremističkim krugovima, ali i to da je njihova uloga neprocenjiva, posebno kada je reč o prevenciji ekstremizma. To podrazumeva ključnu ulogu majki u vaspitanju, čiji će autoritet u konzervativnim i zatvorenim kulturama (kakva je romska), biti posebno vrednovan od strane njihove dece (posebno sinova). Slična uloga žena u prevenciji ekstremizma i radikalizacije može se videti u raznim (posebno patrijarhalnim) kulturama. Tako na primer, u konzervativnom društvu Nigerije žene igraju veoma značajnu ulogu u sprečavanju radikalizacije.²⁷⁹ Stoga i postoji njihova izreka da „ako obučavamo žene, u isto vreme obučavamo čitavo društvo”²⁸⁰, ukazujući koliko je uloga žena (majki) značajna u ovoj oblasti. Majke mogu imati veoma krucijalnu ulogu u prevenciji radikalizacije i nasilnog ekstremizma i to iz dva razloga:

1. One imaju dobru stratešku poziciju u porodici – stalno su sa decom i mogu pratiti njihove promene u ponašanju, ljude sa kojima kontaktiraju iz okruženja, a samim tim i identifikovati prve „crvene zastave” koje mogu ukazivati na nasilni ekstremizam i radikalizaciju.

2. Još bitnija je njihova emocionalna uloga (pre svega poverenje i sigurnost) koje se uspostavlja na relaciji majka-dete.

Imajući u vidu sve ove pretpostavke, pokušaćemo da istražimo ulogu majki iz Romske zajednice u Srbiji u prevenciji nasilnog ekstremizma. Za potrebe istraživanja je, pored teorijske pripreme (*desk research*), urađena i empirijska priprema (dubinski

---

prevenciji ekstremizma videti u sledećim radovima: <https://wiisglobal.org/wp-content/uploads/2014/02/Mothers-and-Wives-3-14-17.pdf>, ili https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-best-practices/docs/family_support_en.pdf

²⁷⁹ Nažalost, u isto vreme postoji trend sve intenzivnijeg učešća nigerijskih žena u terorističkim i ekstremističkim organizacijama (što voljno, što pod prinudom).

²⁸⁰ Okenyodo Kemi, “The Role of Women in Preventing, Mitigating and Responding to Violence and Violent Extremism in Nigeria”, *A Man’s World? Exploring the Roles of Women in Counter Terrorism and Violent Extremism*, ed. Naureen Chowdhury Fink, Sara Zeiger & Rafia Bhulai, Hedayah and The Global Center on Cooperative Security, 2016, p. 100.

intervjui i fokus grupe), kako bi se dobila sveobuhvatna naučna analiza.

2.7.1. Radikalizacija i nasilni ekstremizam u romskoj zajednici u Srbiji

Iako je Romima u velikoj meri imanentna kultura nenasilja²⁸¹, u poslednjih nekoliko godina primećuje se trend radikalizacije, koja može voditi ka nasilnom ekstremizmu i terorizmu među ovom etničkom zajednicom. Naime, posle Bošnjaka, Romi su po brojnosti druga etnička grupa koja je sa teritorije Srbije odlazila da ratuje za potrebe terorističkih grupa poput „Islamske države” i „Al nusra fronta”.²⁸² Ovaj trend radikalizacije Roma je prisutan ne samo u Srbiji i regionu Zapadnog Balkana²⁸³, već se može primetiti u i Bugarskoj²⁸⁴ i Sloveniji²⁸⁵. Problemi sa radikalizacijom Roma već određeno vreme predstavljaju bezbednosni problem i za Češku i Slovačku.²⁸⁶

---

²⁸¹ Romi nisu vodili ratove u ime svoje etničke grupe, već su ratovali uglavnom na strani većinskih naroda. U velikim sukobima kakvi su ratovi, Romi su bili među prvim žrtvama, o čemu svedoči stradanje Roma u Jasenovcu (i u mnogim drugim ustaškim logorima) za vreme Drugog svetskog rata.

²⁸² Važno je naglasiti da su se sa teritorije Srbije ovim terorističkim grupama pridružili i malobrojni Srbi koji su prethodno konvertitali u islam, poput Gorana Pavlovića. Više o tome u:

<http://www.politika.rs/sr/clanak/351908/Hronika/Ko-je-Goran-Pavlovic-Abdulah>, 14.01.2019.

²⁸³ U Makedoniji se takođe vrši indoktrinacija romske populacije za prihvatanje radikalnih verzija islama, kakav je provehabijski salafizam.

²⁸⁴ Mila Mancheva and Rositsa Dzhekova, *Risks Of Islamist Radicalisation In Bulgaria: A Case Study In The Izток Neighbourhood Of The City Of Pazardzhik – Working Paper*, Center for the study of democracy, February 2017. or <https://magazine.zenith.me/en/society/inequality-among-roma-bulgaria>, 15.01.2019.

²⁸⁵ <https://sobotainfo.com/novica/politika-gospodarstvo/ekstremisti-novacijo-romev-severovzhodni-sloveniji/122138>, 07.02.2019.

²⁸⁶ Videti više o tome u: Kocmanová Markéta, “Belonging and Conflict Avoidance: Towards Understanding the Resilience of the Romani Against Radicalisation”, *Journal for Deradicalization*, br. 34, 2023, <https://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/711>

Izveštaj *British Council*-a²⁸⁷ eksplicitno ukazuje da se među 49 državljana Srbije koji su otišli na sirijsko ratište, nalazi i značajan broj Roma. Oni su uglavnom sa teritorije Beograda i Smedereva, a neretko se dešavalo da odlaze i čitave romske porodice.²⁸⁸ Ovde je reč o Romima koji su islamske veroispovesti ili o konvertitima koji su prešli iz hrišćanstva u islam. Inače, iako ne postoji pouzdana statistika o broju romskih vernika, smatra se da su polovina Roma u Srbiji muslimani, dok su druga polovina pripadnici hrišćanske religije.²⁸⁹ Treba naglasiti da je značajan broj Roma sklon religijskom sinkretizmu. To znači da kombinuju elemente iz različitih religija zajedno sa nekim paganističkim segmentima.²⁹⁰ Zbog toga nije neuobičajeno što Romi muslimani upražnjavaju neke tipično pravoslavne običaje kao što je slava.²⁹¹ Dolaskom Roma sa Kosova i Metohije, odnos prema islamskoj religiji se značajno promenio kod Roma koji žive u Centralnoj Srbiji. Naime, pod uticajem Roma sa Kosmeta koji su u većini slučajeva muslimani, Romi „starosedeoci” iz Centralne Srbije su počeli da se u značajnoj meri okreću islamu. Usled ovih migracionih tokova, Romi u Centralnoj Srbiji počinju da eliminišu delove religijskog sinkretizma, težeći da budu „pravi muslimani”.²⁹² Neretko se dešava da pojedini Romi iz pravoslavne religije prelaze u islam i to uglavnom pod uticajem bračnih partnera.²⁹³

---

²⁸⁷https://www.britishcouncil.rs/sites/default/files/erf_report_serbia_2018.pdf, 23.09.2018.

²⁸⁸ Primer porodice Šaćiri iz Smedereva.

²⁸⁹ U najvećem broju su pravoslavci (nazivaju se još i „srpski Romi”), ali ima i onih koji su pripadnici katoličke religije (u Vojvodini), kao i nekih protestantskih denominacija (pentekostalci koji su najdominantniji u Leskovcu i okolini).

²⁹⁰ Na primer, paganski kult Bibije – svetice koja se smatra zaštitnicom dece i žena.

²⁹¹ Najpoznatiji sveci koje Romi poštuju su sv. Petka, Sv. Đorđe, Sv. Naum itd.

²⁹² Prestaju da slave pravoslavne svece, pa čak i Đurđevdan (*Erdelezi*), koji se smatra nacionalnim praznikom Roma. Osim toga, povećava se broj onih koji idu na „hidžru” (hodočašće), što je posebno karakteristično za Niš. Izvor: dubinski intervju sa Osmanom Balićem iz YUROM centra u Nišu.

²⁹³ U Novom Sadu je jedan od učesnika fokus grupe rekao da je konvertirao iz pravoslavlja u islam pod uticajem supruge koja je muslimanske veroispovesti. Kao glavni razlog je naveo to što je „islam jedina prava vera”.

Pojačana islamizacija romske zajednice u Srbiji se može pripisati delovanju provehabijskih selafija na teritoriji cele Srbije. Oni su skloni nekoj vrsti „misionarske prakse” koja podrazumeva tzv. humanitarnu pomoć, potom „brigu” o Romima koja uključuje intenzivno bavljenje ovom etničkom grupom. Za upražnjavanje provehabijskog salafizma Romi dobijaju značajnu naknadu, koja na mesečnom nivou iznosi i do 300 evra.²⁹⁴ Ovaj skorašnji uticaj provehabijskog salafizma dolazi u kontradiktornost sa tzv. „narodnim islamom” koji datira još iz doba Turaka i koji se ne pridržava toliko rigidnih i striktnih pravila ponašanja vernika. Zbog toga se neretko provehabijske selafije sukobljavaju sa drugim Romima muslimanima koji ne žele da prihvate njihov način ispovedanja islama, smatrajući ih „nevernicima”. Može se reći da novac nije jedini motiv usvajanja provehabijskog selafizma, već i tzv. „poštovanje” koje Romi dobijaju, jer im provehabijske daije ukazuju da su „svi međusobno jednaki”.

Iako je Novi Pazar glavna tačka delovanja provehabijskih selafija, njihov uticaj se može registrovati na široj teritoriji Srbije: u Beogradu (Zemun Polje, Vojni put, Sremčica...), Novom Sadu, Beočinu, Smederevu, Kostolcu, Kraljevu, Nišu... što predstavlja svojevrsan bezbednosni izazov.²⁹⁵ To ne znači da su sve vehabije ekstremisti, ali je činjenica da su svi oni koji su sa teritorije Srbije otišli na sirijsko ratište, bili najpre indoktrinirani od strane provehabijskih selafija. Zbog svega toga možemo konstatovati da se u Srbiji sprovodi „tiha radikalizacija” Roma, koja u pojedinim slučajevima može voditi ka nasilnom ekstremizmu.

Postoje dva glavna kanala radikalizacije Roma u Srbiji koje sprovode provehabijske selafije. Prvi se vezuje za delovanje

---

²⁹⁴ Muškarci dobijaju 300 evra, dok je pravilo da žene dobijaju 200 evra ukoliko se pokriju, tj. stave hidžab. Prema: Djoric Marija, “The Attitudes of Roma Women on Violent Extremism and Radicalization in Serbia: A Preliminary Study”, *Nationalism and Ethnic Politics*, br. 2, 2021, pp. 213–225.

²⁹⁵ Interesantno je da su im u fokusu pažnje prvenstveno romska naselja. To se može objasniti činjenicom da je lakše manipulirati siromašnim i neobrazovanim grupama, kakvi su Romi.

radikalnih imama²⁹⁶, dok drugi datira iz inostranstva. Ovaj drugi kanal radikalizacije je posebno teško kontrolisati. Naime, odlaskom u inostranstvo²⁹⁷, Romi stupaju u kontakt sa tzv. „humanitarnim” islamskim organizacijama, koje tada pod geslom „brige” o Romima, započinju rad na njihovoj ideološkoj indoktrinaciji. Glavni pravac delovanja dolazi iz Nemačke, ali iz drugih zapadnoevropskih zemalja, poput Austrije, Švajcarske, Velike Britanije itd. Takođe se primećuju i čvrste veze sa vehabijskim naseljima iz Bosne i Hercegovine. Postoji i potencijalni, treći kanal radikalizacije koji se svodi na delovanje putem propagande u virtuelnom prostoru, što nazivamo *online radikalizacijom*. Ona se svodi na ideologizaciju kroz društvene mreže (*Facebook, Instagram, Twitter*), *youtube* kanala i sl. ali i korišćenjem transkribovanih aplikacija poput Telegrama. Ovoj potencijalnoj trećoj vrsti radikalizacije su najpodložniji mladi ljudi, jer su ujedno i glavni korisnici sajber prostora.

Postoji nekoliko faktora radikalizacije koji deluju podsticajno na romsku populaciju u Srbiji. Među **faktorima odbijanja** mogu se naći ekonomski, religijski i bezbednosni. U ekonomskom pogledu Romi pripadaju marginalnom i siromašnom sloju stanovništva u Srbiji, te i ne čudi podsticaj koji mogu dobiti od pojedinih radikalnih grupa u vidu materijalne pomoći. Najveći deo prijavljenih Roma (87%) na tržištu rada pripada grupi nekvalifikovanih radnika, 6,3% ima trogodišnje i 4,1% četvorogodišnje obrazovanje, dok mnogo manji broj Roma i Romkinja ima više i visoko obrazovanje (0,89%).²⁹⁸ Prema podacima UNDP-a, u Srbiji samo jedan odsto pripadnika Romske populacije ima fakultetsku diplomu, dok kod opšteg stanovništva ta stopa dostiže 23

---

²⁹⁶ Poznat je slučaj niškog imama Tefika Mujovića, koji je završio na ratištu u Siriji, i koji je procesuiran od nadležnih organa Republike Srbije za delo terorizma.

²⁹⁷ To je najčešće azil, ali može bit i poseta rođacima.

²⁹⁸ Stanković Aleksandra, *Analiza o zaposlenosti Roma i Romkinja na tržištu rada u Srbiji i zemljama Zapadnog Balkana*, REF, 2022, <https://romi-obrazovanjem-doposla.org.rs/wp-content/uploads/2023/02/Analiza-o-zaposlenosti-Roma-i-Romkinja.pdf>, 10.06.2024.

odsto.²⁹⁹ Što se tiče nezaposlenosti Roma, to je veoma teško utvrditi jer ne postoje precizne statistike u institucijama, ali je činjenica da Romi traže posao duže od pet (14,4%), pa i od deset godina (13,2%).³⁰⁰ Kada analiziramo religijske faktore, treba istaći činjenicu da je mali broj Roma religijski obrazovano, te da su stoga i često na meti raznih misionarskih organizacija.³⁰¹ Ukoliko se tome doda i faktor religijskog sinkretizma koji je veoma specifičan za Rome, onda oni mogu postati laka meta raznih religijskih ali i ekstremističkih organizacija.³⁰² Što se tiče bezbednosnih faktora, tu treba izdvojiti nizak nivo bezbednosti u romskim naseljima, gde je skoro polovina Roma nezadovoljno ovim segmentom života (i može delovati podsticajno u slučaju nasilne radikalizacije).

Kada je reč o **faktorima privlačenja**, treba naglasiti da pored novčane pomoći koju dobijaju radikalizovani pojedinci, mnogo bitniji (po mišljenju autorke ove knjige čak i najbitniji) faktor jeste – poštovanje. Osećaj poštovanja koje regruteri iz vehabijskih grupa pokazuju prema Romima je daleko najjači faktor privlačenja. Upravo zbog višestruke diskriminacije kojem su neretko izloženi pripadnici romske populacije, osećaj poštovanja koji dolazi u smislu jednakosti sa ostalim pripadnicima vehabijskog pokreta, može delovati veoma podsticajno na proces radikalizacije. Pored toga, značajnu ulogu kod faktora privlačenja mogu igrati osećaj pripadnosti u grupi i traženje zajedničkog identiteta („živeti za istu ideju”).

---

²⁹⁹ <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/u-srbiji-samo-jedan-odsto-roma-steklo-visoko-obrazovanje-trnovit-put-do-fakultetskih-diploma/>, 05.06.2024.

³⁰⁰ Stanković Aleksandra, nav. delo.

³⁰¹ Osim provehabijskih sefističkih grupa, izuzetno ofanzivan misionarski rad među Romima sprovode i Pentakostalna crkva i Jehovini svedoci.

³⁰² U tom kontekstu im se često nameću razna onlajn predavanja različitih provehabijskih daija na Jutjub kanalu i raznim društvenim mrežama.

2.7.2. Majke Romkinje u prevenciji nasilnog ekstremizma u Srbiji³⁰³

Za potrebe ove teme je urađeno i empirijsko istraživanje koje je uključilo deset dubinskih intervju sa pripadnicama romske zajednice i četiri fokus grupe³⁰⁴. Intervjui su pretežno organizovani sa ženama iz romskih naselja, dok su dve sagovornice bile iz romskih NVO, a jedna Romkinja je član lokalne samouprave. Kada je reč o fokus grupama, one su sprovedene u Beogradu, Novom Sadu, Nišu i Smederevu i u njima je ukupno učestvovalo 34 sagovornika.³⁰⁵ Istraživanje je sprovedeno od početka septembra do sredine decembra 2018. godine. Za razliku od intervju, koji su isključivo rađeni sa pripadnicama ženskog pola, fokus grupe su bile mešovitog karaktera.

Kao jedan od otežavajućih faktora u organizovanju fokus grupa bilo je pronalaženje ženskih sagovornika. Od ukupno 34 sagovornika u fokus grupama, bilo je samo sedam žena. Kao glavni razlog se može navesti nespремnost Romkinja da učestvuju u fokus grupama, što se može objasniti njihovom nesigurnošću i smatranjem da će to bolje umesto njih uraditi muškarci.

---

³⁰³ Veći deo ovog segmenta se bazira na tekstu: Djoric Marija, "The Attitudes of Roma Women on Violent Extremism and Radicalization in Serbia: A Preliminary Study", *Nationalism and Ethnic Politics*, br. 2, 2021, pp. 213–225.

³⁰⁴ I dubinski intervju i fokus grupe su organizovane isključivo sa pripadnicima RAE zajednice (Romi, Aškalije, Egipćani).

³⁰⁵ Postoje opravdani razlozi zašto su targetirani baš ovi gradovi za istraživanje: Beograd je izabran kao glavni grad u kome postoje okolna prigradska naselja u kojima je registrovano delovanje provehabijskih selafija; u Novom Sadu je centar delovanja Aškalijske zajednice koja je podložna provehabijskom uticaju; iz Smedereva je otišla cela romska porodica za Siriju, dok je Niš grad na Jugu Srbije sa najvećom i veoma uticajnom romskom zajednicom. Ovim je praktično pokrivena teritorija cele Srbije.

Tabela br. 1: FOKUS GRUPE

Broj fokus grupa: 4

Ukupan broj učesnika: 34 (8+6+11+9)

Mesto i vreme fokus grupe	Broj učesnika	Profil učesnika
FGD1–Smederevo, 19. oktobar, 2018.	8	Mešovita grupa (dve žene i šest muškaraca); godine starosti (39–65); obrazovanje (dve osobe imaju završenu srednju školu, šestoro osnovnu).
FGD2–Novi Sad, 12.novembar, 2018.	6	Mešovita grupa (dve žene i četiri muškarca); godine starosti (33–58); obrazovanje (pet osoba imaju završenu srednju školu, jedna osnovnu školu).
FGD3–Niš, 6. novembar, 2018.	11	Mešovita grupa (jedna žena i 10 muškaraca); godine starosti (25–66); obrazovanje (petoro studiraju na fakultetima, troje imaju fakultetske diplome, troje osnovnu školu).
FGD4–Beograd, 4. decembar, 2018.	9	Mešovita grupa (dve žene i sedam muškaraca); godine starosti (42–62); obrazovanje (jedan ima fakultetsku diplomu, troje srednju školu, petoro osnovnu školu).

Tabela br. 2: Dubinski intervjui (Romkinje): 10

Afilijacija	Broj intervjua	Obrazovanje
Predstavnici romskog i aškalijskog nacionalnog saveta	2	Jedna predstavnica Roma (osnovna škola), jedna predstavnica Aškalijska (osnovna škola).
Predstavnici NVO sektora	3	Jedna predstavnica iz Beograda (srednja škola); Jedna predstavnica iz Novog Sada (fakultet); Jedna predstavnica iz Niša (srednja škola).
Romski koordinatori	1	Predstavnica iz Smedereva (srednja škola).
Romska zajednica	4	Predstavnice iz Beograda (osnovna škola).

Glavna pitanja u dubinskim intervjuiima i fokus grupama bila su:

1. Kakav je položaj žena u romskoj zajednici?
2. Šta Romkinje mogu uraditi da poboljšaju svoj položaj?
3. Kakva je uloga majke u vaspitanju dece u romskoj zajednici?
4. Da li Romkinje mogu uticati na prevenciju ekstremizma u svojoj zajednici/podnici?

Što se tiče trenutnog položaja žena u Romskoj zajednici, on je na veoma niskom nivou. Svest o lošem položaju u zajednici je izraženija kod obrazovanih Romkinja.³⁰⁶ Što je veće obrazovanje, žene su svesnije lošeg položaja u kome se nalaze. Jedna od sagovornica nam je rekla da je u romskoj zajednici i dalje prisutan patrijarhat, te da postoji izreka koja kaže da je „žensko dete – tuđa kuća”. Ženska deca kratko borave u roditeljskoj porodici jer se brzo udaju. Naše sagovornice su konstatovale da se broj prisilnih maloletničkih brakova smanjio, ali da i dalje postoji. Glavnu reč vode muški članovi zajednice, a posebno je značajan uticaj „romskog suda” (*Romani kris*) koji uključuje moralno snažno obavezujuće norme.³⁰⁷ Sve intervjuisane Romkinje nisu zadovoljne svojim položajem u zajednici kojoj pripadaju. Međutim, ono što se može primetiti kao trend jeste da su žene sada spremnije da se bore za svoja prava. „Nekada nam to nije bilo dozvoljeno, a sada se menja”, kaže Romkinja koja je članica lokalne samouprave. Interesantno je da su muški sagovornici u fokus grupama isticali da veoma brinu o svojoj deci, posebno ćerkama: „Nama su deca najbitnija”, kaže Rom koji je učestvovao u fokus grupi.

Kada je reč o mogućnostima poboljšanja položaja Romkinja, sve sagovornice su konstatovale da je jedino rešenje u obrazovanju. Zajednički je stav da ženska deca posebno moraju raditi na svom obrazovanju, jer je to jedini način emancipacije. Romi uglavnom imaju nepotpuno osnovno obrazovanje (34,2%), srednju stručnu spremu ima tek 11,5%, dok je sa fakultetskim obrazovanjem samo 0,3% Roma.³⁰⁸ Najveći broj onih koji nemaju ni osnovnu stručnu spremu pripadaju ženskoj populaciji.³⁰⁹ Ovde možemo uočiti „začarani krug siromaštva” koji podrazumeva da loši životni uslovi stanovanja i siromaštvo utiču na nizak stepen obrazovanja. Naši

---

³⁰⁶ Samo jedna od naših sagovornica je imala završen fakultet, a dve srednju školu. Ostale su bile sa osnovnim obrazovanjem.

³⁰⁷ Ako se ne usliše odluke ovog suda, vrši se ekskomunikacija ne samo pojednaka koji je percipiran kao prestupnik, već i čitave njegove porodice i potomaka.

³⁰⁸ Raduški Nada, *Identitet i integracija Roma u Srbiji*, Institut za političke studije, Beograd, 2015, str. 134.

³⁰⁹ Bez školske sprema je 26,4% Romkinja, naspram pripadnika muške romske populacije, koji čine 12,8% osoba bez školske sprema. Ibid.

sagovornici su nam se i žalili (posebno muškarci) da je teško školovati svu decu jer su knjige skupe.

U romskoj zajednici žene imaju veliku ulogu u vaspitanju dece. Smatra se da im je primarni zadatak uloga supruge i majke. Zbog toga se celokupna krivica za „loš odgoj” često pripisuje majci. Međutim, neosporno je da majka u romskim zajednicama najviše vremena provodi sa svojim detetom kod kuće, jer se od muškarca očekuje da privređuje i samim tim, prehranjuje porodicu, što iziskuje odsustvo od kuće. Iako se za sve bitne odluke pita najstariji član porodice muškog pola, neosporno je značajna uloga majke u vaspitanju dece, pa samim tim i u izgradnji određenog sistema vrednosti. To može biti veoma značajan podatak, posebno kada je reč o prevenciji ekstremizma kod muške dece. Iako žena kao supruga nema poseban autoritet, uloga majke se percipira sa poštovanjem, te neosporno ona može imati značajan uticaj na svoju decu. Ova činjenica može biti veoma bitna u borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije, ali je potrebno raditi na edukaciji romskih majki.

Iako Romkinje smatraju da one ne mogu imati neku bitnu ulogu u prevenciji ekstremizma i radikalizacije, realnost je drugačija. Mnogi pripadnici muškog pola koji su učestvovali u fokus grupama su pokazali duboko poštovanje prema svojim majkama, naglašavajući da one za njih imaju autoritet i da im je stalo do njihovog mišljenja. Interesantan je primer jedne sagovornice iz Smedereva koja je, iako niskog stepena obrazovanja (osnovna škola), bila veoma revnosna u promovisanju provehabijskog selafizma. Ona je ovo učenje usvojila prilikom boravka na privremenom radu u Nemačkoj (Dizeldorf), te je čak pristala da po romskom naselju distribuirala materijal čiji je autor uhapšeni terorista Adem Demirović.³¹⁰ Ovaj podatak ukazuje na jednu veoma bitnu činjenicu, a to je da Romkinje mogu biti ne samo žrtve

---

³¹⁰ Adem Demirović je od strane američkog FBI još 2011. percipiran kao teroristička pretnja za Balkan. Uhapšen je 2014. godine u Beču kao vođa islamističke organizacije „Tevhid”, koja je regrutovala borce za rat u Siriju. Nakon toga je 2016. godine uhapšen u Turskoj prilikom povratka iz Sirije. Izvor: <https://www.telegraf.rs/vesti/2094096-u-turskoj-uhapsen-vehabija-iz-srbije-adem-demirovic-ceka-se-njegovo-izrucenje>, 15.12.2018.

ekstremističke manipulacije (što je u većini slučajeva), već i značajni promoteri određenih ideologija, ukoliko padnu pod uticaj određenih političkih i religijskih grupa.

***

Na osnovu svega prethodno izloženog možemo konstatovati da je romska zajednica u Srbiji (ali i regionu) pod snažnim uticajem provehabijskog salafizma.³¹¹ Romi su jako pogodni za manipulaciju koja dolazi od ove i drugih religijskih i političkih grupa, jer su u velikoj većini siromašna i neobrazovana zajednica.³¹² Ono što motiviše ovu nacionalnu manjinu da se približi provehabijskom salafizmu jeste pre svega materijalni interes (jer dobijaju određenu količinu novca na mesečnom nivou), ali i osećaj „važnosti i poštovanja”. Ovaj poslednji motiv je jako bitan jer su Romi diskriminisani po više osnova, te im je potrebno da ih neko poštuje i smatra sebi jednakima. Nažalost, to ih čini savršenim žrtvama za različite vrste ideoloških manipulacija.

Potencijalna radikalizacija se prvenstveno sprovodi u dijaspori, tj. u inostranstvu, gde Romi dolaze u kontakt sa takozvanim „humanitarnim” islamskim organizacijama. Drugi način je uticaj radikalnih imama u ilegalnim verskim objektima (paramesdžidima i paradžematima). Cilj ovog istraživanja je bio da utvrdimo da li Romkinje mogu imati neki uticaj na vaspitanje svoje dece, što bi se smatralo jednom od potencijalnih preventivnih metoda, kada je reč o radikalizaciji i nasilnom ekstremizmu. Iako su još uvek loše pozicionirane u čvrstom patrijarhalnom i hijerarhijski uređenom društvu, one mogu imati značajnu ulogu. Naime, Romkinje imaju odlučujuću ulogu u vaspitanju dece, te ih prepoznajemo kao svojevršne porodične autoritete (bar kada je reč o deci).³¹³ Zbog toga bi bilo uputno raditi na daljoj edukaciji Romkinja, kako bi pozitivno uticale na svoju decu, kroz proces

---

³¹¹ Važno je naglasiti da poslednjih godina i druge religijske grupe sprovode snažan uticaj na romsku zajednicu u Srbiji, poput pentekostalaca i Jehovinih svedoka.

³¹² Romi nedovoljno poznaju religijske dogme (usled neobrazovanja), te je tako njima još lakše manipulirati u kontekstu usvajanja novih verskih učenja.

³¹³ Ova pojava je svojstvena i drugim konzervativnim društvima, kakva su na primer, arapska.

vaspitanja. Emancipacijom Romkinja kroz proces edukacije bismo dobili osveščene žene koje bi znale da prepoznaju prve znake radikalizacije kod svoje dece i preveniraju ih na pravi način. Da bi se ovaj cilj ostvario, potrebno je sistemski raditi prvenstveno na obrazovanju Romkinja, čime bi se podigla njihova svest, a potom i poboljšao njihov položaj najpre u romskoj zajednici, a onda i u čitavom društvu.

Druga bitna stvar na koju treba skrenuti pažnju jeste problem sa mogućom negativnom emancipacijom žena u romskoj zajednici. Imajući u vidu siromaštvo i neobrazovanje, one takođe mogu biti pogodne za manipulaciju u religijskom i političkom kontekstu, čime bi stekle prividan utisak da se izjednačavaju sa muškarcima.³¹⁴ Na sreću, ova pojava je marginalna, ali treba skrenuti pažnju na njeno postojanje.

Konačno, možemo zaključiti da su Romkinje počele da osvešćuju značaj svoje uloge, te im treba pomoći da se emancipuju na pravi način primenom raznih sistemskih metoda: afirmativnim merama u zapošljavanju, pokretanjem svog privatnog biznisa, opismenjavanjem, zdravstvenim vaspitanjem itd. čime bi bile na korist celokupnoj romskoj zajednici i širem društvu. Na taj način bi imale i veoma bitnu ulogu u prevenciji nasilnog ekstremizma i drugih oblika negativnih pojava u romskoj zajednici, jer poseduju značajan potencijal. On se pre svega bazira na vaspitanju dece, koje je od ogromnog značaja u izgradnji demokratskog sistema vrednosti, nasuprot onom koji propagira nasilni ekstremizam.

2.8. Teorije zavera u vreme koronavirusa: svet i Balkan³¹⁵

Zarazne bolesti i pandemije su pojave koje su imanentne ljudskom društvu odvajkada. Samo u 20. veku su u tri navrata bile

---

³¹⁴ U istraživanju je obavljen dubinski intervju sa ženom koja je pripadnik provehabijske salafističke grupe i koja se postavila dominantno u odnosu na muške članove zajednice, smatrajući da nisu dovoljno „dobri vernici”.

³¹⁵ Ovaj rad je u najvećoj meri baziran na saopštenju „Pandemija COVID-19 kao generator savremenih teorija zavera” sa konferencije „Obrazovanje u vreme pandemije COVID –19: iskustva i pouke”, u koautorstvu sa prof. dr Jovankom Šaranović.

proglašavane pandemije koje su ugrozile čitavo čovečanstvo.³¹⁶ U vreme ozloglašenog španskog gripa od 1919. do 1920. godine zaraženo je bilo pola milijarde, dok je od posledica ove bolesti preminulo 50 miliona ljudi.³¹⁷ U mnogim zemljama stradalo je više ljudi od ovog gripa, nego li na bojnopolju u Prvom svetskom ratu, koji mu je prethodio. Razvoj nauke i tehnologije je vremenom omogućio čoveku da predupredi viruse i izleči razne bolesti, čineći ga superiornim u odnosu na celokupnu prirodu. Međutim, pojava pandemije izazvane korona virusom je demantovala sva prethodna otkrića i pokazala koliko smo kao bića bespomoćni pred „nevidljivim neprijateljem” koji je oličen u virusu COVID-19.³¹⁸

Pandemija izazvana koronavirusom je ne samo zdravstvena, već i politička, ekonomska, kulturološka – jednom rečju multiplicirana kriza, koja je dotakla sve pore društva na globalnom nivou. U kriznim vremenima se, nažalost, rađaju mnoge negativne pojave uz pomoć kojih čovek pokušava da reši bezizlaznu situaciju ili da je bar stavi pod prividnu kontrolu. U jednu od takvih pojava generisanu koronavirusom spadaju tzv. *teorije zavere*, koje su pokušale da na vrlo simplifikovan način objasne „uzroke” i „posledice” pandemije. One ne samo da su podsticale širenje panike i straha, već su na neki način pomagale ljudima da „racionalizuju” zlo koje se u vidu nepoznatog virusa nadvilo nad nama. Da bi se razumela popularnost „teorija zavera”, potrebno je elaborirati najpre fenomen zavere, odrediti njene elemente, a potom sve staviti u kontekst pandemije izazvane virusom COVID-19.

2.8.1. Pandemija COVID–19 i njene posledice

Proglašenje pandemije 11. marta 2023. godine od strane Svetske zdravstvene organizacije je dan kada je stalo čovečanstvo. Čak i u vreme svetskih ratova bilo je pojedinih slobodnih teritorija

---

³¹⁶ Pandemije izazvane španskim, azijskim i hongkonškim gripom su bile globalnog karaktera i odnele veliki broj života na Zemljinoj kugli tokom 20. veka.

³¹⁷ Humphreys Margaret, “The influenza of 1918 Evolutionary perspectives in a historical context”, *Evolution, Medicine, and Public Health*, br. 1, 2018, p. 219.

³¹⁸ Međunarodni komitet za taksonomiju virusa je ovaj virus označio pod zvaničnim nazivom SARS-CoV-2.

koje su mogle slobodno funkcionisati – u vreme ove pandemije to nije bilo moguće. Na jednoj strani je bilo čitavo čovečanstvo, dok se na drugoj nalazio mali, nevidljivi neprijatelj protiv koga nismo imali adekvatno oružje. Paradoks je u tome da čovek koji je stvorio veštačku inteligenciju, 5G mrežu, osvojio kosmos satelitima, izumeo najnaprednije tehnike komunikacije i hipersonično oružje, ostaje bez odgovora pred ovom pandemijom.

Dodatnu frustraciju je stvorila tzv. nova „realnost”, tj., nova normalnost” koja je unela konfuziju u ljudske odnose sa idejom fizičke distance i izolacije. Odjednom sve što je nekada bilo uobičajeno, tj. „normalno”, dobija karakter zabranjenog i opasnog. Prestali smo da se grlimo i dodirujemo, kontakti su svedeni uglavnom na indirektnu (pretežno onlajn) komunikaciju, dok strah postaje dominantna emocija. Strah se često merio statistikama i brojkama, koje su ga intenzivirale brojem zaraženih i mrtvih. Danas, kada smo se već navikli na ovaj virus i kada je njegov danak mnogo manji, možemo konstatovati da je na svetskom nivou od početka pandemije do ovog momenta obolelo 770.563.467, dok je od posledica virusa COVID-19 preminulo 6.957.216 ljudi.³¹⁹ Pored različitih statističkih podataka i metode borbe su se razlikovale od zemlje do zemlje. Tako je na primer, striktan i autoritaran sistem bio prisutan u Kini³²⁰, kao zemlji porekla virusa, dok je Švedska³²¹ primenjivala metod „kolektivnog imuniteta”, te su i metode bile liberalnije.

Pored zdravstvenih problema, koje je primarno izazvala pandemija koronavirusa, nastali su mnogobrojni ekonomski, politički i kulturološki problemi, koji su napravili kaos ne samo na međunarodnom, već i na nacionalnom nivou, svakoj državi ponaosob. Ekonomske posledice pandemije su najvidljivije, jer su drastično uticale na povećanje nejednakosti i globalno siromaštvo. Pandemijom su posebno bili pogođeni samostalni preduzetnici i

---

³¹⁹ <https://covid19.who.int/>, 17.09.2023.

³²⁰ Do sada je u Kini registrovano 90,238,850 slučajeva obolelih. Izvor: <https://covid19.who.int/>, 17.09.2023.

³²¹ U Švedskoj je od početka pandemije do danas zabeleženo 2.715.147 osoba koje su obolele od ovog virusa. Izvor: <https://covid19.who.int/>, 17.09.2023.

povremeno zaposleni radnici, a u rodnom smislu reči najviše su bile pogođene žene (jer su radile pretežno na poslovima koji su zamrli tokom pandemije, npr. sektor usluga). Statistika pokazuje da je privremena nezaposlenost na globalnom nivou bila viša za 70% za radnike koji su imali samo osnovno obrazovanje.³²² U SAD kao najvećoj svetskoj ekonomiji, za samo 5 nedelja 26 miliona ljudi je ostalo bez posla.³²³ Uporedo sa ekonomskim problemima i strahom za život, kod značajnog broja ljudi pojavili su se i psihički problemi. Tako je na primer u Japanu izvršeno samo u oktobru 2020. godine više samoubistava (2.153), nego li što je to učinjeno tokom cele godine³²⁴, što se smatra posledicom pandemije. Primećeni su mentalni problemi kod mladih i dece, te je više od polovine dece (57%) koja nisu bila u kontaktu sa svojim školskim drugarima istaklo da se osećaju manje srećno, više zabrinuto (54%) i manje sigurno (58%).³²⁵ Kineske analize su pokazale da je tokom pandemije 34,13% ljudi iskusilo umerene do teške simptome stresa³²⁶, dok su neki istraživači uveli novi poremećaj u psihičkom ponašanju, poznatiji kao „COVID stresni sindrom”, koji je povezan sa osećajem depresije i anksioznosti.³²⁷

Kada je reč o bezbednosnom kontekstu, organizovani kriminal je na početku pandemije utihnuo, da bi se veoma brzo pored postojećih, razvili novi oblici organizovanog kriminala koji su

---

³²²<https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2022/brief/chapter-1-introduction-the-economic-impacts-of-the-covid-19-crisis>, 02.07.2023.

³²³ Panchal N, Kamal R, Orgera K, Cox C, Garfield R, Hamel L, et al.. *The Implications of COVID-19 for Mental Health and Substance Use*, Kaiser Family Foundation, 2020, p. 21

³²⁴<https://edition.cnn.com/2020/11/28/asia/japan-suicide-women-covid-dst-intlhnk/index.htm>, 08.02.2023.

³²⁵<https://www.savethechildren.net/blog/hidden-impacts-covid-19-children%E2%80%99smental-health>, 16.02.2023.

³²⁶ Qiu, Jianyin, Bin Shen, Min Zhao, Zhen Wang, Bin Xie, and Yifeng Xu, “A nationwide survey of psychological distress among Chinese people in the COVID-19 epidemic: implications and policy recommendations”, *General psychiatry*, no. 2, 2020.

³²⁷ Taylor, Steven, Caeleigh A. Landry, Michelle M. Paluszek, Thomas A. Fergus, Dean McKay, and Gordon JG Asmundson, “COVID stress syndrome: Concept, structure, and correlates”, *Depression and anxiety*, br. 8, 2020, pp. 706–714.

uključivali npr. krijumčarenje medicinske opreme, koja je bila u deficitu. Na *Monopoly Market*, *Dark Web*-ovom tržištu je cvetala trgovina medicinskom opremom, te je u aprilu 2020. godine na samom početku pandemije, najveća transakcija (85%) obuhvatala krijumčarenje testova za otkrivanje virusa COVID-19, dok je 15 % odlazilo na prodaju maski za lice i lekova poput Remdesivira (*Remdesivir*).³²⁸ Dodatni problem u sprečavanju krijumčarenja medicinske opreme je u tome što nije postojao jedinstven koordiniran sistem na globalnom nivou. Među raznim vrstama kriminala koje su porasle u vreme pandemije, posebno se isticao sajber kriminal. Tako je na primer, *The UK's National Cyber Security Centre* (NCSC) u Velikoj Britaniji uklonio preko 2000 postova u vezi sa prodajom kovid-artikala koji su se zasnivali na sajber prevarama.³²⁹ U UAE je samo u prva četiri meseca kovid-pandemije evidentiran 1.541 sajber napad u vezi sa pandemijom.³³⁰ Policija u Francuskoj je uklonila 70 lažnih veb stranica na početku pandemije (april 2020.) koje su tvrdile da prodaju lek Hlorokin.³³¹

Iako je postojalo uvreženo mišljenje da će migrantska kriza biti zaustavljena pod uticajem pandemije, to je bilo samo na prvi pogled tako. Naime, krijumčarenje migranata je u vreme pandemije postalo rizičnije i skuplje – ali se nije zaustavilo. Samo tokom prva četiri meseca pandemije preko tzv. mediteranske rute u Grčku je

---

³²⁸https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/covid/COVID19_research_brief_trafficking_medical_products.pdf, 19.09.2023.

³²⁹ BBC News, "Coronavirus: UK forces hundreds of scam Covid-19 shops offline", 21 April 2020, <https://www.bbc.com/news/technology-52361618>, 01.09.2023.

³³⁰ Nasir, Sarwat, "Coronavirus: cyber experts warn of 'sharp spike' in criminal activity", *The National*, 21 April 2020. <https://www.thenational.ae/uae/coronavirus-cyber-experts-warn-of-sharp-spike-in-criminal-activity-1.1008945>, 02.08.2023.

³³¹ France Bleu, "Coronavirus: les gendarmes de Strasbourg luttent contre les escrocs du web", 18 April 2020. <https://www.francebleu.fr/infos/faits-divers-justice/coronavirus-les-gendarmes-de-strasbourg-luttentcontre-les-escrocs-du-web-1587201320>, 10.09.2023.

stiglo najviše neregularnih migranata, dok su odmah iza nje bile Španija i Italija.³³²

Migrantska kriza je već pre kovid-pandemije uticala na jačanje desničarskih populističkih stranaka³³³, koje su utrle put ekstremnoj desnici. Posebno je interesantna korelacija kovid-pandemije i ekstremne desnice u vojnim krugovima u zapadnoj Evropi. Tako je na primer, u Belgiji pripadnik vojske Konings (*Jürgen Conings*), povezan sa desničarskom grupom (*Flemish Legion*), pokušao da ubije virusologa Van Ransta (*Mark Van Ranst*), koga je optuživao za zaveru.³³⁴ U Nemačkoj su se pojedini vojnici prerašavali u sirijske izbeglice, kako bi izvršili teroristički napad.³³⁵ Istraživanje koje je izvršeno u 12 zapadnih zemalja (Nemačka, Velika Britanija, Amerika, Austrija, Kanada, Švajcarska, Francuska, Španija, Italija, Grčka, Belgija, Holandija) ukazuje da se sa ovim problemom trenutno najviše suočavaju Amerika i Nemačka.³³⁶

Pod uticajem pandemije pojavile su se nove tendencije na planu radikalizacije i regrutacije novih članova. Ovo su, inače, fenomeni koji su dinamičnog karaktera i koji se brzo i lako prilagođavaju kriznim okolnostima. Iako je u početku došlo do zatišja, vremenom su ove pojave pokazale da se, poput kameleona, mogu uklopiti u novonastalu situaciju. Pandemija COVID-19 je u kontekstu regrutacije najviše pogodovala ekstremnim desničarima,

---

³³² UNODC, *How COVID-19 restrictions and the economic consequences are likely to impact migrant smuggling and cross-border trafficking in persons to Europe and North America*, Viena, 2020, p. 10.

³³³ Subotić Milovan, *Migracije i ekstremizam*, Medija centar „Odbrana”, Beograd, 2022, str. 215.

³³⁴ RTL Nieuws. “Stappenteller Op Nul: Ex-Militair Jürgen Conings Waarschijnlijk al Snel Na Verdwijning Overleden” [Pedometer At Zero: Ex-Military Jürgen Conings Probably Died Soon After Disappearance], RTL Nieuws, 24 August, 2021, <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/artikel/5249714/jurgen-conings-stappenteller-800-stappen-belgie-ex-militair>, 12.08.2023.

³³⁵ <https://www.icct.nl/sites/default/files/2022-12/Right-wing-extremism-in-the-military-1.pdf>, 18.05.2023.

³³⁶ Teun van Dongen, Yannick Veilleux-Lepage, Eviane Leidig, Hanna Rigault Arkhis, *Right-Wing Extremism in the Military: A typology of the threat*, ICCT Research Paper May 2022.

koji su počeli sve više da radikalizuju nove članove preko onlajn platformi. Najznačajniju ulogu u ovom procesu je imao Telegram kanal i platforme poput *4Chan-a*, koja je kasnije dobila podršku i od foruma *8Chan/pol*, *16Chan/pol*, *EndChan/pol*, *InfinityChan/pol* (*Dark net*), *Nainchan/pol* (*Darknet*). O popularnosti Telegram kanala tokom pandemije govori slučaj sa nacističkom grupom *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartie International*. Ona je 2019. godine imala 750 pratilaca, da bi se taj broj tokom pandemije 2020. godine povećao na neverovatnih 16.522.³³⁷ Kada je reč o popularnosti *4Chan-a*, o tome govori ogroman broj postova koji je kulminirao tokom pandemije (ukupno 8.393, na dnevnom nivou u proseku 92,23).³³⁸ Uglavnom su u jeku pandemije desničari pozivali na „rasni rat”, dok su islamistički ekstremisti u pandemiji videli „Božiju kaznu” za sva zlodela koje su učinili njihovi „neprijatelji”, što je u ovom drugom slučaju posebno negativno uticalo na stepen vakcinacije.

Kada se sve sumira, može se konstatovati da je kovid-pandemija toliko sveopštog i multipliciranog karaktera, da je ostavila višestruke posledice po čovečanstvo, ali i da je drastično preoblikovala savremeni svet. Promena načina života, robotizacija društva³³⁹, upotreba veštačke inteligencije, intenziviranje onlajn komunikacije, samo su neke od pojava koje su uticale na stvaranje „nove realnosti”. Kako je po pravilu sve što je novo, nepoznato, i prekriveno velom tajni, čovek kao *Homo rationalis* ima potrebu da smislaono objasni nove pojave u okviru društvene zajednice. Kada se svemu tome doda strah, kao glavni generator borbe za opstanak,

---

³³⁷ Gais Hannah, Squire Megan, “How an Encrypted Messaging Platform is Changing Extremist Movements”, February 16, 2021, <https://www.splcenter.org/news/2021/02/16/how-encrypted-messaging-platform-changing-extremist-movements>, 01.09.2022.

³³⁸ Baele Stephane, Brace Lewys, Coan Travis, “Variations on a Theme? Comparing 4chan, 8kun, and Other chans’ Far-Right “/pol” Boards”, *Perspectives on Terrorism*, br. 1, 2021, p. 67.

³³⁹ U nekim zemljama, poput Kine, roboti su preuzeli mnoge doktorske funkcije u nezi bolesnika. <https://www.cnbc.com/2020/04/03/covid-19-proves-the-need-for-social-robotsand-robot-avatars-experts.html>, 2206.2023.

onda je lakše razumeti enormnu popularnost tzv. *teorija zavere*, koje su na veoma neobične načine „racionalizovale” kovid-pandemiju.

2.8.2. Pojam zavere

Na samom početku treba napraviti jasnu distinkciju između fenomena *zavere* i *teorija zavere*. Iako je *zavera* imanentna ljudskom rodu odvajkada, termin *teorija zavere* je novijeg datuma, ali je i njegovo značenje pejorativnog karaktera. Danijel Pajps (*Daniel Pipes*) smatra da treba praviti distinkciju između pojma „zavere”, koji je realan i pojma „teorija zavere”, koji je po njegovom mišljenju, imaginaran.³⁴⁰ Čak i sam pojam „teorije” na neki način biva obesmišljen u ovoj konstrukciji, jer se doživljava u pogrdnom značenju, kao „teoretisanje”³⁴¹ u smislu promišljanja stvarnosti bez dokaza i empirijske potvrđenosti. Na ovaj način shvaćena *teorija zavere* postaje imanentna lažima ili poluistinama, što u velikoj mери utiče na degradiranje njenog kredibiliteta.

Dok je fenomen *teorije zavere* kontroverznog karaktera, dotle je *zavera* pojava koja ima poprilično jasan **cilj, aktere i konstitutivne elemente**. Zavera se kao naučni pojam može odrediti kao „organizovana konspirativna akcija koju, sa ciljem ostvarenja tajno dogovorenog i brižljivo pripremanog plana, tajno ili javno izvode odabrani i u zavereničku grupu ili organizaciju čvrsto povezani akteri zavere”.³⁴² Svaka zavera se bazira uglavnom na dva cilja – da se nekome naudi ili pomogne³⁴³ i u te svrhe se koriste razna sredstva, što je uslovljeno vrstom zavere. Zavera je integralni deo mnogobrojnih političkih fenomena, poput terorizma, hibridnih

---

³⁴⁰ Hagen Kurtis, *Conspiracy Theories and the Failure of Intellectual Critique*, University of Michigan Press, 2022, p. 20.

³⁴¹ Ovde termin „teorija” treba razlučiti od termina „teoretisanja”. Dok su još stari Grci smatrali da je teorija (grč. *theoria*) sinonim za posmatranje radi spoznaje krajnje istine, izraz „teoretisanje” ima često pejorativno značenje. Kao poseban termin treba izdvojiti *naučnu teoriju* koja je uvek zasnovana na naučno potvrđenim zakonima i kod koje sazajna uloga implicira objašnjenje i predviđanje određenih pojava.

³⁴² Simeunović Dragan, *Teorija politike*, Nauka i društvo, Beograd, 2002, str. 175.

³⁴³ Ibid.

ratova, atentata, političkih ubistava, itd., te u njeno postojanje ne treba sumnjati.

Kada je reč o **akterima zavere**, oni se uglavnom polarizuju po dihotomiji Karla Šmita (prijatelj/neprijatelj). To znači da u zaveri uvek postoje **subjekti zavere**, tj. oni koji su se zaverili protiv nekoga ili nečega; i **objekti zavere** (često žrtve), nad kojima se sprovode zavereničke akcije. Da bi zavera bila funkcionalna, ona iziskuje zavereničku grupu koja uključuje dve ili više osobe koje učestvuju u zavereničkom planu. Na osnovu svega priloženog, može se konstatovati da su sastavni elementi zavere: tajna, plan, organizacija i akteri zavere.

Zavere se mogu klasifikovati na osnovu nekoliko kriterijuma:

- Prema **brojčanosti aktera**: zavere grupa, organizacija i velikih kolektiviteta. Prva i druga vrsta zavera su realne jer ne uključuju veliki broj ljudi. Zavere velikih kolektiviteta (poput tzv. zavera nekih naroda protiv čovečanstva) su apsurdne iz razloga – nemogućnosti čuvanja tajne. Naime, svaka zavera se bazira na brižno čuvanoj tajni, a poznato je da stepen konspirativnosti opada, što je grupa veća.

- Po **mogućnosti realizacije**, zavere možemo klasifikovati na: realne, potencijalne i nerealne. Prva vrsta (realnih) zavera ima veliki kapacitet ostvarenja, dok su potencijalne zavere one koje bi mogle imati uspeha u realizaciji, ali je to uslovljeno nekim dodatnim okolnostima (npr. akterima, ciljevima, itd.). I na kraju, nerealne zavere su one koje se ni po kom osnovu ne mogu realizovati, i u ovu grupu pretežno (ali ne nužno uvek) spadaju tzv. teorije zavere.

- Na osnovu **principa teritorijalnosti** razlikujemo: lokalne, nacionalne i globalne zavere.

- Prema **vremenskoj distanci** izdvajamo: stare i nove (savremene) zavere.

- Po **oblasti društvenog delovanja** zavere mogu biti: političke, socijalne, ekonomske, zdravstvene...

2.8.3. Teorije zavera: istina ili laž?

Teorije zavere su kulturološki fenomen koji postaje popularan tokom 20. i 21. veka. U dosadašnjim analizama možemo primetiti dva oprečna stava koja se tiču ovog fenomena: „Prvi pristupa ovim ‘teorijama’ nekritički, smatrajući ih apsolutnim istinama. Nasuprot njemu je onaj preterano kritički stav koji na *teorije zavere* gleda kao na proizvod ljudske mašte”.³⁴⁴ Istina je uglavnom, negde na sredini, što ovaj fenomen čini veoma amorfnim i teškim za naučno proučavanje. Stoga i nije čudno što su *teorije zavere* veoma prisutne u medijima i publicističkim delima, dok u nauci postoji jedna ozbiljna praznina u kontekstu određenja ovog termina.

Pojedini radovi iz savremene filozofije ukazuju da je verovanje u teorije zavere potpuno razumljivo, ukoliko se uzmu u obzir veoma relevantni dokazi o postojanju istih tih zavera.³⁴⁵ Neka ranija istraživanja su pokazala da su teorije zavere veoma rasprostranjene, kao i da se mogu dovesti u vezu sa niskim samopoštovanjem i negiranjem autoriteta.³⁴⁶ Pronađena je i korelacija sa mentalnim poremećajima kao što su paranoja i šizotipija.³⁴⁷ Novija studija ukazuje da postoji veza između visokog stepena anksioznosti (i depresije) i teorija zavera.³⁴⁸ Ovo istraživanje³⁴⁹ takođe ispituje vezu između vrste medija i teorija

---

³⁴⁴ Đorić Marija, *Ekstremizam i nova realnost: svet u doba koronavirusa*, Institut za političke studije, Beograd, 2021, str. 40.

³⁴⁵ See Dentith, Mathew, „Conspiracy theories and philosophy”, U J.E. Uscinski (Ed.), *Conspiracy theories and the people who believe them* Oxford, UK, Oxford University Press, 2019, pp. 94–104.

³⁴⁶ Darwin, Hannah, Neave, Nick, & Holmes Joni, “Belief in conspiracy theories: the role of paranormal belief, paranoid ideation and schizotypy”, *Personality and Individual Differences*, 2011, br. 8, pp. 1289–1293.

³⁴⁷ Ibid.

³⁴⁸ De Coninck, David, et al. “Beliefs in conspiracy theories and misinformation about COVID-19: Comparative perspectives on the role of anxiety, depression and exposure to and trust in information sources”, *Frontiers in psychology* br.12, 2021.

³⁴⁹ Ovo istraživanje je organizovano u osam zemalja (Belgija, Kanada, Engleska, Filipini, Hong Kong, Novi Zeland, Amerika, Švajcarska) tokom pandemije

zavera, te se zaključuje da će izloženost tradicionalnim medijima (televizija, štampa...) manje uticati na pojavu teorija zavera, u poređenju sa digitalnim medijima koji su glavni provodnik zavereničkih ideja. Nepoverenje u televiziju i ostale tzv. „tradicionalne” vrste medija je uticalo na veću izloženost ljudi drugim, alternativnim vrstama (digitalnih) medija, na kojima su tražili „istinu”.

Definicija *teorije zavere* je takođe kontroverznog karaktera, jer ovaj fenomen korespondira po nepisanom pravilu sa veoma jakim emocijama, što zamagljuje datu stvarnost. Analizom desetine definicija, pronalazimo nekoliko ključnih elemenata ovog fenomena: istina, laž, manipulacija, interesi, zli ljudi, tajna. Na osnovu svega priloženog, može se konstatovati kako teorije zavere podrazumevaju „objašnjenja neke pojave na nekonvencionalan način ili uz pomoć neobičnih dokaza, u okviru čega su uključeni neki 'zli ljudi' koji žele da naude drugima, kako bi ostvarili svoje interese”.³⁵⁰

U ideološkom smislu reči, fenomen teorija zavera se najčešće povezuje sa (ekstremnom) desnicom.³⁵¹ Takođe se može primetiti da kod ljudi koji su skloni ovakvom načinu razmišljanja, postoji veliko nepoverenje prema državnim zvaničnicima i institucijama.

U geografskom pogledu, teorije zavere su se nekada pretežno smatrale „američkim fenomenom”, o čemu svedoči veliki broj novinskih natpisa, filmova, publicistike. U nauci je to nešto drugačije, s obzirom na to što ona predominantno teži objektivnosti i nepristrasnosti. Upravo je i sa tim ciljem organizovano do sada najveće istraživanje u kome je učestvovalo 11.523 ljudi iz devet zemalja.³⁵² Ideja istraživanja je bila da objasni konspirativno

---

COVID-19. Podaci su prikupljeni u onlajn anketi sprovedenoj od 29. maja 2020. do 12. juna 2020, što je rezultiralo multinacionalnim reprezentativnim uzorkom od 8.806 odraslih.

³⁵⁰ Đorić Marija, *Ekstremizam i nova realnost: svet u doba koronavirusa*, Institut za političke studije, Beograd, 2021, str. 41.

³⁵¹ To ne znači da je samo ekstremna desnica sklona teorijama zavere, naprotiv. Ova pojava se može naći kod svih ideologija.

³⁵² Walter Annemarie, Drochon Hugo, “Conspiracy Thinking in Europe and America: A Comparative Study”, *Political Studies*, no. 2, 2022, pp. 483–501.

razmišljanje u Americi i Evropi i da ukaže na određene korelacije. Nakon anketiranja ispitanika izvedena su dva krucijalna zaključka:

1. Step en konspirativnog razmišljanja u Evropi i Americi je približno isti, što opovrgava hipotezu da su teorije zavere isključivo „američki fenomen”.

2. Ideološki posmatrano, ovakvom razmišljanju su uglavnom skloni ljudi koji naginju desničarskim idejama.

Kod teorija zavere je uvek problematičan odnos prema istini. Smatra se da se percepcija o „istinitosti zavere” pojačava, ukoliko se pojave tri ključna faktora manipulacije.³⁵³

1. Izazivanje anksioznosti
2. Ubedljivost informacija o navodnom zavereniku
3. Mogućnost identifikacije sa tzv. žrtvama.

2.8.4. Pandemija COVID-19 kao generator savremenih teorija zavera

Pre pojave koronavirusa postojale su razne *teorije zavere* o tome da je Hitler živ, da je zemlja ravna, da svetom vladaju ljudi-gmizavci, itd. Pandemija COVID-19 je podsticajno uticala na stvaranje novih teorija zavera, te je možemo smatrati njihovim glavnim generatorom. Nekoliko je razloga zašto je to tako.

1. Privid kontrole. Ovo je bitan razlog u vreme globalne pandemije, kada još nije bilo lekova i vakcine za virus COVID-19. Nemoćan da kontroliše novonastalu situaciju, čovek je počeo da stvara pretpostavke, tj. „teorije” o poreklu koronavirusa i njegovom krajnjem cilju, jer je na taj način imao osećaj neke kontrole nad pandemijom. Poznato je da čovek radije prihvata čak i loše vesti u odnosu na neizvesnost.

2. Sa prividom kontrole javlja se osećaj – nadmoći. Kao superiorno biće, čovek je od davnina navikao da je dominantna vrsta. Pojavom „nevidljivog” virusa, ljudska vrsta se osetila

---

³⁵³ Radnitz, Scott, & Underwood, Patrick. “Is belief in conspiracy theories pathological? A survey experiment on the cognitive roots of extreme suspicion”, *British Journal of Political Science*, br. 1, 2017, pp. 113–129.

inferiornom, te je pojava novih teorija zavera povratila osećaj nekadašnje superiornosti.

3. I poslednja stvar koja se može izdvojiti je – osećaj smisla. Potreba za smisaonim životom nije ništa novo u ljudskoj vrsti. Ove teorije su, iako često besmislene, davale smisao ljudskom postojanju. Naime, još je Viktor Frankl u vreme Drugog svetskog rata, počeo sa primenom logoterapije³⁵⁴, koja se zasnivala na tome da se čovek može psihički izlečiti ukoliko pronađe smisao života.

Pandemija koronavirusom je iznedrila mnogobrojne dezinformacije i poluinformacije, koje su širile strah i osećaj neizvesnosti i beznađa. Među širokim konglomeratom teorija, izdvajamo nekoliko, koje se tematski mogu raspodeliti u više grupa:

1. Prvoj grupi pripadaju **teorije koje se tiču nastanka virusa**. Po ovim teorijama zavere, Bil Gejts je idejni tvorac ovog veštački stvorenog virusa, a osnovni cilj je „porobljavanje čovečanstva”. Sredstva uz pomoć kojih će se to realizovati su čipovanje i vakcine, što je uticalo i na stvaranje animoziteta prema farmaceutskim kompanijama.

U ovu grupu se mogu tematski ubrojati i one teorije koje pronalaze korelaciju između virusa i 5G mreže. Smatralo se da 5G mreža navodno emituje talase koji pogubno deluju po zdravlje ljudi i ostatka biosfere. Da su mnogi ljudi ozbiljno shvatili ove informacije, vidi se po tome što su pojedinci širom sveta uništavali infrastrukturu 5G mreže. Promoter ovih vrsta teorija bio je Dejvid Ajk (*David Icke*), koji je imao u jednom momentu oko milion pratilaca na Jutjubu.³⁵⁵

Zaprašivanje iz vazduha kojim se šire virusi je još jedan segment ovog koncepta *teorija zavera*, koje objašnjavaju uzrok pandemije. Na mnogim društvenim mrežama su se čak oformile grupe koje su propagirale navedenu ideju i koje su dobile veliki broj pobornika.

2. Drugu grupu čine one *teorije zavere* koje su se prevashodno bavile sekundarnim ciljevima pandemije, kao što su

---

³⁵⁴ Viktor Frankl je kao zarobljenik u nacističkom logoru preživeo zahvaljujući ideji *logoterapije* (lečenje smislom), koju je kasnije primenjivao i u praksi.

³⁵⁵ Njegov Jutjub kanal je izbrisan.

migrantska kriza i profit farmaceutskih kompanija. Ideja o tome da se pandemija koristi kao izgovor za neometani dolazak migranata koji će „pokoriti” Evropu i Zapadni svet, posebno je pogodovala populistima i ekstremnoj desnici. U nekim radovima se pronalaze dodirne tačke između populizma i teorija zavere poput maniještva, položaja žrtve i negativnog stava prema vladajućim političkim idejama.³⁵⁶

U ovaj koncept spada i ideja negacije virusa koji je obična „izmišljotina” svetskih elita koje vladaju svetom. Sekundarni cilj svetskih elita (pored porobljavanja čovečanstva koji je primaran) je profit farmaceutskih kompanija, koje će zaraditi enormne svote novca na vakcinama i medicinskoj opremi.

Krize su svakako plodno tle za nastanak teorija zavera, ali osim njih i dezinformacije pozitivno utiču na jačanje ovog fenomena. Još opasnija pojava u odnosu na lažne informacije jesu tzv. poluistine koje su veoma snažno sredstvo manipulacije. Tako je na primer, Fejsbuk u poslednjem kvartalu 2020. godine preduzeo aktivnosti protiv 1,3 milijarde lažnih naloga, koji su manipulirali javnim mnjenjem.³⁵⁷ Nažalost, problem sa ukidanjem ili sankcionisanjem naloga se ne rešava, jer korisnici ovakvih sadržaja obično nastave svoje aktivnosti na nekoj od alternativnih platformi.

2.8.5. Teorije zavera na Balkanu

Čini se da je Balkan plodno tle za razvoj teorija zavere u odnosu na ostatak Evrope, ako je verovati nekim istraživanjima. Naime, prema tvrdnji istraživačke grupe za Balkan (BIEPAG i IPSOS-a), više od 3/4 građana Zapadnog Balkana veruje u neku od aktuelnih teorija zavera.³⁵⁸ Sumnjičavost balkanskih naroda je

---

³⁵⁶ Pirro Andrea LP, Paul Taggart, “Populists in power and conspiracy theories”, *Party Politics* 29, br. 3, 2023, pp. 413–423.

³⁵⁷ Innes Helen, Innes Martin, “De-platforming disinformation: conspiracy theories and their control.” *Information, Communication & Society* 26, br. 6, 2023, pp. 1262–1280.

³⁵⁸ <https://www.glasamerike.net/a/zapadni-balkan-plodno-tle-za-teorije-zavere-o-koronavirusu/5694625.html>, 06.06.2024. Inače. Ovo istraživanje je rađeno tokom 2020. godine, na samom početku pandemije, te su i impresije bile najjače.

uglavnom usremljena ka vakcini protiv koronavirusa (u okviru čega se mogu čuti pretpostavke o upotrebi virusa kao biološkog oružja i za „pokoravanje” čovečanstva). Albanija je balkanska zemlja sa najvećim brojem pobornika teorija zavere, gde 59,4 odsto ispitanika u njih veruje.³⁵⁹ Najnovija istraživanja iz 2024. godine pokazala su da i one balkanske zemlje koje su članice EU, imaju sklonosti ka ovom fenomenu. Reč je o Bugarskoj, u kojoj je najnovije istraživanje javnog mnjenja pokazalo da 70 odsto građana te zemlje veruje u teorije zavere u kontekstu savremene politike.³⁶⁰

Taj broj u ostalim evropskim zemljama i SAD je daleko manji i čini 1/4 ispitanika. Tako na primer, u Nemačkoj 22,5 odsto građana veruje da je virus COVID-19 neka vrsta prevare i da mu je poreklo veštačko, dok je sličan procenat i u Americi (22 odsto).³⁶¹ Interesantno je reći kako se najvećim promoterom teorija zavere u Americi smatra nekadašnji predsednik Donald Tramp (*Donald Trump*). Razlog zašto je to tako možemo tražiti u nekim njegovim kontroverznim izjavama ali i veoma intenzivnoj kampanji njegovih političkih protivnika koji žele da ga diskredituju.

Da se mi vratimo na Balkan, koji je pravi „vulkan” teorija zavera. Naime, nekoliko je važnih tema koje se mogu čuti u kontekstu popularnih teorija zavera:

Prvoj grupi pripadaju one teorije zavera koje se dovode u direktan ili indirektan kontekst sa koronavirusom. Od toga da je ovaj virus „nepostojeći”, da je veštački stvoren u laboratoriji kako bi se „očistilo” čovečanstvo od velikog broja ljudi, do toga da su vaccine štetne i nepouzdanе.³⁶²

Druga grupa se nadovezuje na prvu, jer se tiče migracija, koje su opet dovedene u korelaciju sa pandemijom COVID-19. Naime, postoji uvreženo mišljenje (posebno kod pojedinih ekstremnih desničara) da je pandemija tek maska za „neprimetno” doseljavanje migranata koji bi trebalo da doseljavanjem potpuno

---

³⁵⁹ Ibid.

³⁶⁰ <https://www.tanjug.rs/zanimljivosti/vesti/92591/istrazivanje-pokazalo-da-70-odsto-bugara-veruje-u-teorije-zavere/vest>, 09.06.2024.

³⁶¹ Ibid.

³⁶² Takođe su postojale i pretpostavke koja vakcina je „pouzdanija” u zavisnosti da li je proizvedena na Istoku ili Zapadu.

izmene naš „nacionalni kod”. Otuda su i zabeleženi neki napadi na kampove migranata u vreme pandemije.

Treća grupa teorija zavera se u velikoj meri odnosi na „zapršavanje iz vazduha” (*Chemtrail Conspiracy Theory*), kojim se bacaju bojni otrovi na stanovništvo, čime nastaju razne bolesti, uključujući i koronavirus.

Važno je napomenuti da su sve ove teorije zavere povezane sa velikim nepoverenjem građana u institucije na Zapadnom Balkanu, čime se stvara dodatan prostor za manipulaciju i propagandu. Interesantno je da fenomen teorija zavera nije povezan sa polom ili obrazovanjem, već da je u najvećoj meri predisponiran geopolitičkom komponentom.³⁶³ Ono što je veliki izazov kod teorija zavera na Balkanu jeste činjenica da se za sve naše nedaće krivi neko *Drugi*. Taj *Drugi* je obično naš Neprijatelj koji može biti u susedstvu ili negde tamo daleko. Ovakva percepcija savremenih političkih odnosa može ugroziti međudržavne relacije ali i demokratske procese.

Iako imaju svoju upotrebnu ulogu, savremene teorije zavere mogu biti i instrument u rukama onih koji bi da manipulišu jednim delom čovečanstva koji sebi daje pravo na kritičko mišljenje. Monopol „nad istinom” je najveći sunovrat demokratije koji nas može dovesti do neototalitarizma. U takvom poretku gde samo jedan centar moći određuje šta je istina a šta laž, čovek bi postao kao ptica u zlatnom kavezu.

Šta će se desiti ako neku realnu opasnost proglasimo teorijom zavere i samim tim odbacimo pravo na pitanje i sumnju? Mislite o tome.

***

Na osnovu svega priloženog, može se konstatovati da između pandemije COVID-19 i teorija zavera postoji neraskidiva veza. Ona se odlikuje pre svega u tome što su krize pogodne za jačanje ovakvih teorija jer mogu dati naizgled „lake i jasne odgovore” u teškim

---

³⁶³ Florijan Biber, Tena Prelec, Dejan Jović, Zoran Neče, *Sumnjivi virus: Zavery i COVID-19 na Balkanu*, BiEPAG, str. 5. <https://www.biepag.eu/wp-content/uploads/2021/07/Conspiracies-and-Covid19-in-the-Balkans-Serbian.pdf>, 09.06.2024.

vremenima. Ljudi će se pre zadovoljiti bilo kojom vrstom istine (laži ili poluistine), nego li što će biti u neznanju i neizvesnosti koje je koronavirus doneo sa sobom.

Još jedna nevidljiva nit povezuje koronavirus i *teorije zavere*. Oba fenomena su se širila brzo, stvarajući paniku. Dok se širio virus COVID-19, uporedo sa njim se čovečanstvom širio i virus dezinformacija, od kojih su mnoge uticale na popularnost *teorija zavera*.

Ako je strah dominantna emocija, otkuda onda tolika popularnost ovih teorija?

Čini se da je odgovor u potrebi čoveka da kao superiorno biće na planeti kontroliše svaku vrstu krize. A možda je odgovor i u pronalaženju smisla u (na prvi pogled) besmislenim pojavama, kakav je COVID-19. Otuda je i zaključak da teorije zavere u ontološkom smislu reči, imaju određenu ulogu.

Za kraj ovog promišljanja možemo izložiti dve nedoumice.

Pandemija COVID-19 je definitivno bila generator savremenih teorija zavera. Iako su se *teorije zavere* popularizovale tek u 20. i 21. veku, te ih možemo smatrati modernom pojavom, zavere kao fenomen su odvajkada imanentne ljudskom rodu. Zbog toga treba praviti razliku u naučnom određenju između zavere i *teorije zavera*.

Pitanje na koje je veoma teško dati naučno objektivni i precizan odgovor jeste: u kakvom su odnosu teorije zavere i istina, tj. laž? Ovo polje istraživanja je još uvek obavijeno velom tajne, što ga čini još uzbudljivijim za sve one koji se usude da se bave njime. Da bismo ispoštovali naučnu čestitost i objektivnost, mi smo se u ovom radu bavili fenomenologijom teorija zavere, njihovim definisanjem i korelacijom koja neupitno postoji sa kovid pandemijom.

Pitanje istine/neistine u teorijama zavere će morati da sačeka neka nova vremena i neke nove istraživače. Ono što uvek treba imati u vidu jeste da se svaka teorija zavere mora analizirati ponaosob i da istraživanju ovog fenomena treba pristupiti sa stanovišta kritičkog mišljenja, ukoliko stremimo istini.

Na kraju, možda treba uzeti u obzir Frojđovu konstataciju koja najpribližnije oslikava sadašnje stanje teorija zavera: „To što sam ja paranoičan, ne znači da me stvarno ne prate”.³⁶⁴

2.9. Terorizam i mentalne bolesti³⁶⁵

Sve veća učestalost i brutalnost terorističkih napada otvorile su pitanje mentalnog zdravlja terorista. Uvreženo je mišljenje među širokim auditorijumom da su za tako bestijalne terorističke napade kakvi su ubijanje dece u Beslanu, napad 11. septembra u Americi, Brejvikov zločin u Norveškoj, itd. odgovorni ljudi koji imaju neki mentalni poremećaj. Osnova za ovakvu tvrdnju se nalazi u pretpostavci da su samo mentalno bolesni ljudi sposobni da učine zločine ovakvih srazmera. Za razliku od ovih laičkih pretpostavki, nauka se bavi činjenicama i dokazima na kojima temelji svoje zaključke. Upravo zbog toga, autorka ove monografije je analizirala relevantna istraživanja (od kojih su mnoga empirijska), kako bi se utvrdilo realno činjenično stanje i kako bi se razbile mnoge zablude o korelaciji terorizma i mentalnih bolesti. Jedna od njih je da postoji isključiva povezanost između nasilja i mentalnih bolesti, što je veoma diskutabilno.

Očigledno je da postoji naučna praznina u ovoj oblasti i da je potrebno još dosta raditi na utemeljenju naučnih činjenica. Nedostatak podataka, dinamičan karakter terorizma, poverljivost medicinskih informacija ali i slaba saradnja između različitih stručnjaka, čine ovu temu nedovoljno istraženom i izazovnom za analizu.

Terorizam i mentalno zdravlje su dve teme koje sve više zaokupljaju savremeno čovečanstvo i to s razlogom. Dok sa jedne

---

³⁶⁴ Đorić Marija, *Ekstremizam i nova realnost: svet u doba koronavirusa*, Institut za političke studije, Beograd, 2021, str. 42.

³⁶⁵ Autor se posebno zahvaljuje na stručnoj pomoći i savetima prilikom pisanja ovog rada: Dr sci. med. Milici Išljamović, Dom zdravlja Niš; i Kl. asist. dr Robertu Grujičiću, Institut za mentalno zdravlje i Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu. Ovaj segment je preuzet iz rada: Đorić Marija, „Istraživanje korelacije mentalnih poremećaja i terorizma”, *Srpska politička misao*, br. 3, 2024, str. 39–58.

strane imamo intenziviranje terorističkih napada, sa druge strane se evidentira sve više mentalnih poremećaja, posebno nakon pandemije COVID-19. Sve unapred navedeno ukazuje na potrebu naučno-istraživačke zajednice da detaljno analizira korelaciju između ove dve pojave.

2.9.1. Mentalni poremećaji i nasilje

Mentalno zdravlje je univerzalno ljudsko pravo i ono je važno ne samo za lični, već i za opšti društveni razvoj. Ovu činjenicu potvrđuju i UN, prema kojima je mentalno zdravlje „globalno i javno dobro i bitno je za održivi razvoj u svim zemljama, bez obzira na njihov socioekonomski status”.³⁶⁶ Svetska zdravstvena organizacija mentalno zdravlje definiše kao „stanje blagostanja u kom je pojedinac svestan svojih sposobnosti, može da se nosi sa uobičajenim stresovima života, može da radi i bude produktivan i sposoban je da doprinese zajednici u kojoj živi”.³⁶⁷

Mentalno zdravlje i lečenje mentalnih bolesti su često visoko stigmatizovana tema i to posebno „u zemljama sa niskim i srednjim prihodima”.³⁶⁸ Važno je naglasiti da nijedan čovek ili grupa nisu imuni na duševne bolesti, ali se prema tvrdnji SZO rizik od narušavanja mentalnog zdravlja povećava kod posebno ranjivih grupa kao što su deca i adolescenti, nezaposleni, siromašni, migranti, žrtve nasilja, stare i bespomoćne osobe...³⁶⁹

Trenutno u svetu živi oko 970 miliona ljudi sa nekom vrstom mentalnog poremećaja,³⁷⁰ koji predstavlja „sindrom koji karakteriše

---

³⁶⁶ UNDP, *Guidance note: Integrating Mental Health and Psychosocial Support into Peacebuilding*, UNDP, New York, 2022, p. 5.

³⁶⁷<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>, 03.01.2024.

³⁶⁸ Weine S, Eisenman DP, Jackson LT, Kinsler J, Polutnik C, „Utilizing mental health professionals to help prevent the next attacks”, *International Review of Psychiatry*, no. 29, 2017, pp. 334–340.

³⁶⁹ WHO, *Investing in mental health*. Geneva, 2003, <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/42823/9241562579.pdf?sequence=1>, 02.01.2024.

³⁷⁰<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-disorders>, 02.01.2024.

značajan klinički poremećaj u spoznaji, regulaciji emocija ili ponašanju pojedinca koji odražava disfunkciju u psihološkim, biološkim ili razvojnim procesima koji su u osnovi mentalnog funkcionisanja³⁷¹. Stručnjaci smatraju da je neposredno posle korone 2020. došlo do naglog povećanja anksioznosti (28%) i depresije (26%).³⁷²

Osim što je pitanje mentalnih bolesti stigmatizovano, ono korespondira i sa različitim predrasudama. Jedna od njih je da su svi oni koji pate od neke vrste mentalnog poremećaja nasilni, što je netačno. Mnogi laici često povezuju brutalne nasilne fenomene (poput terorizma ili masovnih pucnjava) ili čak nemoralno ponašanje sa mentalnim oboljenjima. Između ovih fenomena ne možemo praviti izričitu ekvivalenciju. Takođe je bitno praviti razliku između psihosocijalnih oštećenja (npr. disfunkcionalni ili neprilagođeni porodični ili vršnjački odnosi) i mentalnih poremećaja.

Mentalnim zdravljem se više ne bavi samo medicina, već i neke druge nauke. Koliko se sve više društvene nauke interesuju i koegzistiraju sa medicinom govori i tzv. *analitička filozofija* unutar koje se razvilo i polje istraživanja koje kombinuje saznanja filozofije i psihijatrije. Veoma je značajno ispitati povezanost između mentalnog zdravlja i nasilnih oblika ponašanja, poput ekstremizma, terorizma i nasilničkog kriminala, što je ujedno i polje interesovanja politikologije, kriminologije, nauke o bezbednosti³⁷³, itd. S obzirom na to što je terorizam kao oblik političkog nasilja jedan od najvećih bezbednosnih problema današnjice na globalnom nivou, naše ključno istraživačko pitanje u domenu politikologije glasi: Kakva je korelacija između mentalnih poremećaja i terorizma?

---

³⁷¹ American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (5th ed., text rev.)*, American Psychiatric Association, Washington, DC, 2022.

³⁷² Ibid.

³⁷³ Više o nauci o bezbednosti videti u: Mijalković Saša, *Nacionalna bezbednost*, Kriminalističko-policijski univerzitet, Beograd, 2023.

2.9.2. Korelacija mentalnih poremećaja i terorističkih napada

Jedna od najvećih grešaka u istraživanju nasilnih političkih fenomena (kakvi su terorizam, masovne pucnjave i sl.) je da se njihovi izvršioци smatraju „mentalno poremećenim”. Nasuprot ovom laičkom stavu, Rubi (*Charles Ruby*) je još 2002. godine konstatovao kako se teroristi odlučuju za nasilje pre iz racionalnih političkih razloga, a ne zato što su mentalno bolesni.³⁷⁴ To ne znači da ne postoji korelacija terorizma i mentalnih poremećaja, ali je veoma bitno svaki slučaj sagledavati ponaosob, bez tendenciozne generalizacije. Problem u istraživanju ove teme je što je javno dostupan relativno mali broj empirijskih radova koji bi dali pouzdane zaključke. Stoga se autor ovog teksta odlučio za pretragu relevantnih radova u bazama poput *PubMed*, *Embase*, *Web of Science*, *PsycINFO*.

Iako prvi radovi na temu mentalnih poremećaja terorista datiraju još iz 70-ih godina 20. veka, prvi empirijski dokazi koji pokazuju eventualnu korelaciju između ove dve pojave, mogu se naći tek početkom 21. veka.³⁷⁵ Odlučili smo da na samom početku istraživanja ove teme utvrdimo kolika je stopa prevalencije mentalnih bolesti kod terorista. Saznanja do kojih smo došli su veoma heterogena i neujednačena. Poslednja istraživanja koja ispituju povezanost terorizma i mentalnih poremećaja iz 2022. godine, pokazala su stopu prevalencije od 25,5%.³⁷⁶ Pojedini istraživači su identifikovali 25 relevantnih studija koje se bave uticajem problema mentalnog zdravlja na proces radikalizacije, nasilnog ekstremizma i terorizma. Rezultati su veoma različiti, jer je

---

³⁷⁴ Ruby Charles, “Are Terrorists Mentally Deranged?” *Analyses of Social Issues and Public Policy*, br. 1, 2002, pp. 15–26.

³⁷⁵ Corner Emily et al. “Reviewing the links between violent extremism and personality, personality disorders, and psychopathy”, *J Forens Psychiatry Psychol*, 2021, br. 32, 2021, pp. 378–407.

³⁷⁶ Kiran M. Sarma, Sarah L. Carthy, Katie M. Cox, “Mental disorder, psychological problems and terrorist behaviour: a systematic review and meta-analysis”, *Campbell Syst Rev.*, 2022.

stopa prevalencije bila od 0% do 57%.³⁷⁷ Nakon objedinjavanja rezultata svih uzoraka (1.705 ispitanika), dobija se stopa 14,4% sa potvrđenom dijagnozom. Najnovija istraživanja nisu mogla da pronađu direktnu vezu između psihijatrijskih poremećaja i terorizma, ali su identifikovala određenu povezanost između radikalizovanih pojedinaca koji su spremni na izvršenje individualnih terorističkih napada (tzv. usamljeni vukovi).³⁷⁸

Ispitivanje psihičkog zdravlja 150 francuskih državljana koji su se priključili ISIS-u je pokazalo da je njih 12,7% boravilo na psihijatrijskim klinikama, dok se njih 29,3% samopovređivalo pre nego li što su se radikalizovali.³⁷⁹ Ideja autoagresije je prisutna i kod ekstremnih desničara, što se vidi na primeru belih rasista koji su u 57% pokazivali samoubilačke ideje ili su pokušavali samoubistva.³⁸⁰ Neki istraživači su pronašli vezu između traume i nasilnog ekstremizma. Zapravo, trauma je često okidač za nasilni ekstremizam³⁸¹, a poznato je da je nasilni ekstremizam prvi korak ka nastanku terorizma.³⁸²

---

³⁷⁷ Gill Paul et al, "Systematic Review of Mental Health Problems and Violent Extremism", *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, Vol. 32, no. 1, 2021, pp. 51-78.

³⁷⁸ Margot Trimbura et al, "Are radicalization and terrorism associated with psychiatric disorders?", *A systematic review. J Psychiatr Res.* 2021.

³⁷⁹ Gill Paul, Caitlin Clemmow, Florian Hetzel, Bettina Rottweiler, Nadine Salman, Isabelle Van Der Vegt, Zoe Marchment, Sandy Schumann, Sanaz Zolghadriha, Norah Schulten, Helen Taylor & Emily Corner, „Systematic Review of Mental Health Problems and Violent Extremism”, *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 2020, p. 8.

³⁸⁰ Pete Simi, Karyn Sporer, Bryan Bubolz, "Narratives of childhood adversity and adolescent misconduct as precursors to violent extremism: A life-course criminological approach", *Journal of Research in Crime and Delinquency*, br. 4, 2016, pp. 536–563.

³⁸¹ https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2019-07/ran_hsc_prac_mental_health_03062019_en.pdf, 01.01.2024.

³⁸² Đorić Marija, *Ekstremizam i nova realnost: svet u doba koronavirusa*, Institut za političke studije, Beograd, 2021, str. 51–55.

Svi ovi podaci na prvi pogled deluju konfuzno i ne daju realnu sliku eventualne veze između terorizma i mentalnih poremećaja. Jedan od razloga je i taj što dolazi do raskoraka u zaključcima između doktora i praktičara P/VERLT³⁸³. Drugi razlog je što još uvek ne postoji adekvatna sinergija između medicine (pre svega psihijatrije) i bezbednosti kada je reč o ovoj pojavi. Jedan od mogućih problema je i pogrešna procena mentalnog zdravlja u kontekstu terorizma i nasilnog ekstremizma (i radikalizacije), što odmah dovodi do nevalidnih zaključaka. Ako ovom problemu dodamo i etičnost, tj. osetljivost deljenja medicinskih informacija pojedinaca, onda možemo shvatiti koliko je ova tema „krupan zalogaj” i za teoretičare i za praktičare. Ukoliko se ispostavi da neki pojedinac osim mentalnih problema ima i potencijala za ekstremističkim/terorističkim delovanjem, onda je pored psihijatra koji će sa njim raditi, potrebna i odgovarajuća potpora bezbednosnog sektora. Razlog zašto je potrebna pomoć stručnjaka iz bezbednosti jeste u tome da prepozna ideološki elemenat terorizma i političku dimenziju problema.³⁸⁴

Postoji jedno pitanje na koje mnogi stručnjaci nemaju precizan odgovor. Ono glasi: *Da li je neko radikalizovan ako daje ekstremističke izjave, koje su uzrokovane mentalnim poremećajima?* **Važno je naglasiti da radikalizacija nije mentalni poremećaj.** To je proces nakon koga, usvajanjem ideološkog sadržaja i sistema vrednosti, određeni pojedinac postaje terorista (ili nasilni ekstremista) i može trajati od nekoliko nedelja, meseci, pa čak do nekoliko godina. Još jedno problematično pitanje koje možemo

---

³⁸³ Preventing and countering violent extremism and radicalization that lead to terrorism – Prevencija i borba protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu.

³⁸⁴ Ma koliko bili stručni specijalisti medicine, da bi se utvrdila radikalizacija neke osobe, potrebno je adekvatno znanje iz širokog spektra P/VERLT – politikologije, nauke o bezbednosti, kriminologije, socijalne patologije... Takođe, ni praktičari P/VERLT ne mogu sami da dijagnostikuju eventualni mentalni poremećaj, jer nemaju adekvatna znanja iz medicine, te je međusobna saradnja neophodna.

postaviti glasi: *Šta je sa pojedincima koji žele da šokiraju široki auditorijum svojim izjavama, bez namere da učine neko terorističko delo?*³⁸⁵ Očigledno je da postoji mnogo praznina u ovoj oblasti koje treba da se popune. To samo potvrđuje činjenicu da je interakcija između psihopatologije i nasilnog ekstremizma pretežno nejasna i izuzetno složena.³⁸⁶

Da bi se utvrdila veza između mentalnih poremećaja i terorizma, potrebno je da u ovoj proceni učestvuju multiagencijski timovi (iz različitih oblasti: bezbednosti, medicine, psihologije, socijalnog rada, kriminologije, politikologije...) kako bi se doneo relevantan zaključak. Svaki slučaj se mora analizirati ponaosob i bitno je da postoji holistički pristup.

Problem mentalnog zdravlja je sve više prisutan u okviru prevencije nasilnog ekstremizma i terorizma, ali se i dalje još uvek malo toga zna o iskustvima praktičara iz ove oblasti. Nedavno je objavljeno jedno istraživanje u kojem su sprovedeni polustrukturirani intervjui sa 12 međunarodnih stručnjaka koji se bave mentalnim zdravljem i sa 13 holandskih praktičara koji se bave CVE. Rezultati istraživanja pokazuju da slučajeve ekstremizma koji su povezani sa mentalnim bolestima karakteriše: heterogenost, (ne)dihotomija i nedostatak informacija.³⁸⁷ U dokumentu, koji je nedavno objavila holandska vlada, navodi se kako je među nekoliko stotina adolescenata, koji su se onlajn priključili ekstremno desničarskim grupama, relativno česta pojava³⁸⁸ da pate od psihičkih problema.³⁸⁹

---

³⁸⁵ Npr. tinejdžeri koji šalju lažne dojave o podmetnutim bombama u javnim ustanovama i time remete ceo bezbednosni i društveni sistem, šire paniku i strah.

³⁸⁶ Schulten Norah, „Practitioners’ perspectives on the challenges of dealing with the interaction between mental illness and violent extremism in Countering Violent Extremism (CVE)”, *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 2022, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19434472.2022.2142268>, 26.12.2023.

³⁸⁷ Ibid.

³⁸⁸ Ovo je nedovoljno precizna odrednica, te bi trebalo dati detaljnije informacije da bi se smatrala validnom.

³⁸⁹ NCTV. Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland. Consulted on

U ovom i sličnim istraživanjima je nedostatak što granice između psihopatologije kao ranjivosti, i faktora rizika ekstremizma, mogu postati nejasne i pomešane. Ono što je važno napomenuti jeste da se psihopatologija nekog pojedinca ne može striktno iskoristiti kao direktan uzročni prediktor potencijalnog terorističkog/ekstremističkog napada. Takođe treba naglasiti da su prema tvrđenju jedne grupe istraživača ljudi sa mentalnim poremećajima češće žrtve nego li izvršioци.³⁹⁰ Ovoj tvrdnji treba pristupiti oprezno, jer nemamo precizne empirijske pokazatelje.

Uprkos različitim stavovima na temu terorizma i mentalnih bolesti, jedna činjenica stoji – ono što je moguće kod opšte populacije, isto se tako može sresti i kod terorista, što znači da je pojava mentalnih oboljenja takođe prisutna kod terorista. Neke naučne studije su dijagnostikovale najčešće poremećaje kod terorista kao što su sklonosti ka depresiji³⁹¹, šizofrenija, Aspergerov sindrom³⁹², ADHD, psihotični poremećaji, granični poremećaji ličnosti.³⁹³ Međutim, veoma je važno uočiti koje vrste mentalnih bolesti se javljaju kod određenih vrsta terorizama, jer rezultati nisu isti.

Kod pripadnika tzv. **džihadističkih terorističkih organizacija** su evidentirani specifični poremećaji, koje u empirijskoj studiji zapaža Lejgraf (*Leygraf*) analizirajući 29 osoba

---

<https://www.nctv.nl/documenten/publicaties/2021/10/26/dreigingsbeeld-terrorisme-nederland-55> 21.06.2024.

³⁹⁰ Dom, Geert et al, “Mass violence, radicalization and terrorism: A role for psychiatric profession?”, *European Psychiatry*, no. 49, 2018, pp. 78–80.

³⁹¹ Bakker, E, *Jihadi terrorists in Europe: Their characteristics and the circumstances in which they joined the jihad: An exploratory study*, Netherlands Institute of International Relations Clingendael, 2006.

³⁹² Knight Sarah, Woodward Katie, Lancaster Gary, “Violent versus nonviolent actors: An empirical study of different types of extremism”, *Journal of Threat Assessment and Management*, br. 4, 2017, p. 230.

³⁹³ Van Leyenhorst, M., & Andreas, A, *Dutch Suspects of Terrorist Activity: A Study of Their Biographical Backgrounds Based on Primary Sources*. *Journal for Deradicalization*, br. 12, 2017, pp. 309–344.

optuženih za krivično delo terorizma. Njegov zaključak je da su tri osobe imale šizofrenu psihozu, dok su dve imale primarni disocijalni problem.³⁹⁴ U Holandiji se na obradi 140 dosijea tzv. stranih terorističkih boraca³⁹⁵ utvrdilo da su pojedinci imali ADHD, poremećaje pažnje, narcisoidne strukture ličnosti, psihoze, posttraumatske poremećaje i različite spektre autizma.³⁹⁶

Za ovu temu je posebno interesantan **individualni terorizam**, tj. pojava „usamljenih vukova”. Po Boazu Ganoru, kod „usamljenih vukova” se mogu naći tri vrste motiva: 1) ideološki, 2) psihopatološki, 3) i motivi lične prirode.³⁹⁷ Iako ne postoji direktna³⁹⁸ povezanost sa nekom terorističkom grupom ili organizacijom, autor ovog teksta smatra da su „usamljeni vukovi” uvek deo nekog „čopora”, makar i virtuelnog. Naučnici su mišljenja da je sklonost ka mentalnim bolestima čak 13,5 puta veća kod terorista koji deluju individualno kao usamljeni vukovi, u odnosu na aktere koji su deo neke terorističke grupe ili organizacije.³⁹⁹ Korner, Gil i Mason (*Corner, Gill, Mason*) su na uzorku od 153 „usamljenih vukova” identifikovali sledeće probleme: 1,3% doživelo je traumatsku povredu mozga; 0,7 % je zavisno od droge; 8,5% pate od šizofrenije; 0,7% ima šizoafektivni poremećaj; 2,0% pate od deluzionog poremećaja; kod 0,7% je identifikovan psihotični poremećaj; 7,2% boluje od depresije; 3,9% ispitanika ima bipolarni poremećaj; 1,3% terorista pate od nespecifičnih anksioznih poremećaja; 0,7% imaju disocijativni poremećaj; 1,3% opsesivno kompulzivni poremećaj; među njima 3,3% poseduje PTSP; kod 0,7% je dijagnostikovani nespecificovani poremećaj spavanja; 6,5% ima neodređen poremećaj ličnosti; 3,3% poremećaj autističnog

---

³⁹⁴ Leygraf Norbert, „On the phenomenology of Islamic terrorist offenders”, *Forensische Psychiatrie, Psychologie, Kriminologie*, no. 4, 2014, pp. 237–245.

³⁹⁵ Reč je o ljudima koji su se priključili nekoj terorističkoj organizaciji u Siriji i Iraku.

³⁹⁶ Anton Weenink, „Behavioral problems and disorders among radicals in police files”, *Perspectives on Terrorism*, br. 9, 2015, pp. 17-33.

³⁹⁷ Ganor Boaz, „Understanding the Motivations of 'Lone Wolf' Terrorists: The 'Bathtub' Model”, *Perspectives on Terrorism*, no. 2, 2021, p. 26.

³⁹⁸ Misli se, pre svega, na direktan fizički kontakt i saradnju.

³⁹⁹ Corner Emily, Gill Paul, „A false dichotomy? Mental illness and lone-actor terrorism”, *Law and Human Behavior*, no. 1, 2015. pp. 23-34.

spektra.⁴⁰⁰ Na osnovu analize ovog uzorka može se videti da „usamljeni vukovi” procentualno najviše oboljevaju od depresije i šizofrenije, što ne mora biti pravilo koje će važiti za ostale teroriste. U prilog našoj konstataciji govori još jedna studija koja ukazuje da je kod individualnih terorista nivo šizofrenije i psihoze povećan u odnosu na opštu populaciju.⁴⁰¹ Problem sa ovim istraživanjem je što ne pokazuje koliko je tačno ta razlika.

Samoubilački terorizam je veoma interesantan za proučavanje kada je reč o ovoj temi. Stoga su naučnici napravili komparaciju između izvršilaca samoubilačkih terorističkih napada i ostalih terorista i kriminalaca (kontrolna grupa). Dobijeni su rezultati koji pokazuju da su teroristi samoubice skloni izbegavajućim i zavisnim poremećajima ličnosti (60% prema 17%); kod njih su izraženiji problemi sa depresijom (53% prema 8%); skloniji su samoubilačkom ponašanju (40% prema 0%). Sa druge strane, kontrolna grupa je pokazivala sledeće karakteristike u odnosu na samoubilačke teroriste: veća sklonost ka psihopatskom ponašanju (25% prema 0%); sklonost ka impulsivnom ponašanju (67% prema 27%).⁴⁰² Isti autor je u drugom istraživanju sa grupom istraživača uvideo i značajnu distinkciju između ideologa koji organizuju samoubilačke akcije i izvršilaca samoubilačkog terorizma. Naime, organizatori su više naginjali emotivnoj nestabilnosti i impulsivnosti od potencijalnih bombaša samoubica⁴⁰³, što je u neku ruku neobičan i veoma interesantan podatak.

Teško je pojednostavljeno reći šta najviše utiče na mentalno zdravlje potencijalnih terorista. Gil i ostali istraživači (*Gill et al*) su ipak naveli nekoliko ključnih faktora: privatni život i veze,

---

⁴⁰⁰ Corner Emily, Gill Paul, Mason Oliver, “Mental health disorders and the terrorist: A research note probing selection effects and disorder prevalence”, *Studies in Conflict & Terrorism*, br. 6, 2016, pp. 560–568.

⁴⁰¹ Anton Weenink, “Behavioral problems and disorders among radicals in police files”, *Perspectives on Terrorism*, br. 9, 2015, pp. 17–33.

⁴⁰² Merari, Ariel, *Driven to death: Psychological and social aspects of suicide terrorism*. Oxford University Press, 2010.

⁴⁰³ Merari, Ariel, et al, “Personality characteristics of “self martyrs”/“suicide bombers” and organizers of suicide attacks”, *Terrorism and Political Violence*, br. 1, 2009, pp. 87–101.

diskriminacija, novac i posao, životne promene, zdravstveni problemi, traumatični događaji, upotreba psihoaktivnih supstanci, poroci.⁴⁰⁴

Privatan život i lične (emotivne veze) su od suštinskog značaja za mentalno zdravlje svih ljudi, uključujući i teroriste. Ukoliko je individua izolovana i usamljena, onda će tu emotivnu prazninu pokušati da zameni razvojem novih (ekstremnih) odnosa – npr. sa terorističkom grupom.⁴⁰⁵ Na istraživanju francuskih džihadista, pokazalo se da su pojedini od njih imali loše odnose sa svojim majkama, što je dovelo do negativnog odnosa prema ženama.⁴⁰⁶ Drugi istraživači su ukazali da će visok stepen izolacije iz društva i tuga vrlo verovatno predisponirati individuu na radikalizaciju.⁴⁰⁷

Životne promene i stres mogu biti okidač za radikalizaciju koja vodi ka terorizmu. Kod individualnih terorista je zabeležen okidač za radikalizaciju usled velikih životnih promena (čak njih 45% se odlučilo za teroristički akt nakon nekih krucijalnih promena u životu)⁴⁰⁸. Drugi istraživači zapažaju da je 29% usamljenih vukova doživelo pre radikalizacije **gubitak društvenog položaja** (statusa), dok je 36% njih izbačeno iz nekih društvenih organizacija ili sa

---

⁴⁰⁴ Gill Paul et al, “Systematic Review of Mental Health Problems and Violent Extremism”, *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, no. 1, 2021, pp. 13.

⁴⁰⁵ Hélène Bazex, Michel Bénézec, Jean-Yves Mensat, “The mirror of hatred. Prison treatment of radicalization: Clinical and criminological analysis of 112 persons under court”, *ANNALES MEDICO-PSYCHOLOGIQUES*, no. 3, 2017, pp. 276–282.

⁴⁰⁶ Hélène Bazex, Jean-Yves Mensat, “Who are the French jihadists? Analysis of 12 cases to help develop profiles and assessment of the risk of acting out”, *Annales MedicoPsychologiques*, no. 4, 2016, pp. 257–265.

⁴⁰⁷ Böckler, N., Leuschner, V., Zick, A., & Scheithauer, H., “Same but different? Developmental pathways to demonstrative targeted attacks—Qualitative case analyses of adolescent and young adult perpetrators of targeted school attacks and jihadi terrorist attacks in Germany”, *International Journal of Developmental Science*, no. 4, 2018, pp. 5–24.

⁴⁰⁸ Capellan Joel. “Lone wolf terrorist or deranged shooter? A study of ideological active shooter events in the United States, 1970–2014”, *Studies in Conflict & Terrorism*, no. 6, 2015, pp. 395–413.

posla.⁴⁰⁹ To znači da su devalviranje svog prethodnog identiteta ili statusa nadoknađivali ulaskom u novi vrednosni sistem neke terorističke ideologije (ili grupe).⁴¹⁰

Kada je reč o zavisnosti od psihoaktivnih supstanci, upotreba alkohola i droga je česta pojava kod ekstremista i terorista. U RAN-ovom priručniku je pronađena sledeća veza između terorizma, mentalnih poremećaja i psihoaktivnih supstanci:⁴¹¹

1. Alkohol i droga čine pojedinca ranjivim kada je reč o procesu radikalizacije;

2. Psihoaktivne supstance povećavaju rizik za prihvatanje violentnih ideologija i ponašanja;

3. Psihoaktivne supstance podstiču na lakše izvršenje nasilnog akta;

4. Četvrta veza ukazuje na narko-terorizam, koji je specifičan hibrid terorizma i organizovanog kriminala, te se i ne dovodi u vezu sa mentalnim poremećajima.

***

Analizom dosadašnjih naučnih radova iz različitih oblasti (psihijatrije, politikologije, kriminologije, socijalne patologije) došli smo do zaključka da ne postoje jasni empirijski dokazi da iza terorističkih napada stoje isključivo pojedinci sa mentalnim poremećajima. Klinički segment istraživanja terorizma i nasilnog ekstremizma je relativno novijeg datuma, bez postojanja jedinstvenih empirijskih studija, na osnovu čega bi se doneli ispravni i pouzdani zaključci. Jedino što je pouzdano u istraživanju ove teme je heterogenost, (ne)dihotomija i nedostatak informacija.

Ono što je utvrđeno komparativnom analizom, jeste da postoje indicije da se mentalne bolesti češće javljaju kod pojedinih kategorija terorista, kakvi su „usamljeni vukovi”⁴¹² i to do čak 13,5

---

⁴⁰⁹ Katarzyna Jasko, Gary LaFree, Arie Kruglanski, “Quest for significance and violent extremism: The case of domestic radicalization”, *Political Psychology*, br. 5, 2017, pp. 815–831.

⁴¹⁰ Ne moraju uvek nužno biti član neke grupe, ali mogu deliti vrednosti grupe i ioidentifikovati se sa njima.

⁴¹¹ RAN, *Extremism, Radicalisation & Mental Health: Handbook for Practitioners*, RAN, 2019.

⁴¹² Ibid. p. 6.

puta više u odnosu na ostale grupe terorista. Kod njih je primećena sklonost pojedinim vrstama mentalnih oboljenja kao što su šizofrenija ili depresija, ali to još uvek ne govori da su svi koji imaju ovu vrstu mentalnog poremećaja u riziku da postanu teroristi.

Važno je reći da ne smemo dozvoliti stigmatizaciju mentalno obolelih ljudi u kontekstu terorizma i nasilja. To što neko ima mentalni poremećaj ne znači da će obavezno uvek biti nasilan. Ekstremisti i teroristi nisu nužno psihički bolesnici ali u isto vreme i pojedine osobe sa mentalnim oboljenjima mogu imati ekstremistički sistem vrednosti i violentne stavove.⁴¹³ Takođe treba naglasiti da radikalizacija nije psihički poremećaj. Interesantno je da neke studije čak tvrde da u pojedinim slučajevima mentalne bolesti mogu predstavljati odvrćajući faktor (zaštita) od ekstremizma.⁴¹⁴ Ovakve konstatacije treba shvatiti sa rezervom i veoma oprezno, jer se baziraju na određenim slučajevima i ne mogu se podvrgnuti generalizaciji.

Mentalna oboljenja su nešto sa čime se sreću ljudi širom sveta, bez obzira na status, pol, naciju, religiju⁴¹⁵, godine. Kako se mogu javiti u opštoj populaciji, mentalne bolesti se isto tako mogu sresti i kod terorista. Pitanje je samo u kom obimu i pod kojim uslovima. Do sada je utvrđeno da traumatični događaji mogu biti značajan okidač za nasilni ekstremizam.⁴¹⁶ To je i pokazatelj da se u cilju očuvanja mentalnog zdravlja savremenog čovečanstva ali i prevenciji terorizma, mora dosta (sistemski) raditi na prevenciji zdravstvenih problema. Osim toga, povezivanje stručnjaka iz različitih oblasti je neophodno radi razmene znanja i prethodnih iskustava. Takođe treba dosta raditi na osnaživanju novih, pre svega

---

⁴¹³ Al-Attar, Zainab, *Extremism, radicalisation & mental health: Handbook for practitioners*, Radicalisation Awareness Network (RAN), 2019, Videti: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-h-and-sc/docs/ran_h-sc_handbook-for-practitioners_extremism-radicalisation-mental-health_112019_en.pdf

⁴¹⁴ Ibid. p. 38.

⁴¹⁵ O sponi između religije i politike videti više u: Milošević Zoran, *Religija i politika*, Matica srpska, Podgorica, 2024.

⁴¹⁶ https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2019-07/ran_hsc_prac_mental_health_03062019_en.pdf, 01.01.2024.

empirijskih istraživanja, koja bi došla do relevantnih zaključaka. U ovom radu se nismo bavili rodnim pitanjem i ulogom žena⁴¹⁷ u kontekstu mentalnog zdravlja i terorizma, ali to je tema koja tek treba da bude predmet ozbiljnih naučnih istraživanja.

Na kraju, treba reći da bez obzira na postojeće korelacije mentalnog zdravlja i terorizma, svakom čoveku treba pristupiti individualno, jer kao što svaki pojedinac ima različit otisak prsta na ruci, tako se i duša svakog od nas razlikuje. A pronaći u čovekovu dušu je kompleksan i zahtevan proces, posebno kada je reč o dušama onih koji su rešili da krenu putem (tj. stranputicom) terorizma.

2.10. Masovne pucnjave – Srbija kao studija slučaja

Nezapamćena tragedija desila se 3. maja 2023. godine, kada je maloletni Kosta Kecmanović iz vatrenog oružja pucao na svoje drugare u osnovnoj školi „Vladislav Ribnikar” u Beogradu. Tada je ubijeno devetoro dece i školski čuvar.⁴¹⁸ Dečak ubica je imao 13 godina, što prema zakonima Republike Srbije znači da ne podleže krivičnoj odgovornosti kao maloletno lice.⁴¹⁹

Masovna ubistva ovakvog tipa se nisu događala u Srbiji, a ono što je posebno potreslo čitavu javnost jeste činjenica da je izvršilac brutalnog zločina bilo dete. O motivima i mentalnom zdravlju počinioca za sada ne postoje pouzdane informacije, jer je krivični postupak još uvek u toku.⁴²⁰ Većina informacija koje dolaze

---

⁴¹⁷ Postoje naučne studije koje su se bavile ovom temom ali su raritetne. Npr. De Vogel, Vivienne, Jeantine Stam, Yvonne Bouman, Paul Ter Horst, and Marike Lancel, “Violent women: A multicentre study into gender differences in forensic psychiatric patients”, *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, no. 2, 2016, pp. 145–168.

⁴¹⁸ Ana, Sofija, Andrija, Katarina, Angelina, Mara, Ema, Adriana, Bojana i Dragan.

⁴¹⁹ Po Krivičnom zakoniku Republike Srbije 14 godina je zakonska starosna granica od koje maloletnik postaje krivično odgovoran. Videti član 2 Zakona o maloletnim učiniocima krivičnog dela:

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_maloletnim_uciniocima_krivicnih_dela_i_krivicnopravnoj_zastiti_maloletnih_lica.html, 23.07.2024.

⁴²⁰ Dečak je pod kontrolom stručnog medicinskog osoblja, dok se protiv roditelja vodi krivični postupak.

u vezi sa ovim slučajem se mogu dobiti iz medija, što je često nepouzđano jer obiluje senzacionalizmom. Za sada se zna da je ovo masovno ubistvo izvršeno vatrenim oružjem koje je maloletnik uzeo od svog oca. Ono što je posebno zabrinjavajuće, jeste podatak da je otac maloletnog Koste Kecmanovića svog sina učio da puca u streljani (što je zabranjeno za maloletnike), a da je za sve to znao i vlasnik streljane protiv koga se takođe vodi krivični postupak.⁴²¹

Pored bestijalnog masovnog ubistva, ovaj zločin je poznat i po tome što je pokrenuo lavinu događaja poput domino efekta, a što se često u stručnoj literaturi označava kao *copycat*.⁴²² Imitacija ili *copycat efekat* korespondira sa Verterovim efektom⁴²³ koji je definisao Dejvid Filips (David Phillips) 1974. godine, pokazujući da senzacionalističko izveštavanje o nekom nasilnom događaju, podstiče njegovu imitaciju.⁴²⁴ Nasuprot Verterovom efektu, postoji tzv. Papagenov efekat⁴²⁵, koji ukazuje da konstruktivno izveštavanje u medijima i fokus na žrtve (a ne na nasilnike) i rešavanje postojećih problema, mogu biti primer dobrog novinarstva kojim se preveniraju slični događaji.

Ubrzo nakon tragedije u školi „Vladislav Ribnikar” desilo se još jedno masovno ubistvo u Mladenovcu u kome je u selima Malo

---

⁴²¹ Vlasnik streljane je osuđen na pet meseci zatvora (kaznu će izdržavati u prostorijama u kojima stanuje). <https://www.republika.rs/hronika/hronika/559950/kosta-kecmanovic-vlasnik-streljane-presuda>, 23.07.2023.

⁴²² Ova pojava se još naziva *contagion effect* („efekat zaraze”), mada postoje određeni istraživači koji prave male, ali bitne razlike između „efekta zaraze” i kopiranja masovnih pucnjava (*copycat*).

⁴²³ Verterov efekat je dobio ime po Geteovom delu „Jadi mladog Vertera”. Zapravo, smatra se da su mladi ljudi imitirali Vertera, te je na taj način porasla stopa samoubistava. Upravo zbog toga je ova Geteova knjiga bila zabranjena u nekim zemljama (Danska, Nemačka, Italija...).

⁴²⁴ https://library.ucsd.edu/dc/object/bb0206043f/_2.pdf, 25.07.2024.

⁴²⁵ Ovaj efekat je dobio naziv po Papagenu, liku iz čuvene Mocartove opere Čarobna frula. Zbog ljubavnih jadi Papageno odlučuje da sebi oduzme život, ali se pojavljuju tri dečaka koja mu savetuju da životni izazov prebrodi muzikom. Zapravo, ovde je fokus u pronalaženju konstruktivnih rešenja kad god se nađemo u životnim nedaćama.

Orašje i Dubona, Uroš Blažić ubio devet i ranio 12 osoba.⁴²⁶ Kako je u vreme izvršenja ovog krivičnog dela nasilnik imao 20 godina (mlađi punoletnik), najverovatnije neće dobiti dužu kaznu od 20 godina zatvora. Trenutno se protiv njega vodi postupak u kome se tereti za teško ubistvo.

Jedna od nedoumica u vezi sa masovnim pucnjavama u Beogradu i Mladenovcu bila je u vezi sa vrstom nasilja koje je počinjeno. Naime, u medijima se spekulisalo o tome da li je u pitanju terorizam. Inače, laici su skloni da sve brutalne događaje koji se vezuju za neku vrstu nasilja po inerciji odmah povezuju sa terorizmom. Razlog je razumljiv, imajući u vidu da je za običnog čoveka koji se ne bavi profesionalno ovim fenomenom, terorizam personifikacija zla. I odista, terorizam je forma političkog nasilja koje uključiva uglavnom najbrutalnije (a često i veoma masovne) zločine. Međutim, **nije svaka vrsta bestijalnog nasilja terorizam**. Da bi se nešto nazvalo terorizmom prvenstveno treba da ima politički motiv, političke posledice i politički cilj (i još neke druge pokazatelje).

Kada upoređujemo masovne pucnjave sa terorizmom, zamka je u tome što često i teroristički napadi uključiraju masovne pucnjave. Stoga, uvek gledamo motiv izvršioca. Ukoliko masovna pucnjava nema politički motiv, onda je problematično reći da je u pitanju terorizam. Dakle, ovde nije reč o načinu izvršenja zločina, broju ubijenih, ili sredstvima izvršenja, već u motivaciji. Motiv teroriste je uvek političkog karaktera, što nije obavezna odlika masovnih pucnjava. Otuda uvek treba sačekati zvanična saopštenja nadležnih državnih organa, kako bismo saznali motiv koji je generisao neki nasilni događaj.

Šeri Tovers (*Sherry Towers*) je bila jedna od prvih istraživača koji su 2015. godine ispitivali i kvantifikovali „efekat zaraze” (*contagion effect*) u masovnim pucnjavama. Njen zaključak je da su masovne pucnjave povećavale opasnost od budućih pucnjava u narednih 13 dana, pri čemu se u proseku podstiču 0,2 do

---

⁴²⁶ Među stradalima su bile i dve maloletne osobe. Najmlađa žrtva je imala 14, a najstarija 25 godina.

0,3 buduća napada.⁴²⁷ Takođe se postavila hipoteza da je senzacionalističko medijsko izveštavanje bilo glavni generator „efekta zaraze”. Neki drugi istraživači (*Michael Jetter* i *Jay K. Walker*) zaključili su da izveštavanje o masovnim pucnjavama, omogućava umnožavanje ovakvih događaja u narednih mesec dana.⁴²⁸

Masovne pucnjave su na prvi pogled tipična „američka” pojava, imajući u vidu da je samo prošle godine bilo 47 takvih pojava u SAD, u kojima je ubijeno 869 ljudi.⁴²⁹ Smatra se da je u poslednjih 10 godina stradalo više od 19.000 ljudi u ovoj vrsti pucnjava u Americi.⁴³⁰

Postoje različite definicije ovog fenomena, ali sve ukazuju da je u pitanju pojedinačni nasilni akt (uz upotrebu vatrenog oružja) koji se odvija na javnom mestu i za koji se vezuju tri ili više smrtnih slučajeva.⁴³¹ Ova definicija korespondira sa odrednicom masovne pucnjave FBI, prema kojoj je masovna pucnjava „svaki incident u kojem su najmanje četiri osobe ubijene iz pištolja”.⁴³² U okviru navedene definicije se podrazumeva da je to uradila jedna osoba na jednoj te istoj lokaciji (ili nekoliko lokacija koje su u neposrednoj blizini).

Kongres SAD pravi distinkciju između masovnih pucnjava (*mass shootings*) i masovnih javnih pucnjava (*mass public*

---

⁴²⁷<https://www.thetrace.org/2023/02/mass-shooting-contagion-effect-research/>, 23.07.2024.

⁴²⁸ Jetter, Michael and Walker, Jay, *The Effect of Media Coverage on Mass Shootings*. IZA Discussion Paper No. 1190 <https://theconversation.com/why-do-mass-shooters-kill-its-about-more-than-having-a-grievance-198387> 0, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3286159>

⁴²⁹<https://theconversation.com/why-do-mass-shooters-kill-its-about-more-than-having-a-grievance-198387>, 23.07.2024.

⁴³⁰ Ibid.

⁴³¹ Pre 2013. godine smatralo se da je masovna pucnjava kada je četvoro ili više osoba ubijeno.

⁴³²<https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/analysis-recent-mass-shootings>, 23.07.2024.

shootings).⁴³³ Dok se masovne pucnjave mogu dogoditi bilo gde, kod masovnih javnih pucnjava naglasak je na javnom mestu, pod kojim se podrazumeva, tržni centar, škola, restoran, bogomolja, ulica itd. Mnoge definicije masovnih pucnjava isključuju masovna ubistva koja su rezultat nekih drugih događaja kao što su na primer, pljačke ili obračun kriminalnih klanova i bandi. Interesantno je ali i važno zapažanje grupe za kontrolu oružja “Everytown for Gun Safety”, koja ističe da je masovna pucnjava „svaki incident u kome je ubijeno **ili upucano** više od četiri osobe, **isključujući napadača**”.⁴³⁴ U ovoj definiciji je veoma bitno što se pored ubijenih računaju i ranjene osobe; druga bitna činjenica je da se pucač, tj. izvršilac nasilja ne računa u ukupan broj žrtava (ukoliko dođe do njegove smrti). Inače, u značajnom broju masovnih pucnjava, izvršioци ovog krivičnog dela obično izvršavaju samoubistvo.

Prema nekim klasifikacijama, postoje tri vrste strelaca koji izvršavaju masovne pucnjave:⁴³⁵

- **Traumatizovani strelci.** To su osobe koje uglavnom dolaze iz disfunkcionalnih porodica, neretko koriste psihoaktivne supstance i obično imaju kriminalni dosije.
- **Psihotični strelci.** Uglavnom boluju od šizofrenije ili nekog drugog mentalnog poremećaja (kod njih disfunkcionalnost porodice nije bitan generator nasilja).
- **Psihopatski strelci.** Za ovu kategoriju je karakterističan narcisoidni poremećaj i nedostatak empatije.

Ovaj fenomen ima i rodnu dimenziju, jer su uglavnom izvršioци masovnih pucnjava muškarci. Takođe se može primetiti i rasna dimenzija (bar kada je Amerika u pitanju), jer su od 1982. do 2023. godine masovne pucnjave uglavnom izvršavali belci (preko 54%).⁴³⁶ U istom tom periodu 143 pucnjave su izvršili muškarci,

---

⁴³³ Krouse William, Richardson Daniel, *Mass Murder with Firearms: Incidents and Victims, 1999 – 2013*. Washington, DC, Congressional Research Service, 2015.

⁴³⁴ <https://everytownresearch.org/mass-shootings-in-america/>, 23.07.2024.

⁴³⁵ Wike Traci, Fraser Mark, “School shootings: Making sense of the senseless”, *Aggression and Violent Behavior*, vol. 14, br. 3, May–June 2009, pp. 162-169.

⁴³⁶ <https://www.statista.com/statistics/476456/mass-shootings-in-the-us-by-shooter-s-race/>, 24.07.2024.

dok su za samo četiri bile odgovorne žene.⁴³⁷ U neku ruku se može reći da su masovne pucnjave predominantno „muški fenomen”.

Motivi za organizovanje masovne pucnjave su različiti i razlikuju se kod svake individue, mada su naučnici i praktičari konstatovali da postoje dva zajednička elementa koja povezuju izvršioce. To su:

- Potreba da pokažu da su bitni;
- Želja za slavom i popularnošću.

Kada je reč o želji za slavom, neko će se pitati – zar ne postoje neki drugi, manje nasilni načini da određena individua bude popularna? Recimo, da se neko okuša u šou biznisu, umetnosti, sportu i sl. i na taj način realizuje tu težnju. Naravno da je moguće, ali je za ove tzv. nenasilne načine sticanja slave potrebno mnogo vremena, truda, napora i energije (i naravno talenta), dok masovne pucnjave obezbeđuju tzv. instant slavu. Kruglanski smatra da 25-31% izvršilaca masovnih pucnjava imaju neku mentalnu bolest, kao i da su česti problemi sa izolacijom i međuljudskim odnosima.⁴³⁸ Zapravo, nije teško zaključiti da usamljenost i loši interpersonalni odnosi predstavljaju okidač za mnoge negativne pojave, uključujući i masovne pucnjave. Osim toga, primećeno je da 25% izvršilaca ovog krivičnog dela koristi neku vrstu psihoaktivnih supstanci, što može predstavljati dodatni podsticaj za izvršenje nasilja.⁴³⁹ Da nasilje rađa nasilje, vidi se i po podatku da je 71% pucača bilo izloženo bulingu u školama.⁴⁴⁰

Značajno pitanje koje se postavlja prilikom izučavanja ove pojave je: **da li i kako mogu da se spreče masovne pucnjave?** Uglavnom se traže neke „crvene zastave” kao upozorenje na ovu vrstu nasilja. Problem je u tome što u gotovo 50% masovnih

⁴³⁷<https://www.statista.com/statistics/476445/mass-shootings-in-the-us-by-shooter-s-gender/>, 23.07.2024.

⁴³⁸<https://www.upi.com/Voices/2023/04/14/mass-shootings-motive-grievance/3141681473504/>, 24.07.2024.

⁴³⁹ <https://www.columbiapsychiatry.org/news/mass-shootings-and-mental-illness>, 25.07.2024.

⁴⁴⁰ Metzl Jonathan, Piemonte Jennifer, McKay Tara, Mental Illness, „Mass Shootings, and the Future of Psychiatric Research into American Gun Violence”, *Harv Rev Psychiatry*, no. 1, 2021, pp. 81-89.

pucnjava nema nikakvih eksplicitnih indikatora da će se to desiti: nema mentalnih bolesti, krivičnih dosejaja ili nekog jasnog traga.

Prosečan izvršilac masovne pucnjave je muškarac srednjih godina⁴⁴¹, koji reaguje intenzivno na neku vrstu akutnog stresa.

Upotreba vatrenog oružja je *differentia specifica* masovnih pucnjava. Postoji nekoliko razloga zašto je to tako:

- **Osveta** – Upotrebom vatrenog oružja (posebno ukoliko se koriste automatske puške), strelac može ubiti za kratko vreme veliki broj žrtava, čime se do kraja realizuje njegova želja za osvetom.
- **Samoubistvo** – Smatra se da 1/3 izvršilaca masovnih pucnjava planira svoje samoubistvo nakon „završenog zadatka”, te je vatreno oružje najpraktičnije sredstvo uz pomoć kojeg će to i učiniti.
- **Romantizacija nasilja** – Moderna filmska industrija je učinila dosta u kontekstu romantizacije nasilja i negativnih heroja. Ovakva percepcija pogoduje korišćenju vatrenog oružja, čime se otvara dosta prostora i za senzacionalizam, te pucač postaje antiheroj.

Alarm koji može ukazati na dekadenciju savremenog društva i potpuno odsustvo empatije, jeste podrška koju pucači dobijaju putem društvenih mreža. Javnost u Srbiji je bila šokirana porukama podrške koju je ubica iz osnovne škole „Vladislav Ribnikar” dobijao nakon izvršenja masovnog ubistva nad svojim školskim drugarima. Jedna od poruka takve sadržine bila je:

*Bravo Kosta, ja sam na tvojoj strani, on će da izađe kad tad, oni hvala bogu nikad...*⁴⁴²

Školske pucnjave (*school shootings*) su podvrsta masovnih javnih pucnjava za koje je specifično da se odvijaju isključivo u školama (osnovnim, srednjim, fakultetima). Iako se događaju širom sveta, najrasprostranjenije su u Americi (87 u proseku godišnje)⁴⁴³.

⁴⁴¹ Izuzetak su školske pucnjave u kojima su izvršioci mlade osobe.

⁴⁴² <https://srpskainfo.com/bravo-kosta-ja-sam-na-tvojoj-strani-nevjerovatne-rijeci-podrske-na-drustvenim-mrezama-djecaku-koji-je-pocinio-masakr/>, 24.07.2024.

⁴⁴³ <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/school-shootings-by-country>, 24.07.2024.

Iza Amerike su Meksiko i Južna Afrika po broju incidenata. Statistika je zastrašujuća, posebno za SAD, jer ukazuje da je od 1999. godine do danas više od 378.000 učenika bilo izloženo pucnjavama u školi (kao svedoci ili žrtve).⁴⁴⁴ Prosečna starost izvršioca školskih pucnjava je 16 godina,⁴⁴⁵ dok se njihova brojčanost uvećava iz godine u godinu. Kada je reč o uzrocima ove pojave oni nisu monokauzalni, ali se može primetiti da su najveći generatori školskih pucnjava mentalne bolesti, vršnjačko nasilje (buljing), depresija, potreba za priznanjem (i slavom), itd.

Na kraju, treba spomenuti jednu veoma značajnu stvar, a to je **uloga medija u stvaranju i prevenciji nasilja u društvu**, što se svakako odnosi i na masovne/školske pucnjave. Činjenica je da mediji imaju veliki uticaj na oblikovanje društvenih stavova (ovo se posebno odnosi na decu i mlade koji su podložni tuđim uticajima). O tome najbolje svedoče naučni radovi i istraživanja koja su sprovedena na ovu temu. Zapravo, nakon masovnog ubistva u školi „Vladislav Ribnikar”, pokrenuto je u javnom diskursu pitanje štetnosti rijaliti programa u Srbiji. Da ova vrsta programa utiče negativno na mentalno zdravlje, utvrđeno je u velikom broju naučnih radova i to na globalnom nivou.

Kako rijaliti programi utiču na mentalno zdravlje?

Na uzorku od 110 rijaliti šou programa, naučnici su utvrdili da nakon ovakvih TV programa, kod gledalaca dolazi do povećanja besa, agresije, frustracije, kao i lošeg raspoloženja.⁴⁴⁶

- *Povećavaju agresivno ponašanje (posebno kod mladih ljudi) i smanjuju empatiju, jer ovakav model ponašanja postaje normalan.*

⁴⁴⁴<https://www.washingtonpost.com/education/interactive/school-shootings-database/>, 23.07.2024.

⁴⁴⁵ Ibid.

⁴⁴⁶ Reysen Stephen, Katzarska Miller Iva, “Association Between Reality Television and Aggression: It Depends on the Show”, *AASCIT Journal of Psychology*, no. 5, 2017, pp. 56-61.

- *Utiču na povećanje depresije i negativan odnos prema svom životu i izgledu, posebno kod onih rijaliti programa koji forsiraju modeling.*
- *Roditelji i deca koji gledaju ovakvu vrstu programa postaju nerasploženi i agresivni.*⁴⁴⁷

Još pre ovih istraživanja, Loren Koleman (*Loren Coleman*) u svojoj knjizi “The Copycat Effect”, dolazi do zaključka da mediji i uopšte, popularna kultura, mogu imati veliki uticaj na nasilje u društvu.⁴⁴⁸ “Mental Health Foundation” iz Velike Britanije u svojim istraživanjima utvrđuje da su rijaliti programi posebno štetni za mlade jer osim što pobuđuju agresiju, stvaraju negativan sistem vrednosti i podstiču samoubistva kod mladih ljudi i adolescenata.⁴⁴⁹

Neki naučni radovi novijeg datuma utvrđuju da posle gledanja rijaliti programa tinejdžeri često imaju nisko samopoštovanje, negativan stav prema sebi, anksioznost i nesigurnost, dok pojedinci maltretiraju druge.⁴⁵⁰ Najveći problem kod ove vrste programa je u tome što ubija osećaj empatije kod dece i što se ona navikavaju na nasilje kao na stanje normalnosti. Argument da deca i mladi ne prate televiziju, te da stoga i ne mogu biti izloženi ovakvoj vrsti štetnog sadržaja – ne može biti prihvaćen. Objasnićemo i zašto. Naime, određeni delovi delovi rijaliti programa (posebno oni koji forsiraju nasilje i nemoralno ponašanje) dospevaju na društvene mreže u vidu rilsa (*reels*), mimova (*meem*) i ostalih formata i na taj način postaju viralni i u životima dece i tinejdžera.

U kontekstu masovne pucnjave koja se desila u Srbiji još uvek ne možemo tražiti uzroke jer treba da se završe sve pravne, medicinske i istražne radnje koje će utvrditi nadležne institucije uz pomoć kompetentnih stručnjaka. Ali ono što je svakako evidentno

---

⁴⁴⁷ Videti više o tome u: <https://www.unitedwecare.com/the-reality-show-affects-your-mental-health/>, 24.07.2024.

⁴⁴⁸ Coleman Loren, *The Copycat Effect*, Parawiev Pocket Box, London New York, 2004.

⁴⁴⁹ <https://www.mentalhealth.org.uk/explore-mental-health/blogs/harsh-reality-reality-tv-and-mental-health>, 25.07.2024.

⁴⁵⁰ Nela Alfred, “The Psychological Impact of 'Reality Tv' on Teenagers”, https://www.researchgate.net/publication/379485260_The_Psychological_Impact_of_Reality_Tv_on_Teenagers, 24.07.2024.

jeste da svi mi, na lokalnom, nacionalnom i globalnom nivou, živimo u vreme nasilja. Ono je postalo naša svakodnevnica koju srećemo u realnom, ali i virtuelnom životu. Najgore od svega je to što je nasilje postalo naša „normalnost” na koju smo se navikli. Sa intenziviranjem nasilja dolazi i do gubitka empatije, te na taj način savremeno društvo počinje akutno da pati od nedostatka dobrote i ljubavi. U tom lavirintu nasilja iz koga teško nalazimo put je sve više mladih i dece, što predstavlja svojevrsnu tragediju. Deca su uvek odraz odraslih, te svi mi zajedno treba da se zapitamo u čemu smo omanuli kada smo stvorili ovako nesigurne uslove za život naše dece? Ako se rukovodimo onom poznatom izrekom da *na mladima svet ostaje*, logično je da pomislimo – kakav će to svet stvoriti mladi, ako im je nasilje esencija života? Još uvek nije kasno da se poprave mnoge stvari, ali zato je potreban kompletan reset vrednosnog sistema. Pitanje je samo, ne da li imamo snage, već – da li imamo volje.

3. HULIGANIZAM NA BALKANU

3.1. Poreklo huliganizma: ko su huligani, a ko navijači?

Rodno mesto huliganizma je Velika Britanija. Otuda se često može čuti da je huliganizam „britanska bolest”. Čini se da je „virus huliganizma” uspešno prešao na sve zemlje sveta, te ga danas možemo smatrati ne samo britanskim, već globalnim fenomenom. Smatra se da je zvaničan početak modernog engleskog huliganizma vezan za televizijski prenos utakmice 1961. godine između „Totenhema” (*Tottenham*) i „Sanderlenda” (*Sunderland*): „Nasilje između suparničkih navijača, vandalizam, provokacija policije i rivalitet između fanova bili su prvi pokazatelji ovog fenomena”⁴⁵¹. Uloga medija je i više nego evidentna u popularizaciji⁴⁵² ove pojave, jer su prenoseći scene nasilja sa sportskih stadiona, uticali na rast popularnosti nasilnih navijača.

Svugde gde postoji navijačka supkultura, postoji realna opasnost od pojave huliganizma. I već dolazimo do prve zamke u istraživanju ovog fenomena, a to je njegovo amalgamiranje sa navijaštvom. Otuda autorka ove knjige ima potrebu da uspostavi jedno „zakonopravilo” u određivanju korelacije navijač –huligan:

Svi huligani jesu navijači, ali svi navijači nisu huligani.

Navijač može biti svaka osoba koja pasionirano prati određeni sport, klub ili reprezentaciju svoje zemlje, a da pri tom ne koristi nasilje. Iako navijaštvo postoji od kako postoji sport, prvi fudbalski navijači kao pojava u modernom značenju nastaju 1863. godine kada je osnovana fudbalska asocijacija⁴⁵³.

---

⁴⁵¹ Guilianotti, Richard, *Football – a sociology of the global game*, Policy Press, London, 2000, p. 41.

⁴⁵² Ovde nije namera da optužimo medije za popularizaciju huliganizma, već samo da ukažemo na činjenicu koliki je njihov uticaj u širenju informacija o nekoj pojavi.

⁴⁵³ Vidi: Dunning Eric, Murphy Patrick, Williams John, *The Roots of football hooliganism*, Routledge and Kegan Paul, London and New York, 1988, p. 32.

Sušтина navijaštva je u bodrenju i motivaciji sportista kako bi postigli što bolji rezultat. Postavlja se jedno logično pitanje: šta navijač ima od toga? Godinama izučavajući ovu temu, došla sam do veoma jednostavnog odgovora. Zapravo, svi ljudi koji su iskreni i pozitivni u svom navijaštvu doživljavaju uspeh omiljenih sportista kao svoj. Dakle, reč je o identifikaciji koja se bazira na posebnom doživljaju identiteta. Osim toga, navijaštvo može da posluži i kao dobra katarza, kako bismo zaboravili sve svoje probleme i fokusirali se na *najbitniju sporednu stvar na svetu*, a to je fudbal. Naravno, navijaštvo nije svojstveno samo fudbalu, ali je u njemu svakako najizraženije, upravo zbog globalne popularnosti fudbala kao sporta. Osim duševnog „punjenja” koje kao publika i navijači dobijamo radujući se uspesima svojih sportista, postoji i onaj momenat „pražnjenja”, a to je da kroz proces navijanja često izbacujemo i frustracijsku agresiju. Problem nastaje kada se u proces navijanja uplete nasilje (fizičko ili psihičko), čime se navijači kvalifikuju za jednu novu negativnu kategoriju koju nazivamo huliganstvom.

Ulaskom u detaljnu analizu fenomena *navijač*, dolazi se do zaključka da su huligani ekstremni u iskazivanju svojih stavova i emocija koje korespondiraju sa sportom (najčešće fudbalom, mada se mogu sresti i u drugim sportovima).⁴⁵⁴ Dok je za navijača sport centralna kategorija, za huligana je to – nasilje. Savremeni huliganizam na Zapadnom Balkanu odlikuje još jedan važan indikator koji nije toliko specifičan za (evropske) huligane, a to je – organizovani kriminal.⁴⁵⁵ Zapravo glavna odlika „naših” balkanskih huligana jeste „tajna veza” između pojedinih segmenata visoke politike, delova bezbednosno-obaveštajnog sektora i organizovanog

---

⁴⁵⁴ Huliganizam se predominantno sreće u fudbalu, mada se na Zapadnom Balkanu neretko javlja i u košarci. U nekim drugim delovima sveta (npr. Skandinavija) huliganizam je propratna pojava kod hokeja na ledu.

⁴⁵⁵ Sklonost kao organizovanom kriminalu se javlja kod različitih huliganskih grupa u različitim delovima sveta, ali kao sporadična pojava. Kod balkanskih huligana je to veoma izraženi segment njihove supkulture. Tako se recimo, u Latinskoj Americi pojedine huliganske grupe povezuju čak i sa terorizmom i gerilama, ali samo u retkim situacijama.

kriminala.⁴⁵⁶ Otuda i njihova moć koja je neuništiva jer se zasniva na dva bitna svojstva:

1. Tajnovitost u povezivanju.
2. Mogućnost regeneracije (kada se neutrališe jedan segment, drugi ga brzo nadomešćuje i menja novim).

Zbog navedenih karakteristika, borba protiv huliganizma predstavlja Sizifov posao – često ne daje željene rezultate i nakon velikih napora i ulaganja. Čak i ukoliko dođe do eliminacije jedne huliganske grupe (kroz hapšenje vođa ili njihovo međusobno neutralisanje kroz obračune), vrlo brzo se može očekivati neka nova grupa sa istim ambicijama i zadacima.

Huliganizam je negativna pojava, o čemu svedoči i etimologija reči. O poreklu reči huliganizam, postoje tri dominantna izvora:⁴⁵⁷

1. Prema prvom izvoru reč *huligan* se najpre pojavljuje u britanskim policijskim izveštajima iz 1898. godine,⁴⁵⁸ i vezivala se za kriminalca koji je bio pripadnik tročlane bande Huligan–Hudlum–Larkin (*Hooligan-Hoodlum-Larkin*).
2. Drugi izvor potiče od irske porodice sa prezimenom Huligan (*Hooligan*), koja je terorizala žitelje „Ist enda” (*East End*) u Londonu.⁴⁵⁹
3. Na osnovu trećeg izvora reč *huligan* je istočnjačkog porekla, čime se negira njegova britanska (i irska) etimološka osnova. Smatra se da je reč *huligan* došla u Švedsku iz Rusije, i to preko

---

⁴⁵⁶ Ovo se odnosi tek na pojednice iz navedenih struktura i predstavlja izuzetak, a ne pravilo. Prema: Đorđević, Saša Ruggero Scaturro, *Dangerous Games: Football Hooliganism, Politics and Organized Crime in The Western Balkans*, Global Initiative Against Transnational Organized Crime, Geneva, 2022; ili Муслиу Афродита, *Идентификација на фактори кои влијаат врз насилството на спортски терени*, Здружение на граѓани НЕКСУС – ГРАЃАНСКИ КОНЦЕПТ – Скопје, 2022.

⁴⁵⁷ Đorić Marija, *Ekstremizam i nova realnost: svet u doba koronavirusa*, Institut za političke studije, Beograd, 2021, str. 162–163.

⁴⁵⁸ Schachtebeck Thomas, *Football Hooligans in England*, GRIN, Verlag, 2011, p. 4.

⁴⁵⁹ Kontos Louis, Brotherton David, *Encyclopedia of gangs*, Greenwood Press, Westport, 2008.

Finske.⁴⁶⁰ Sličnog mišljenja je i Pent Nurmekund koji tvrdi da reč *huliganizam* vodi poreklo sa Dalekog istoka. On je našao slične izraze kod Turaka u Centralnoj Aziji, ali i kod Japanaca, Korejaca i Kineza, te smatra da je reč nastala u Tunguziji ili Mongoliji, a da je kasnije došla u Rusiju.

Huliganizam se, **u užem smislu reči**, prvenstveno odnosi na nasilje na sportskim priredbama. Ono ne mora biti isključivo realizovano u vreme sportskih priredbi, već se može desiti pre ili kasnije ovih događaja. Zakazivanje tuča između huliganskih grupa van sportskih stadiona je nešto što je sastavni deo huliganskog života. U kontekstu balkanskog huliganizma, sve su češći kriminalni obračuni na ulicama velikih gradova između suprotstavljenih grupa. Ovi sukobi gotovo da nemaju nikakvu sponu sa sportom, već su rezultat kriminalnog delovanja huliganskih grupa. U širem značenju, huliganizam bi predstavljao „ponašanje koje je nedolično, obično vezano za uličarski stil i koje implicira nasilje”.⁴⁶¹

Veoma je bitno razlikovati huliganizam od nekih srodnih pojava, kao što je to slučaj sa **vandalizmom**. Iako huligansko ponašanje uključuje i vandalizam, potrebno je napraviti jasnu distinkciju između ovih termina. Zapravo, vandalizam je nasilje koje se sprovodi prvenstveno na materijalnim dobrima, dok je huliganizam usmeren i prema ljudima (policija, suparničke grupe, slučajni prolaznici, sudije, sportisti...). Sledeća bitna razlika je u tome što je **huliganizam uvek unapred smišljeno i organizovano nasilje, za razliku od vandalizma**.⁴⁶² Inače, vandalizam se obično doživljava kao specifična agresija na makrosocijalnom planu „koju najčešće ispoljavaju grupe mladih i koja se sastoji u destrukciji materijalizovanih oblika ljudske kulture koji su društvena dobra”⁴⁶³. Ovde je potrebno naglasiti da su mladi ljudi najviše prisutni u vandalskim grupama, ali to ne znači da ih ne može biti i u starijoj

---

⁴⁶⁰ Gethin Amorey, Gunnemark Erik, *The art and science of learning languages*, Intellect Books, Oxford, 1996.

⁴⁶¹ Đorić Marija, *Huliganizam: nasilje i sport*, Nauka i društvo, Beograd, 2012, str. 64.

⁴⁶² Ibid. str. 78.

⁴⁶³ Milosavljević, Milosav, *Devijacije i društvo*, Izdavačka kuća Draganić, Beograd, 2003, str. 234.

populaciji. Prema definiciji FBI iz 70-ih godina 20. veka, vandalizam je „voljno ili namerno uništenje i upropaštavanje imovine bez dozvole vlasnika te imovine i podrazumeva: sečenje, kidanje, lomljenje, bojenje, crtanje, prljanje i sve ostalo što je obuhvaćeno lokalnim zakonom”⁴⁶⁴.

Stenli Koen (*Stanley Cohen*) je izdvojio šest različitih tipova vandalizma⁴⁶⁵: „**prisvajajući ili gramzivi** (obijanje automata za piće ili krađa novca), **taktički** (lomljenje prozora da bi se ušlo u zgradu), **ideološki** (predstavlja vrstu političkog protesta), **osvetnički** (kada se napada neko ili uništava nešto zbog osвете), **vandalizam kao vrsta igre** (npr. ko može da polomi više prozora) i na kraju **maliciozni** (kao ekspresija besa usled osujećenosti)”⁴⁶⁶.

Uporednom analizom vandalizma i huliganizma možemo konstatovati da je vandalizam sastavni deo huliganizma, ali da ove dve pojave nisu identične. Što se tiče definicija huliganizma, one su veoma šarenolike, ali ih odlikuje nekoliko neizostavnih elemenata:

- Nasilje;
- Sportske priredbe (utakmice);
- Grupni identitet;
- Potreba za pripadanjem;
- „Mačo” fenomen.

Većina ovih elemenata se nalaze u definiciji koju sam objavila u mojoj prvoj knjizi „Huliganizam: nasilje i sport”: „Huliganizam je nasilno ponašanje kojim deo publike inspirisan sportskim događajima kroz pripadanje navijačkoj grupi izgrađuje svoj personalni identitet, koji iskazuje frustracijsku agresiju destrukcijom materijalnih stvari ili povređivanjem protivnika”⁴⁶⁷.

Danas bi se moglo polemisati o ovoj definiciji, jer je ona uopštenog karaktera i može se primeniti na globalnom nivou. Sadrži sve potrebne elemente, s tim što bismo je u kontekstu Zapadnog

⁴⁶⁴ Goldstein Arnold, *The psychology of vandalism*, Plenum Press, New York, 1996, pp. 20-21.

⁴⁶⁵ Vidi: Stanley Cohen, “Vandalism: Its politics and Nature”, u J. B. Mays (ed), *Juvenile Delinquency, The family and the social Group*, Longman, London, 1972.

⁴⁶⁶ Đorić Marija, *Huliganizam: nasilje i sport*, Nauka i društvo, Beograd, 2012, str. 77.

⁴⁶⁷ Ibid. str. 73.

Balkana mogli preoblikovati i dodati da je huliganizam prvenstveno postao paravan za kriminalne aktivnosti huliganskih grupa, te da je pitanje izgradnje identiteta nešto što se može sresti prvenstveno kod kategorije najmlađih huligana (tinejdžera), dok kod lidera grupa i njihovih naredbodavaca huliganizam korespondira sa lukrativnim interesom.

Mnoge definicije nasilje publike povezuju isključivo sa fudbalom, te se huliganizam određuje kao „takmičarsko nasilje socijalno organizovanih grupa koje prate fudbal, protiv suparničkih grupa”⁴⁶⁸. Iako je već naglašeno da je huliganizam najviše prisutan u fudbalu, on je verni pratilac i drugih sportova, te ova definicija ima svoju upotrebnu vrednost.

Zašto se huliganizam prevashodno vezuje za fudbal?

Postoji nekoliko objašnjenja:⁴⁶⁹

- Fudbal se igra **na velikim stadionima**, što uključuje prisustvo velikog broja ljudi, tj. mase. O psihologiji gomile je nekada davno pisao Gistav Le Bon, koji je tvrdio da se pojedinac potpuno drugačije ponaša kada je u gomili ljudi, u odnosu na to kada je sam.⁴⁷⁰ Masa nam kao individuama daje osećaj moći (koja se nekoliko puta uvećava), ali zato gubimo svoj identitet. Postoji još jedno „magično svojstvo” psihologije gomile, a to je da kada su svi krivi – niko nije kriv. Huliganske grupe to uspešno koriste u praksi.
- Igranje fudbalskih utakmica **na otvorenom prostoru** je sledeći razlog. Naime, mnogo je teže kontrolisati publiku na otvorenom prostoru, negoli u nekoj sali zatvorenog tipa. Isto je tako i teže obezbediti otvorene prostore.
- Sledeći razlog možemo tražiti u Jungovom shvatanju arhetipskih slika, koje se tiču **kolektivnog nesvesnog**.⁴⁷¹ I noviji radovi iz ove oblasti ukazuju da je fudbal moćna sila kojom se

⁴⁶⁸ Spaaij, Ramon, *Understanding football hooliganism: a comparison of six Western European football clubs*, Vossiuspers UvA, cop., Amsterdam, 2006, p. 11.

⁴⁶⁹ Prema: Đorić Marija, *Huliganizam: nasilje i sport*, Nauka i društvo, Beograd, 2012, str. 85.

⁴⁷⁰ Le Bon, Gistav, *Psihologija gomila*, Papirus: Trgokom, Novi Sad, 1995.

⁴⁷¹ Jung, Karl Gustav, *Dinamika nesvesnog*, Matica srpska, Novi Sad, 1990.

može transformisati svet.⁴⁷² Ako pojednostavimo ovaj princip, možemo veoma lako dovesti fudbal u korelaciju sa ratom. Naime, takmičenje između dva fudbalska tima je u neku ruku simulacija rata na stadionu kao „bojnom polju”. Muškarci u publici kao arhetipski ratnici koji su vekovima imali ovu ulogu, kroz proces fudbala se lako identifikuju sa sportistima. Na taj način se zadovoljava i njihova „arhe-potreba” za ratom, tj. fudbalom.

- Ne treba zaboraviti **uticaj droge i alkohola**, kao verne pratioce huliganske supkulture, koji mogu podsticati nasilje na fudbalskim stadionima.⁴⁷³

Postoje i one definicije koje huliganizam percipiraju isključivo kao „muški” fenomen i određuju ga kao „antisocijalno, kriminalno ponašanje muškaraca koje se javlja na fudbalskim stadionima”⁴⁷⁴. Ovakav doživljaj huliganizma je realan, jer pripadnici muškog pola čine skoro 100% članstva u huliganskim grupama. Međutim, postoje određeni primeri koji eksplicitno pokazuju da u huliganskim grupama ima mesta i za žene.

Neke definicije huligana su toliko uskog karaktera jer se vezuju isključivo za specifičnu teritorijalnost. Tako pojedini istraživači (*Bodin Dominique, Robenè Luc, Heas Stephane*) smatraju da *huligan* zapravo, predstavlja „mladog Engleza koji ima problema sa prilagođavanjem u društvu, koji je delinkvent u svakodnevnom životu, koji konzumira alkohol u velikim količinama i koristi sportske događaje kao izgovor za nasilno ponašanje”⁴⁷⁵. Iako istinita, ova definicija je veoma uskog karaktera i ne može se primeniti u širem kontekstu.

Potreba za pripadanjem (grupi/zajednici) je jedna od iskonskih potreba čoveka, koja se sreće i u huliganskim grupama, a

---

⁴⁷² O' Brien John, O' Brien Nada, *Analytical Psychology of Football Professional Jungian Football Coaching*, Routledge, London and New York, 2021.

⁴⁷³ U nekim zemljama je zabranjena ne samo konzumacija alkohola, već i prodaja na fudbalskim stadionima i u njihovoj blizini (od nekoliko stotina metara, do nekoliko kilometara).

⁴⁷⁴ McArdle, David, *Football Society & The Law*, Routledge-Cavendish, London, 2000, p. 69.

⁴⁷⁵ Bodin Dominique, Robenè Luc, Heas Stephane, *Sport and violence in Europe*, Council of Europe, Strasbourg, 2004, p. 19.

koju je i Aristotel odredio kroz fenomen *zoon politikon*.⁴⁷⁶ Pripadnost grupi znači sigurnost, ali i izgradnju identiteta. Kroz ovu prizmu, huligan se vidi kao član „određene navijačke grupe koji prihvata zajedničke vrednosti od kojih je mržnja članova drugih grupa najdublji zajednički koren, kojem pripadanje grupi znači beg od anonimnosti, daje mu osećaj sigurnosti; tuča sa drugim grupama navijača je izraz emotivnog naboja; osrednji smisao života gde biti huligan, znači biti slobodan i živeti život na najbolji mogući način jedan je od najsažetijih opredeljenja huliganizma kao pojavnog oblika”⁴⁷⁷.

Zašto se navijači dele po grupama? I zašto je osećaj pripadanja bitan u grupnom identitetu? Zato što grupa daje osećaj sigurnosti. To smo verovatno poneli iz majčine utrobe kada smo u njoj spoznali utočište, snagu i sigurnu „pećinu”. Grupe mogu biti dobre i loše. Dobre grupe su one koje se okupljaju zarad nekog višeg cilja ili opšteg dobra. Na primer, kada se ljudi okupe u velikom broju da dočekaju pobeđničku reprezentaciju nakon takmičenja ili kada brane ognjište od neprijatelja i osvajača. Loše grupe, naprotiv, pokazuju sve negativne osobine ljudskog roda. One se uglavnom stvaraju da bi se našlo nekom ko je bolji, uspešniji, hrabriji, cenjeniji, i po pravilu su izgrađene od osrednjih i nesposobnih, a veoma često i neosnovano ambicioznih pojedinaca. Takve grupe često srećemo u raznim sferama života: nekim kolektivima na poslu u kojima se praktikuje zavera nesposobnih, koji su slabi kao individue, te svoju moć mogu graditi isključivo na kvantitetu i negativnoj selekciji. Slična je situacija i sa nekim političkim partijama, ali i huliganskim grupama.

Evropska Unija je u svom *Izveštaju o fudbalskom huliganizmu* huliganizam odredila na sledeći način: „Nasilje protiv ljudi, uništavanje imovine, krivične prekršaje pod dejstvom alkohola

---

⁴⁷⁶ Aristotel je tvrdio da je svaki čovek društveno biće koje ima potrebu da pripada zajednici i živi u njoj sa ostalim ljudima. Život van takve zajednice (polisa) bio je rezervisan za bogove, zveri ili varvare. Videti: Aristotel, *Politika*, Globus, Zagreb, 1988.

⁴⁷⁷ Petrović, Krešimir, „Nasilje i sport”, *Kultura*, br. 88/90, Beograd, 1992, str. 21.

i droge, narušavanje mira, krađu i preprodavanje karata”⁴⁷⁸. Može se primetiti da EU i preprodaju karata ubraja u huligansko ponašanje, što nije svojstveno nekim drugim definicijama.

U velikom broju naučnih radova navodi se veza između radničke klase, siromaštva i huliganizma: „Huliganizam je uobičajena forma nasilja mladih ljudi koji pripadaju radničkoj klasi”⁴⁷⁹. Treba reći da su ovakve definicije prevaziđene, upravo iz razloga što je došlo do evolucije fenomena huliganizma.

Iako nastao u radničkoj klasi, huliganizam danas predstavlja besklasni fenomen, što znači da njegovi članovi mogu dolaziti iz različitog socijalnog miljea. Neretko se dešava da huligani dolaze iz dobrostojećih porodica u kojima su roditelji visokog društvenog statusa, što kod kod njih stvara osećaj „ekskluziviteta” i nedodirljivosti.

3.2. Zašto je huliganizam „mačo” fenomen?

Muškarci čine skoro 100% članstva u huliganskim grupama.⁴⁸⁰ Upravo zbog toga možemo konstatovati da huliganizam pretenduje da se profilise kao „mačo”⁴⁸¹ fenomen. Neki teoretičari su, analizirajući huliganski identitet, upravo „mačizam” videli kao jednu od njegovih najbitnijih odrednica. Smatra se da se huliganizam čine nekoliko ključnih elemenata:

- Emocionalno uzbuđenje
- **Mačizam**

---

⁴⁷⁸ Spaaij Ramón Fredrik Johan, *Understanding football hooliganism: a comparison of six Western European football clubs*, Vossiuspers UvA – Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006, p. 11.

⁴⁷⁹ Bodin Dominique, Robenè Luc, Heas Stephane, *Sport and violence in Europe*, Council of Europe, Strassbourg, 2004, p. 33.

⁴⁸⁰ Radmann Aage, *The New Media and Hooliganism: Constructing Media Identities*, <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1406730/FULLTEXT01.pdf>, 01.08.2024.

⁴⁸¹ Ovde izraz „mačo” nije upotrebljen u pozitivnom kontekstu, već da bi pokazao tzv. toksičnu maskulinizaciju.

- Teritorijalnost (svaka grupa kontroliše određenu teritoriju grada, države...)
- Spajanje individualnog i kolektivnog imidža
- Osećaj pripadnosti
- Postojanje autonomije u odnosu na druge.⁴⁸²

Nažalost, „mačizam” u huliganskom kontekstu ne podrazumeva džentlmenstvo i pozitivne karakteristike „muškog principa”, već svoje postojanje baštini na *toksičnoj maskulinizaciji*.⁴⁸³ To znači da huligani smatraju da su „mačo” ukoliko upotrebljavaju nasilje (u različitim oblicima), što ukazuje na toksičnost ovog fenomena. Iako postoje mnogobrojne odrednice toksičnog maskulinizma, on se uglavnom zasniva na tri ključna principa, koja su definisana još 70-ih godina:

1. Muškarci su jaki fizički i psihički i ne pokazuju i/ili ne poseduju emocije.
2. Antifeministički pristup vrednosnom sistemu u kome se osporava jednakost muškaraca i žena, sa ciljem degradiranja ženskog pola.
3. Muškarci treba da poseduju moć⁴⁸⁴ svake vrste kako bi ih ostali poštovali.⁴⁸⁵

Neka savremena istraživanja od 2013. terminu toksičnog maskulinizma pripisuju karakteristike poput mizoginije, homofobije i nasilja koje dolazi od strane muške populacije.⁴⁸⁶ Zapravo, ovde možemo govoriti i o pojavi *hipermaskulinizma*⁴⁸⁷, koji često uključuje intenzivnu mizoginiju i psihopatološki odnos prema rodnim identitetima.

---

⁴⁸² Spaaij Ramon, “Men Like Us, Boys Like Them Violence, Masculinity, and Collective Identity in Football Hooliganism”, *Journal of Sport and Social Issues*, br. 4, 2008, pp. 369–392.

⁴⁸³ Često se upotrebljava izraz *toksični maskulinitet* u literaturi.

⁴⁸⁴ Misli se prvenstveno na finansijsku i fizičku moć.

⁴⁸⁵ Prema: Thompson Edward, “The Structure of Male Role Norms”, *American Behavioral Scientist*, no. 5, 1970, pp. 531-543.

⁴⁸⁶ Harrington Carol, “What is ‘Toxic Masculinity’ and Why Does it Matter?” *Men and Masculinities*, no. 2, 2020.

⁴⁸⁷ Često se poistovećuje sa terminom *hegemonijska muškost*.

Kakva je uloga žena u svetu huliganizma?

Ovo je jedno od ključnih pitanja u savremenom društvu, bar kada je reč o rodnoj ravnopravnosti. Čini se da se nigde tako striktna podeljenost između muškog i ženskog pola ne vidi, kao u huliganskoj supkulturi. Žene u svetu huliganizma su raritet i javljaju se više kao izuzetak, negoli pravilo. Autorka ove knjige ima hipotezu da pojedini slučajevi huliganizma u ženskoj populaciji zapravo jesu vrsta „negativne emancipacije” kroz koju žene na pogrešan način pokušavaju da budu ravnopravne sa muškarcima.

Tokom 80-ih godina 20. veka neki teoretičari su pokrenuli ovo pitanje i konstatovali da je huliganizam, kao i navijaštvo, predominantno *muška stvar*. Oni su to objasnili činjenicom da su muškarci i žene sve do kraja 19. i početka 20. veka zauzimali različit psihički i fizički prostor.⁴⁸⁸ To znači da je javni prostor, u koji spada i sport (samim tim navijanje), bio rezervisan isključivo za muškarce, dok su žene svoje mesto nalazile u kući i okućnici⁴⁸⁹ tj. privatnom prostoru. Žene u antičkoj Grčkoj ne samo da se nisu mogle takmičiti jedno vreme na Olimpijskim igrama, već im je bilo zabranjeno da budu u svojstvu posmatrača tj. publike na sportskim priredbama.

Pa ipak, žene su vremenom našle svoje zasluženo mesto „pod suncem” u savremenom svetu, što se reflektovalo i na navijačku supkulturu. Prve navijačke grupe izgrađene isključivo od ženskih članova javljaju se unutar italijanske *ultras* supkulture. Jedno od retkih istraživanja na ovu temu uradila je Cera Rinesi, koja je analizirala članke u poslednjih nekoliko decenija iz ove oblasti.⁴⁹⁰ Neki italijanski istraživači (*Roversi*) zapazili su da se pripadnice „lepšeg pola” nalaze u mešovitim navijačkim grupama, ali da su od nedavno počele da se formiraju „čisto ženske” navijačke grupe, kao što je to slučaj kod „Parme” (*URB Girls*) i „Bolonje”, kod kojih žene

---

⁴⁸⁸ Prema: Đorić Marija, *Ekstremizam i nova realnost: svet u doba koronavirusa*, str. 168.

⁴⁸⁹ Grčki filozofi su ovaj privatni prostor nazivali *oikos*, dok je javni prostor (*polis*) bio privilegija određenih grupa muškaraca.

⁴⁹⁰ Cere, Rinesi, “Forever Ultras: Female Football Support in Italy”, *Sport and Its Female Fans*, (ed. Toffoletti Kim, Mewett Peter), Routledge, New York, 2012, pp. 46–61.

čine 13% navijača.⁴⁹¹ Alesandro Salvini pojavu navijačica u fudbalu objašnjava kroz fenomen *allargamento androgino* („širenje androgenizma”).⁴⁹² Njegova namera je da pokaže kako se razlika između muškaraca i žena sve više briše, što dovodi do svojevrsnog androgenizma.⁴⁹³ Jedno istraživanje sa Univerziteta *La Sapienza* u Rimu ukazuje „da je prosek godina ženskih navijača između 35 i 40 i da su to pretežno visoko obrazovane osobe”.⁴⁹⁴ Ovde se ističe da su žene u navijačkim grupama uticale na smanjenje nivoa nasilja tokom utakmica.

Pored navijačkih grupa, žene mogu biti članovi i huliganskih grupa. Prvi put učešće žena u nasilnim incidentima koji su vezani za fudbal javlja se 1898. godine u Škotskoj nakon utakmice između kluba “Morton” (danas “Greenock Morton”) i sada već neaktivnog kluba “Glasgow Athletic”.⁴⁹⁵ Dakle, zvučace neobično, ali „ženski huliganizam” vuče svoje korene još iz 19. veka. Inače, prisutnost žena na fudbalskim utakmicama „datira od prvih dana fudbala, što je dobro primetio Čarls Edvardes (*Charles Edwardes*) 1892. godine, kada je konstatovao da *fudbalska groznica* nije zahvatila samo

---

⁴⁹¹ Ibid.

⁴⁹² Salvini Alessandro, *Ultra. Psicologia del tifoso violent*, Giunti, Firenze, 2004, p. 101.

⁴⁹³ Jedan od najapsurdnijih primera mogli smo da vidimo na Olimpijskim igrama 2024. godine, kada je kontroverzna bokserka iz Alžira Imani Kelif pobedila italijanku Anđelu Karini. Problem je u tome što su kod alžirske bokserke bili dominantni hormoni koji su svojstveni muškarcima. Ova činjenica je otvorila prostor za spekulaciju da je u pitanju transrodna osoba, tj. muškarac koji je tranzitirao u ženu. Ovo je etičko, ali i rodno pitanje, jer direktno pogađa pitanje ženskih prava. Međutim, po drugim tvrdnjama u pitanju je žena koja ima neobično dominantne muške hormone. Do sada nije pouzdano utvrđeno da li je Imani Kelif rođena kao muškarac ili žena. Prema: https://www.rtv.rs/sr_lat/sport/individualni-sportovi/skandal-na-oi-italijanska-bokserka-predala-mec-zbog-nejasnog-pola-protivnice_1559146.html, 05.08.2024.

⁴⁹⁴ Đorić Marija, *Ekstremizam i nova realnost: svet u doba koronavirusa*, Institut za političke studije, Beograd, 2021, str. 169.

⁴⁹⁵ <https://www.heraldscotland.com/news/13138284.riot-girls-study-finds-femaleswere-the-first-football-hooligans/>, 05.08.2024.

muškarce iz radničke klase, već da je među publikom bilo i starijih ljudi i žena”.⁴⁹⁶

Ukoliko se osvrnemo na savremena dešavanja, primetićemo da je pojava huliganiki veoma retka i neobična. Interesantno je da su na fudbalskom prvenstvu u fudbalu 2018. godine četiri Ruskinje dobile zabranu prisustva, i to zbog problema sa učešćem u huliganskim tučama.⁴⁹⁷ Iako raritetnog karaktera, ženski huliganizam se danas može sresti u Rusiji i to kod „grupe *Slavjanki* (*Salavyanki*), koje navijaju za FK „Spartak” ili članica *Mališki* (*Malyshki*), vernih fanova kluba CSK.”⁴⁹⁸

3.3. Sport i ekstremizam na Zapadnom Balkanu⁴⁹⁹

Zapadni Balkan (Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Severna Makedonija, Albanija) je postkonfliktni region⁵⁰⁰ koji se suočava sa različitim oblicima nasilnog ekstremizma. Trenutno Zapadni Balkan ima najviše problema sa islamističkim i desničarskim ekstremizmom. Huligani pri tom, predstavljaju jednu hibridnu kategoriju koja se ne može svrstati u „čist” oblik ekstremizma, jer je u svojoj biti prvenstveno vrsta organizovanog kriminala. Međutim, ono što ih približava ekstremističkim grupama jeste njihova kvazi-ideologija, koja se predominantno baštini na desničarskom ekstremizmu. Njihov vrednosni sistem tendenciozno nazivamo kvazi-ideologijom, jer se oni ne vode tim principima, već ekstremno desničarske stavove koriste za pridobijanje simpatija omladine i ostalih ranjivih grupa. Zapravo nacionalizam i

---

⁴⁹⁶ Taylor Rogan, *Football And Its Fans: Supporters and Their Relations With The Game*, University Press, Leicester, 1992.

⁴⁹⁷ <https://www.standard.co.uk/news/world/pictured-four-female-russian-footballhooligans-banished-from-world-cup-a3862866.html>, 04.08.2024.

⁴⁹⁸ Đorić Marija, *Ekstremizam i nova realnost: svet u doba koronavirusa*, Institut za političke studije, Beograd, 2021, str. 169.

⁴⁹⁹ Veći deo podataka iz ovog segmenta preuzeti su od: Đorić Marija, *Violent Extremism and Sports in the Western Balkans*, RAN, https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2023-12/ran_wb_ad-hoc_violent_extremism_and_sport_in_the_wb_122023_en.pdf, 01.08.2024.

⁵⁰⁰ Sve ove države su na direktan ili indirektan način bile uključene u ratna dešavanja 90-tih, prilikom raspada Jugoslavije.

patriotizam na koji se često pozivaju huliganske grupe služi za regrutovanje novih članova i to pretežno u formi manipulacije.

Kao što se može primetiti, huliganizam je dinamičan društveni fenomen, koji se menja i prilagođava vremenu. Kada je reč o Zapadnom Balkanu, huliganizam se javlja nešto kasnije u odnosu na Veliku Britaniju i ostale zemlje zapadne Evrope. Naime, balkanski huliganizam se intenzivno razvija 80-ih godina 20. veka, da bi svoj „krešendo” doživeo tokom ratova 90-ih na prostoru bivše Jugoslavije.

Nasilni ekstremisti koriste različite metode i sredstva da radikalizuju i regrutuje mlade (video igrice, društvene mreže, muzika, humor...), a jedan od njih je – sport.

Veza između nasilnog ekstremizma i sporta na Zapadnom Balkanu postoji i ona se može sagledavati na dva načina:

- 1. Sport kao sredstvo prevencije nasilnog ekstremizma (ovo je ideja koja nije dovoljno zaživela).**
- 2. Sport kao sredstvo politizacije i regrutacije mladih za ulazak u ekstremističke grupe (ovaj trend sve više jača i može predstavljati ozbiljan bezbednosni problem za region).**

Direktna veza između sporta i nasilnog ekstremizma je do sada na Zapadnom Balkanu bila najprisutnija u fudbalu. Od 80-ih, „jugoslovenski sport je predstavljao ogledalo slabosti Jugoslavije”⁵⁰¹, da bi danas postao instrument raznih ekstremističkih grupa. Konkretno, radi se o stvaranju fudbalskih huliganskih grupa koje su pretežno motivisane ideologijom ekstremne desnice (uglavnom u formi nacionalizma). Na Zapadnom Balkanu su identifikovane ukupno 122 navijačke grupe, od kojih su 78 ultras, dok je 21 grupa učestvovala u huliganskim incidentima.⁵⁰² Huliganizam na Zapadnom Balkanu je veoma opasan jer predstavlja

---

⁵⁰¹ Brentin Dario, “More Than A Game? On the Seemingly Perpetual Football-Related Violence in the Balkans”, *Balkanist*, <https://balkanist.net/more-than-a-game-again-on-the-seemingly-perpetual-football-related-violence-in-the-balkans/>, 14.03.2024.

⁵⁰² Đorđević, Saša, Ruggero Scaturro, *Dangerous Games: Football Hooliganism, Politics and Organized Crime in The Western Balkans*, Global Initiative Against Transnational Organized Crime, Geneva, 2022.

kombinaciju nekoliko bitnih fenomena: političke moći, organizovanog kriminala i ekstremizma.⁵⁰³

Novi trend koji sve više dobija na snazi jeste infiltriranje nasilnih ekstremista u klubove borilačkih vještina i *airsoft* klubova, u kojima se regrutuju ali i radikalizuju mladi ljudi (pretežno muškarci). Ovi trendovi su prisutni u celokupnom regionu Zapadnog Balkana, s tim što se svaka zemlja odlikuje određenim specifičnostima.

3.3.1. Srbija

U Srbiji je fudbalski huliganizam kulminirao u ratovima 90-ih, kada su se iz redova navijačkih grupa regrutovali dobrovoljci za paravojne formacije.⁵⁰⁴ Specifično za huligane u Srbiji je da su bili i ostali instrument politike. To se najbolje videlo 5. oktobra 2000. kada su isti huligani koji su podržavali režim Slobodana Miloševića, učestvovali u njegovom svrgavanju. Ova „politizacija huliganizma”⁵⁰⁵ se održala do danas, s tim što su huligani otišli dalje u izgradnji svoje moći, transformišući se u organizovane kriminalne grupe. Iako je njihova ideologija i dalje ekstremno desničarska, to je samo maska za regrutovanje mladih ljudi, dok je pravi cilj lukrativni (sticanje profita).

U razvoju srpske huliganske scene izdvajamo nekoliko faza:

„1. Period do 90-ih godina 20. veka, kada se formira po uzoru na italijansku ultras supkulturu.

---

⁵⁰³ Đorić Marija, *Huliganizam: nasilje i sport*, Nauka i društvo, Beograd, 2012, str. 139.

⁵⁰⁴ Koliko je sport (posebno fudbal) bio ispolitizovan, vidi se najbolje po tome što mnogi istraživači smatraju da je raspad Jugoslavije najavljen na utakmici između „Crvene zvezde” i „Dinama” 1991. godine. Tada su se na stadionu Maksimir u Zagrebu sukobili *Delije* (navijači „Crvene Zvezde” iz Srbije) i *Bad blue boys* (navijači „Dinama” iz Hrvatske), kada su nacionalističke parole rezultirale brutalnim nasiljem.

⁵⁰⁵ Đorić Marija, „Politizacija huliganizma”, *Politička revija*, br. 3, 2010, str. 379-400.

2. Od 90-ih do 2000. godine – u ovom periodu huliganizam dostiže kulminaciju i violentnost, najviše zbog građanskih ratova na prostoru bivše Jugoslavije.

3. Od 2000. godine dolazi do sve izraženije *politizacije huliganizma*. Ova faza je karakteristična po tome što huligani postaju instrument različitih političkih struktura, te se koriste za obračun sa političkim neistomišljenicima ili za tzv. *prljave poslove*".⁵⁰⁶ Pojedini istraživači ističu da od 2000. godine u Srbiji „nije održan nijedan značajniji javni politički skup u kojem nisu učestvovali ekstremni navijači”.⁵⁰⁷

4. Postoji i četvrta (savremena) faza, koja se može okvalifikovati kao – *kriminalizacija huliganizma*. Saradnja huliganskih i kriminalnih struktura dovela je do toga da su se nekadašnji izgređnici sa sportskih priredbi transformisali u ozbiljne kriminalne grupe.

Dve najuticajnije huliganske grupe dolaze iz redova FK „Crvena zvezda” i FK „Partizan”. Navijači „Crvene zvezde” poznati kao *Delije* su podeljeni u nekoliko grupa: *Belgrade Boys*⁵⁰⁸, *Rif Raf*, *Hijene*, *Brigade*, *Bez straha*...Trenutno je smena generacija, te desetak vođa (35–40 godina starosti), kontroliše navijače „Crvene zvezde”. Kriminalne delatnosti kojima se bave uključuju pranje novca putem građevinskih radova, kontrolisanje energenata, upliv u IT sektor, trgovina narkoticima...

Navijači „Partizana” su godinama u međusobnom konfliktu (zbog podele kriminalnih sfera uticaja), o čemu svedoči sukob između grupa *Zabranjeni* i *Alkatraz*. U Srbiji je situacija veoma izazovna, jer se pojedine navijačke grupe dovode u vezu sa teškim kriminalom. Dobar primer za to je grupa *Janjičari* koja podržava FK Partizan (koja je vremenom transformisana u grupu pod nazivom *Principi*). Njihov lider Veljko Belivuk je uhapšen sa saradnicima koji su u medijima povezivani sa pojedinim visokim političkim

⁵⁰⁶ Đorić Marija, *Ekstremizam i nova realnost: svet u doba koronavirusa*, Institut za političke studije, Beograd, 2021, str. 166.

⁵⁰⁷ Otašević Božidar, *Nasilje na sportskim priredbama*, Službeni glasnik, Beograd, 2015, str. 86.

⁵⁰⁸ Trenutno najdominantnija grupa.

funkcionerima i pripadnicima bezbednosnog sektora. Grupa *Principi* je optužena za saradnju sa crnogorskim Kavačkim klanom, koja je specijalizovana za trgovinu kokainom iz Latinske Amerike u Evropu. Veljko Belivuk je sa svojih 20 saradnika uhapšen 2021. godine. Ova grupa se tereti za nekoliko krivičnih dela: udruživanje radi vršenja krivičnih dela, neovlašćena proizvodnja i trgovina narkoticima, posedovanje i nošenje oružja, trgovina oružjem, tri slučaja teškog ubistva.⁵⁰⁹ Posle hapšenja Belivukovog klana, sukobile su se grupe *Vandal Boys* i *Grobari Vračar*.

„Partizanove” huliganske grupe se bave obezbeđivanjem klubova⁵¹⁰, trgovinom narkoticima, reketiranjem...Sve huliganske grupe koriste ekstremno desničarsku retoriku i kroz ideju lažnog patriotizma regrutuju tinejdžere. Regrutacija započinje još u osnovnoj školi (sa 12–15 godina starosti) i to na lokalnom nivou. Stariji navijači „motre” na dečake u školama i uvode ih u huliganski svet. U početku ih koriste za kurirske poslove⁵¹¹, a kasnije ih uvode u ozbiljan kriminal. Mladi ljudi prolaze „čin inicijacije”, koji podrazumeva da moraju da naprave neki prekršaj ili krivično delo.⁵¹² Huliganske grupe su zatvorene, strogo ustrojene sa izrazitom hijerarhijom, te podsećaju na militarne grupe. Pored nacionalizma, ove grupe pokazuju izrazitu homofobiju, što ih svrstava u red ekstremne desnice. Najnovije neformalne informacije pokazuju da su pojedini huligani otišli na ukrajinsko ratište kao strani plaćenici.⁵¹³ Registrovane su i veze sa pojedinim bajkerskim klubovima u Srbiji.

Hipoteza br. 1: Srpski fudbalski huligani danas predstavljaju ozbiljne kriminalne grupe koje su povezane sa

---

⁵⁰⁹ Viši sud u Beogradu, „Odredjen pritvor osumnjicima V. Belivuk i drugi, Visi sud u Beogradu”, [https://www.bg.vi.sud.rs/ vest/2991/odredjen-pritvor-osumnjicima-v-belivuk-i-drugi.php](https://www.bg.vi.sud.rs/vest/2991/odredjen-pritvor-osumnjicima-v-belivuk-i-drugi.php), 12.01.2023.

⁵¹⁰ Nepisano pravilo je da ko kontroliše obezbeđenje noćnih klubova, kontroliše i trgovinu drogom.

⁵¹¹ Dečacima (maloletnicima) se daju skuteri za prevoz droge, a onda im se kao nagrada poklanjaju ti motori.

⁵¹² To podrazumeva da imaju zabeležen napad na policajca ili da ukradu nešto iz prodavnice, da se potuku sa protivničkim navijačima, i sl.

⁵¹³ Ratuju na strani Ukrajine.

pojedincima iz visoke politike i bezbednosnog sektora, što im daje osećaj moći i nedodirljivosti.

Hipoteza br. 2: Pojedine huliganske u Srbiji su veoma tesno povezane sa kriminalnim grupama u Crnoj Gori.

Pored huligana „Crvene zvezde” i „Partizana” u Srbiji deluju i druge grupe, koje se mogu dovesti u vezu sa kriminalom i ekstremizmom: *United Force* (FK „Rad”), *Firma* (FK „Vojvodina”), *Torcida Sandžak* (FK „Novi Pazar”)... Zbog velike popularnosti u nekadašnjoj Jugoslaviji, ogranci „Crvene zvezde” i „Partizana” se mogu naći u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini (republika Srpska), Severnoj Makedoniji. Osim fudbala, huliganizam se delimično nazire u košarci i ponekad u rukometu, što se ogleda u porukama govora mržnje.

Poseban problem u Srbiji u sprečavanju huliganizma je što se u upravnim odborima nekih sportskih klubova nalaze sudije i tužioci, što može uticati na objektivnost prilikom procesuiranja izgređenika.⁵¹⁴

***

Na Kosovu i Metohiji su albanski navijači povezani sa nasiljem i političkim strukturama, bliskim nekadašnjoj terorističkoj organizaciji OVK. Između albanskih navijačkih grupa nema velikog rivaliteta, on je uglavnom usmeren ka drugim etničkim grupama, prvenstveno srpskoj. Primetna je veza FK „Plisat” iz Prištine sa navijačima *Black and Red* iz Albanije u kontekstu „Velike Albanije”. Druga dominantna navijačka grupa nosi naziv *Šiponjat* i navijaju za FK „Šiponja”.

Politizacija albanskih huliganskih grupa na Kosmetu se može videti iz nekoliko violentnih događaja. Tako su u Prištini još 2015. godine pripadnici albanskih navijačkih grupa *Plisat* i *Šiponjata* bili glavni izgređnici na mitingu koji je organizovan protiv formiranja Zajednice srpskih opština i stvaranja demarkacione linije sa Crnom Gorom.⁵¹⁵

---

⁵¹⁴ Dubinski intervju sa pripadnikom NVO sektora.

⁵¹⁵ Fatjona Mejdini et al, “Kosovo opposition urges all Albanians to join rally, BalkanInsight”, 27 November 2015,

Srpsko stanovništvo na Kosovu i Metohiji tradicionalno navija za srpske klubove, među kojima se posebno ističe „Crvena zvezda”, koja pokazuje animozitet prema albanskim klubovima.

3.3.2. Bosna i Hercegovina

Bosna i Hercegovina je veoma specifična zbog svoje etničke⁵¹⁶ i kantonalne podjeljenosti, koje se oslikavaju i na sport (tj. fudbal). Pored fudbalskog huliganizma, u BiH je prisutan jedan veoma interesantan trend, a to je **veza između nasilnog ekstremizma i klubova borilačkih vještina**, kao i sa **airsoft klubovima**. Dok je fudbal povezan sa ekstremnom desnicom i nacionalističkim sentimentom, klubovi borilačkih vještina su pretežno povezani sa radikalnim islamom u formi vehabizma.

Fudbalski huligani u BiH su podijeljeni uglavnom po etničkom principu, izuzetak predstavljaju Sarajevo i Tuzla koji imaju etnički mešovite grupe. Sukobi su do sada bili najučestaliji u Mostaru između *Red Army* (FK „Velež”) i *Ultras* („Zrinjski”). Veliki animozitet vlada između navijačkih klubova iz Sarajeva, prvenstveno navijača FK „Sarajevo” i „Širokog Brijega”.⁵¹⁷ Takođe, evidentan je gradski rivalitet između fudbalskih klubova „Sarajevo” i „Željezničar”. Postoje regionalne veze za distribuciju droge. Huligani iz Banja Luke i Istočnog Sarajeva su, na primer, povezani sa grupama iz Srbije i Crne Gore. *Lešinari*, *Horde Zla* i *Skipari* iz BiH se isto bave trgovinom narkoticima i oružjem.⁵¹⁸ Ultras grupe predstavljaju neku protivtežu političkim strukturama, jer „ultrasi

---

<https://balkaninsight.com/2015/11/27/albanians-join-ranks-for-the-28-november-kosovo-rally-11-27-2015-1/>, 13.01.2023.

⁵¹⁶ Bošnjaci, Srbi, Hrvati.

⁵¹⁷ Netrpeljivost postoji kao rezultat ubistva jednog navijača FK Sarajevo 2009. godine prilikom gostovanja ovog kluba u Širokom Brijegu.

⁵¹⁸ Đorđević, Saša, Ruggero Scaturro, *Dangerous Games: Football Hooliganism, Politics and Organized Crime in The Western Balkans*, Global Initiative Against Transnational Organized Crime, Geneva, 2022, str. 28.

sebe prikazuju kao jedinu grupu otpora statusu kvo”, koja se navodno bori protiv korupcije.⁵¹⁹

Nacionalne i političke podele ulaze ne samo u profesionalni sport, već se njihovo toksično dejstvo može videti i kod dece. Na dečijem fudbalskom turniru u Sarajevu (do 15 godina starosti) u januaru 2023. dogodila su se dva incidenta povezana sa ekstremnim nacionalizmom. Najpre su dečaci iz hrvatskog tima skandirali „Ubij Srbina!”, a potom su roditelji srpske dece koja su se takmičila fizički napadnuti i izbodeni nožem.⁵²⁰

Primer *reciprociteta ekstremizma* (po etničkoj osnovi) se može videti u više navrata: kada se na primer, digne baner Slobodanu Praljku na utakmici u Hercegovini ili slogan podrške Ratku Mladiću, u Sarajevu će se kao protivteža podignuti slogan o podršci Sakibu Mahmuljinu (radi se o pojedincima koji se optužuju za ratne zločine).⁵²¹

Na području Brčko distrikta postoje lokalne neformalne huliganske grupe, koje su organizovane po etnonacionalnom principu. Većina navijačkih grupa na području distrikta nema formalnog vođu i deluju uglavnom u manjim grupama kada se održavaju lokalni sportski događaji. Starosna struktura se kreće od 15 do 40 godina. Kao najinteresantniji u kontekstu nasilnog delovanja, identifikovani su pripadnici navijačke frakcije pod nazivom *Trt-Mrt*, koji pripadaju navijačkoj grupi *Grobari-Shadows*, tradicionalno navijača „Partizana” iz Beograda, zatim pripadnici navijačke frakcije pod nazivom *Kopre Nedri* ili *KND*, koji pripadaju navijačkoj grupi *Delije*, tradicionalno navijačima „Crvene Zvezde” iz Beograda, te pripadnici navijačke grupe *Manijaci* sa područja Brčko distrikta BiH, tradicionalno navijači FK „Željezničar” iz Sarajeva, ujedno deo šire grupe *BH Fanatikosa* (BHF) sa ovog područja. Grupe *Trt-Mrt*, *Kopre Nedri* i *Manijaci* značajno su uticale

---

⁵¹⁹ Testa, Alberto, “Making Sense of Extremism in the Bosnian Football Terraces: An Analytical Analysis”, *Security Science Journal*, br. 1, 2020, str. 29.

⁵²⁰ Danas. “Mladi fudbaleri iz Splita isključeni sa takmičenja u Sarajevu zbog skandiranja 'Ubij, ubij Srbina'!", January, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/3032595/asker-akademija-u-bih-deca-u-simulaciji-vojne-obuke.html>, 20.01.2023.

⁵²¹ Pripadnik civilnog društva i akademski radnik (dubinski intervju).

na radikalizovanje navijačke scene na području Brčko distrikta. Pored nasilničkog ponašanja i govora mržnje, ovim grupama se stavlja na teret krivično delo trgovine narkoticima.

U regionu Zapadnog Balkana politizacija fudbalskog huliganizma (i veza sa kriminalom) je najizraženija u BiH i Srbiji.⁵²² U ovim zemljama se huligani koriste za obračun sa političkim protivnicima i za upućivanje političkih poruka.

Poseban bezbednosni problem za Federaciju BiH su klubovi borilačkih veština⁵²³ kojima često rukovode radikalizovani pojedinci.⁵²⁴ Ovde se može videti direktna veza radikalnog islama i sporta.

Klubovi borilačkih veština u Federaciji BiH organizuju kampove za decu na kojima ih uče religijskim doktrinama i vojničkim veštinama. Jedan takav kamp „Askeri⁵²⁵ zimski kamp 2018” je bio u opštini Tešanj, gde su obuku prolazili dečaci 9–17 godina, što je izazvalo veliku medijsku pažnju u BiH.⁵²⁶

Pored klubova borilačkih veština u BiH su u poslednjih desetak godina posebno aktuelni *airsoft*⁵²⁷ klubovi. Ekspanzija *airsoft* klubova započinje pre desetak godina u BiH, posebno u Federaciji BiH, gde danas ima preko 40 takvih klubova. U ovim klubovima se sprovode vojničke obuke, koje pored zabavne

---

⁵²² Prema: Đorđević, Saša, Ruggero Scaturro, *Dangerous Games: Football Hooliganism, Politics and Organized Crime in The Western Balkans*, Global Initiative Against Transnational Organized Crime, Geneva, 2022.

⁵²³ Do sada ima desetak takvih klubova koji se mogu dovesti u vezu sa radikalnim islamom i nalaze se u Sarajevu, Tuzli, Bugojnu, Mostaru, Zenici, itd. Uglavnom je reč o tekvondu, kik-boksu, hapkidu...

⁵²⁴ Neki treneri ili vlasnici klubova su članovi radikalnih vehabijskih grupa. Pojedinci su bili i članovi odreda „El mudžahid” tokom rata u BiH.

⁵²⁵ *Asker* na turskom znači „vojnika”.

⁵²⁶ RTRS. „RTRS na mjestu gdje je vehabijsko udruženje Askeri djecu vojno obučavalo!”, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/3032595/asker-akademija-u-bih-deca-u-simulaciji-vojne-obuke.html>, 05.01.2023.

⁵²⁷ *Airsoft* spada u ekstremne sportove. Ovi klubovi sprovode obuku upotrebe oružja, minsko-eksplozivnih sredstava i terenske vojno-policijske taktike po standardima specijalnih jedinica. U Federaciji BiH *airsoft* klubovi su registrovani kao sportska udruženja.

funkcije imaju i versku, jer uvode islamsku doktrinu u radu klubova.

Takođe je primećeno da veći broj članova *airsoft* klubova pripada vehabijskoj zajednici. Interesantno je da veći broj svojih vežbi sprovode u napuštenim selima srpskog stanovništva, gde se koristi ratom devastirana imovina za njihovu obuku. Među članovima *airsoft* klubova se nalaze i pripadnici Oružanih snaga BiH.⁵²⁸ Finansiranje se sprovodi zahvaljujući donacijama, članarinama i sponzorstvima. Uočeno je da pojedine lokalne zajednice često pomažu *airsoft* klubove, među kojima se ističu opštine Bužim i Cazin, ali i opštine sa područja tuzlanskog kantona. Među *airsoft* klubovima posebno se ističu „Crna munja”⁵²⁹ i „Lilium Bosniacum”. Većina *airsoft* klubova je grupisana u tri regije: unsko-sanska, zeničko-tuzlanska i sarajevska regija.⁵³⁰ Rad ovih klubova često nadgledaju pripadnici EUFOR-a.

U *airsoft* klubovima je prisutna stroga disciplina i naglašen vertikalni komandni lanac, što ih približava stepenu organizacije savremenih specijalnih jedinica. Pored vojničko-policijske obuke, u njima se sprovodi i religijska obuka (pretežno bazirana na vehabizmu).

3.3.3. Crna Gora

U Crnoj Gori se nasilni ekstremizam može dovesti u vezu sa sportskim i političkim dešavanjima. Fudbal (a ređe i košarka) se kao sport najviše instrumentalizuje za političku propagandu. Etnička pripadnost uglavnom određuje i pripadnost sportskim klubovima. Crnogorci navijaju za domaće klubove, dok srpsko stanovništvo uglavnom navija za srpske klubove „Crvenu Zvezdu” i „Partizan”.

U Plavu i Rožaju, gde je dominantno bošnjačko stanovništvo, navijačke grupe *Gazije* i *Hajvani* podržavaju lokalne

---

⁵²⁸ Dubinski intervju sa pripadnikom bezbednosnog sektora iz BiH.

⁵²⁹ Ovaj klub ima veliki broj pratilaca na društvenim mrežama (Fejsbuk), a u objavama se veličaju ratne zastave, simboli i postignuća nekadašnje Armije BiH na području bihačke regije. U komentarima se može videti izrazit govor mržnje usmeren prema srpskoj zajednici.

⁵³⁰ Dubinski intervju sa pripadnikom bezbednosnog sektora iz BiH.

klubove. Interesantna je podrška koju ovi bošnjački klubovi daju „svojoj braći” iz BiH, pa tako podržavaju na utakmicama *BiH Fanatics*. Na Severu Crne Gore (Pljevlja, Žabljak, Mojkovac, Šavnik, Plužine) najveći procenat stanovništva navija za srpske klubove „Crvenu zvezdu” i „Partizan”. U Beranama i Bijelom polju pored srpskih klubova popularne su navijačke grupe *Ultras Bijelo polje*, koja je smanjila aktivnost poslednjih godina, i *Street Boys Berane*. U Nikšiću „Vojvode” navijaju za FK Sutjeska. Pored njih tu su i navijači FK Partizan „Grobari”, koji su dominantna skupina. Navijači FK „Crvena zvezda” opadaju bročano, posebno od kada im je oteta zastava pre nekoliko godina. Cetinje podržava lokalne klubove kao što je FK „Lovćen”. U primorskim gradovima dominiraju srpski klubovi, dok se u Tivtu mogu naći i oni koji podržavaju hrvatske klubove, poput FK „Hajduk”. U Ulcinju, u kojem pretežno živi albanska nacionalna manjina, postoji navijačka grupa *Dilberi*. U Podgorici definitivno dominiraju *Varvari* koji navijaju za FK „Budućnost”. Oni se često sukobljavaju sa navijačima „Crvene zvezde”.

Evidentna je konekcija koju neki klubovi borilačkih veština iz BiH uspostavljaju sa meštanima Crne Gore, gde živi pretežno muslimansko stanovništvo. Tako su pre nekoliko godina predstavnici kluba borilačkih veština iz Tuzle posetili vahabijsku zajednicu u Plavu i Gusinju. Među delegacijom BiH je bio i Abdusamad Bušatlić, poznat po religijskim propovedima na društvenim mrežama, koje su popularne širom sveta.

3.3.4. Severna Makedonija

U Severnoj Makedoniji je nasilni ekstremizam na fudbalskim stadionima povezan sa pojedinim političkim i kriminalnim strukturama.⁵³¹ U Makedoniji navijačke grupe počinju da se organizuju krajem 80-ih. Prva navijačka grupa je oformljena 1987. godine pod nazivom *Komite*, koji su navijali za fudbalski klub

---

⁵³¹ Prema: Đorđević, Saša, Ruggero Scaturro, *Dangerous Games: Football Hooliganism, Politics and Organized Crime in The Western Balkans*.

Vardar.⁵³² Velika promena nastaje 90-ih sa dezintegracijom Jugoslavije. Tada dolazi do jačanja lokalpatriotizma, te gotovo svaki grad ima svoj fudbalski klub. Najveći sukobi između „Komita” i „Škembara” se odvijaju ne samo na fudbalskim, već i na košarkaškim i rukometnim utakmicama.⁵³³ Osim njih, veoma su aktivne i sledeće navijačke grupe: „Majmuni” iz Prilepa, „Vojvode” iz Tetova, „Pirati” sa Autokomande, „City Park Boys” iz Centra, „Family” iz Aerodroma itd.

Najuticajnije makedonske navijačke grupe nalaze se u glavnom gradu Skoplju, gde su Makedonci etnička većina. „Komiti” podržavaju FK Vardar i najdominantnija su grupa po snazi i brojčanosti. Pored njih, u Skoplju su aktivni i *Šverceri* (*Švercerat*) koji podržavaju FK „Škupi” (poznati kao klub za koji uglavnom navijaju Albanci). *Škembari* iz Bitolja navijaju za FK „Pelister”, navijači FK „Pobeda” iz Prilepa su *Majmuni*, *Ajduci* podržavaju FK „Belasica” iz Strumice, u Ohridu *Ribari* navijaju za FK „Ohrid 2004”.

U Tetovu, gde su Albanci većina, nalaze se dva dominantna kluba: FK *Škendija* za koju navijaju *Balisti* i FK „Tetek” koje podržavaju *Vojvode*. Reintegracija se sprovodi na osnovu partijskih preferencija. Uticaj politike na fudbalske klubove je evidentan jer svaka opština ima svoje predstavnike u klubovima. Na taj način politika utiče na klubove. Navijačke skupine u Severnoj Makedoniji su često viđene kao partijske vojske koje uživaju zaštitu političara, što ukazuje na direktnu vezu između navijača i političkih partija.⁵³⁴ Pored političkog uticaja, huligani su povezani i sa svetom kriminala. *Šverceri* i *Komiti* se bave trgovinom droge i oružja, što im pomaže u finansiranju ostalih aktivnosti.⁵³⁵

Postoje neke nedoslednosti koje su specifične samo za Makedoniju – da one navijačke grupe koje podržavaju jedan fudbalski klub, u drugim sportovima (npr. košarci) podržavaju neki

⁵³² Муслиу, Афродита. *Идентификација на фактори кои влијаат врз насилството на спортски терени*. str. 12.

⁵³³ Ibid. str. 13.

⁵³⁴ Ibid.

⁵³⁵ Ibid. str. 28.

drugi klub, često i protivnički.⁵³⁶ To ukazuje ne samo na identitetski problem, već i na nedostatak lojalnosti, koja je svojstvena navijačkim grupama. Ova pojava može biti pokazatelj lukrativnih interesa.

Osim sukoba na nacionalnoj osnovi, česti su i sukobi između pripadnika iste etničke grupe koji navijaju za protivničke klubove. Dobar primer su navijači *Šverceri* iz Skoplja i *Balisti* iz Tetova, koji su mahom albanske nacionalnosti, a koji se često sukobljavaju. U istraživanju koje je sprovedeno u S. Makedoniji kao osnovni razlog navijačkog navijaštva navode se: mržnja prema protivničkom klubu (41,7%); verska i etnička netrpeljivost (19,8%); politički uticaj (7,5%); lukrativni interes (5,7%).⁵³⁷

U Severnoj Makedoniji i nakon raspada Jugoslavije, postoje grupe navijača koje podržavaju srpske klubove „Crvenu zvezdu” i „Partizan”, što ukazuje na identitetsku povezanost u regionu.

3.3.5. Albanija

U Albaniji veza između sporta i nasilnog ekstremizma se može naći na fudbalskim stadionima. Fudbalsko huliganstvo u Albaniji se svodi na nasilje među protivničkim grupama, ali ima i političku konotaciju, o čemu svedoči utakmica između reprezentacija Srbije i Albanije 2014. godine koja je održana u Beogradu. Tada je Olsi Rama, inače brat albanskog premijera Edija Rame, bio optužen da je za vreme utakmice upravljao dronom na kome se nalazila zastava „Velike Albanije”, što je stvorilo dodatnu tenziju između ove dve zemlje.⁵³⁸

---

⁵³⁶ Tako npr. navijačka grupa *City Park Boys*, koja podržava košarkaški klub „Rabotnički”, u fudbalu podržava FK „Vardar”, koji je veliki protivnik FK „Rabotnički”. Sa druge strane, navijači FK „Vardar” (poznati pod nazivom kao *Komiti*), u košarci navijaju za KK „Rabotnički” i KK „MZT”, iako u sportskom društvu „Vardar” postoji istoimeni košarkaški klub kome su glavni protivnici bili KK „Rabotnički” i KK „MZT”.

⁵³⁷ Prema: Муслиу, Афродита. *Идентификација на фактори кои влијаат врз насилството на спортски терени*.

⁵³⁸ CNN, “Brother of Albanian Prime Minister ‘controlled’ drone at football match”, October 15, 2014,

Albanske navijačke grupe povezane sa navijačkim grupama na Kosovu i Metohiji i Severnoj Makedoniji, posebno kada je reč o fašisoidnoj ideji „Velike Albanije”.

Tirana je centar navijaštva. Dve glavne navijačke grupe: *Ultras Guerrills 08–09* koja je levičarske ideologije i navija za FK „Partizani”. Interesantno je da imaju podršku među Albancima u Severnoj Makedoniji i Kosovu i Metohiji, kao i u dijaspori (Norveška i Švedska). Druga je *Tirana Fanatics* koja podržava FK „Tirana”. Njihova ideologija je desničarska, a podržavaju ih navijačka grupa *Šverceri* (navijaju za FK „Škupi”) iz Severne Makedonije. Veza između ovih grupa je zasnovana prvenstveno na etničkoj, a potom rođачkoj i jezičkoj povezanosti. Najveći protivnici ovih grupa iz Tirane su *Vllaznit Ultras* (FK Vllaznia) iz Skadra i *Djemt e Detit*, koji navijaju za FK „Teuta Durres”.

Navijači albanske reprezentacije *Tifozat Kuq e Zi* imaju veliki uticaj na albanske navijače u Severnoj Makedoniji (*Baliste, Švercere i Ilire*), kao i na navijače na Kosmetu (*Plisat, Torcida i Šiponjat*). Veza sa navijačima *Tifozat Kuq e Zi* iz Albanije sa albanskim navijačima na Kosovu i Metohiji se najbolje vidi na primeru kada su pripadnici *Tifozat Kuq e Zi* porodici Adema Jašarija sa Kosmeta poklonili ogromnu albansku zastavu.

***

Zajedničko svim državama na Zapadnom Balkanu je to da se fudbal kao sport najčešće povezuje sa desničarskim ekstremizmom. U tome prednjače Srbija, Bosna i Hercegovina i Severna Makedonija, u kojima su huligani povezani sa kriminalnim i određenim političkim strukturama, što se naziva „politizacija huliganizma”.

Novi trend na Zapadnom Balkanu je zloupotreba klubova borilačkih veština i airsoft klubova za indoktrinaciju i regrutaciju novih ekstremista. Ova pojava je karakteristična za Bosnu i Hercegovinu (pretežno za Federaciju BiH) i odnosi se na religijski

motivisan ekstremizam (radikalni islam).⁵³⁹ Posebna opasnost je zloupotreba dece koja se indoktriniraju u kampovima, pod izgovorom učenja sportskih veština.

Sport na Zapadnom Balkanu ima dva lica: prvo je afirmativno i može kroz timski duh i *fer-plej* eliminisati nasilje i ekstremističke ideje kod mlade populacije; drugo, negativno lice, je nažalost mnogo izraženije – to je zloupotreba sporta za radikalizaciju mladih. Na ovom problemu treba raditi prvenstveno kroz preventivne mere jer posledice mogu biti veoma destruktivne po mir u našem regionu.

Preporuke:

- **Za državne institucije:** Dosledna primena zakona – iako na Zapadnom Balkanu postoje relativno dobri zakoni o sprečavanju nasilja na sportskim priredbama, oni se ne sprovode; Doneti državne strategije o sprečavanju nasilja u sportu, jer su u mnogim zemljama istekle; Saradnja sa akademskom zajednicom, civilnim društvom i međunarodnom zajednicom u merama prevencije (posebno mladih i tinejdžera); Pojačano pratiti komunikaciju ekstremista u kontekstu sporta na društvenim mrežama, jer se veći deo komunikacije odvija na ovom nivou; Razmenjivati iskustva i informacije na regionalnom nivou.

- **Za sportske klubove:** Eliminirati politiku iz sporta, izbaciti sudije i tužioce iz upravnih odbora sportskih klubova; Zajedničke aktivnosti (humanitarne akcije, prijateljske utakmice...) protivničkih klubova u kojima bi promovisali toleranciju; U saradnji sa sponzorima promovisati prijateljstvo i toleranciju; Edukovati sportske radnike kako da pristupe deci i mladima (kroz radionice, priručnike...); Privatizovati klubove (iako je ovo veoma problematično).

- **Za civilno društvo i akademsku zajednicu:** Raditi istraživanja na temu veze između sporta i huliganizma, jer postoji ozbiljna praznina u ovom polju; Organizovati radionice kroz igru i zabavu za mlade; Napraviti regionalnu mrežu istraživača koji bi se bavili ovom temom kroz konferencije, projekte...;

---

⁵³⁹ Uglavnom su povezani sa vehabijskim zajednicama. Interesantno je da se u Evropi i svetu uglavnom ekstremna desnica povezuje sa borbilačkim veštinama.

- **Za međunarodnu zajednicu:** Organizovati regionalna istraživanja, posebno na temu klubova borilačkih veština; Usmeriti projekte ka prevenciji ekstremizma u sportu; Primena inostrane prakse na region Zapadnog Balkana (uz prilagođavanje svakoj državi ponaosob); Organizovanje letnjih škola za sve aktere u ovom procesu, kako bi se stvorila regionalna mreža ljudi koji bi se bavili prevencijom.

4.SOKOLSTVO I MLADA BOSNA KAO SINTEZA SPORTA I POLITIKE: JEDNA STUDIJA SLUČAJA IZ ISTORIJE⁵⁴⁰

Mnogima će ovo poslednje poglavlje biti neobično po svojoj tematici i to iz nekoliko razloga. Na prvom mestu i Mlada Bosna i Sokoli predstavljaju pojave koje pripadaju prošlosti; obe su kontroverznog karaktera i percipirane su na različite načine u zavisnosti od političkog ugla gledanja; iako je knjiga o ekstremizmu i huliganizmu, Sokoli i Mlada Bosna ne pripadaju ovim odrednicama, ali su značajni po tome što predstavljaju interesantnu povezanost između sporta, politike (u nekim slučajevima i nasilja). Smatramo da analiza jedne ovakve studije slučaja iz istorije može biti veoma korisna u razumevanju nekih savremenih društvenih i političkih procesa.

Ovaj segment knjige bavi se istraživanjem veze koja je mogla postojati između Mlade Bosne i sokolstva, pre svega u kontekstu sprovođenja Sarajevskog atentata. Došli smo do zaključka da su mnogi pripadnici Mlade Bosne u isto vreme bili i članovi sokolskog pokreta, a neki od njih, poput Mihaila Jovanovića, Veljka Čubrilovića i Danila Ilića, su i direktno učestvovali u sprovođenju Sarajevskog atentata. Napravljena je diskrepanca između Sokola (kao fiskulturnog pokreta koji je u pozadini imao ideju panslavenstva i tajnog vojnog organizovanja) i Mlade Bosne, koja u svojoj osnovi nije mogla biti okvalifikovana kao organizacija, niti kao tipičan pokret, već je predstavljala skup različitih heterogenih kružoka. Komparativnom analizom ideologija Mlade Bosne i Sokola, utvrđeno je da su se njihove ideje i ciljevi i u velikoj meri podudarali ali se mogu naći određeni elementi koji prave distinkciju među njima, poput metoda delovanja, načina organizovanja, strukture i odnosa prema načinu slovenskog ujedinjenja.

---

⁵⁴⁰ Preuzeto iz: Đorić Marija, „Sokolstvo i Mlada Bosna”, *Srpska politička misao*, br. 4, 2016, str. 67–82.

4.1. Nastanak i razvoj sokolstva

Sokolstvo predstavlja specifičan društvenopolitički fenomen koji se rađa među slovenskim narodima na prostorima Austrougarske monarhije u 19. veku. Stvoreno najpre kao društvo za negovanje fizičke kulture, sokolstvo je imalo mnogo širu i značajniju dimenziju, a to je oslobođenje i ujedinjenje Slovena.

Iako su činili više od 45% ukupnog stanovništva⁵⁴¹, slovenski narodi su u „žuto-crnoj monarhiji” bili obespravljeni i nezadovoljni svojim položajem. Okovani ropstvom u „tamnici naroda”, kako su inače nazivali Austrougarsku monarhiju, Sloveni su u sokolstvu videli šansu da realizuju dugoočekivani san o slobodi. Ako je tačna ona Hegelova misao da se istorija može shvatiti kao napredovanje svesti o slobodi⁵⁴², onda se stvaranje prvog Sokola⁵⁴³ u Češkoj 1862., zahvaljujući Miroslavu Tiršu, može smatrati značajnim istorijskim trenutkom kolektivnog osveščivanja u borbi za slobodu slovenskih naroda. Formiranjem češkog Sokola, Tirš je stvorio uzor prema kome će se dalje razvijati model sokolstva i u ostalim slovenskim zemljama.

Ono što je predominantno uticalo na razvoj sokolske ideje, jeste činjenica da Sloveni u Austriji i Mađarskoj nisu imali pravo da se organizuju u vojne formacije, te su kroz gimnastičko-sportska društva (kakva su bila sokolska) videli legalnu varijantu za realizaciju nacionalno-oslobodilačke borbe.⁵⁴⁴ Na sličan način sokolstvo određuje i Džon Lamp (*John Lampe*): „Sokoli su predstavljali organizaciju koja je kombinovala masovne fizičke vežbe u militarom duhu, spojene sa liberalnim, nacionalističkim i

---

⁵⁴¹ *Austro-Magyar Judicial Crime: Persecutions of the Jugoslavs, (political trials 1908–1916)*, The Jugoslav Committee in North America, Chicago, 1916, p. 5

⁵⁴² Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Filozofija povijesti*, Zagreb, Naprijed, 1996.

⁵⁴³ Ideju da ovaj gimnastički nacionalno-oslobodilački pokret nazove imenom *sokol*, Tirš je dobio od Tонера koji je bio inspirisan srpskom narodnom poezijom (preko Vuka Karadžića). Naime, Toner je primetio da se u svim srpskim narodnim pesmama za nekog ko je odvažan, hrabar i borben koristi naziv *sokol*, smatrajući da će ovo ime korespondirati sa vrednostima i ciljevima novonastalog pokreta.

⁵⁴⁴ Nikola Žutić, *Sokoli*, Angrotrade, Beograd, 1991, str. 5.

panslavenskim idejama, a sve u cilju otpora germanizaciji koja im je pretila u Austrougarskoj monarhiji”.⁵⁴⁵

Da bi se razumela suština delovanja i postojanja sokolstva, potrebno je napraviti distinkciju između stvarnog i prikrivenog cilja ovog pokreta.⁵⁴⁶ Naime, Sokoli su zvanično težili stvaranju gimnastičkog panslavenskog pokreta koji je favorizovao antičku krilaticu *mens sana in corpore sano*, ali je osim rada „na zdravom telu i duhu” zapravo, u biti predstavljao vrstu vojničke pripreme omladine za borbu protiv austrougarskih vlasti. To se vidi po vežbama koje su se praktikovale u sokolanama⁵⁴⁷, a koje su osim gimnastike, podrazumevale i vežbe sa elementima vojne obuke kao što su strojeve vežbe, streljaštvo, konjički sport i sl.

Ideologija sokolstva je bila prvenstveno liberalno-građanska, sa jakim uplivom narodnooslobodilačke borbe. Na razvoj sokolskog pokreta je snažan uticaj imala i Francuska buržoaska revolucija, što se vidi ne samo po liberalnoj ideologiji koja im je bila zajednička, već i po geslu koje su Sokoli preuzeli od francuskih revolucionara: *liberté, égalité, fraternité*. Liberalna ideja kod Sokola se zasnivala i na tome da njemu može pripadati svako bez obzira na veru, klasu, obrazovanje i pol. Pored toga što se od budućih članova⁵⁴⁸ očekivalo da budu moralni i poštteni građani, postojala su dva ključna uslova koje je trebalo ispoštovati:

1. Slovensko poreklo;
2. Punoletstvo.

Sokolstvo je nastalo kao pokret, ali je vremenom preraslo u čvrstu hijerarhizovanu organizaciju koja je predstavljala „državu u malom”. Naime, Sokoli su se organizovali u sokolska društva koja su imala svoja pravila, strukturu i članstvo. Sokolska društva nisu bila samo gimnastička društva. Ona su bila prepoznatljiva po tome što imala sokolsku ideju: „Sokolska ideja se sastoji u težnji da se

---

⁵⁴⁵ Lampe John, Mazower Mark, *Ideologies and national identities: the case of twentieth-century Southeastern Europe*, Central European Univ. Press, Budapest, 2004, p. 87.

⁵⁴⁶ Sokolski pokret će se kasnije transformisati u čvrste organizacije širom slovenskih zemalja – sokolska društva.

⁵⁴⁷ Mesta gde su sokoli vežbali

⁵⁴⁸ Svaki član bi se najpre primao privremeno u sokolsko društvo na 3 meseca.

celokupan naš narod telesno i moralno vaspita i da posle svog političkog jedinstva postigne svoje unutrašnje, duhovno jedinstvo”.⁵⁴⁹

Sokolstvo se može smatrati, između ostalog, i emancipatorskim pokretom, s obzirom da je skoro ravnopravno gledao na žene, koje su gotovo pod istovetnim uslovima kao muškarci mogle vežbati i učestvovati na sletovima.⁵⁵⁰ Oslobođenje, kao centralna ideja u aksiološkom sistemu Sokola, je bilo univerzalno, te je podrazumevalo ne samo oslobođenje na nacionalnom nivou, već i emancipaciju žena kao ravnopravnih članova društva. Povodom toga Nikola Žutić beleži da je 1913. godine u Srbiji bilo 465 ženskih članova u sokolskom pokretu⁵⁵¹, od kojih su njih 18 bile prednjakinje.⁵⁵²

Sokolstvo se nije ravnomerno širilo kod svih Slovena. Začeto u Češkoj, sokolstvo je brzo postalo popularno u svim krajevima Austrougarske monarhije koji su bili nastanjeni slovenskim življem, poprimajući specifičnosti podneblja u okviru kojeg se razvijalo. Iako je panslavenstvo bila centralna nit oko koje se gradio vrednosni sistem sokolstva, ono je vrlo brzo bio zamenjeno novim, primamljivijim idejama. Tako se na primer, kod Srba, Hrvata i Slovenaca javila ideja o oslobođenju i ujedinjenju Južnih Slovena kroz paradigmu jugoslovenstva, da bi u daljem toku evolucije sokolstvo bilo inspirisano stvaranjem zasebne nacionalne države za Hrvate i Srbe.

Bez obzira što su ideje varirale od nacionalizma pa sve do panslavenstva, u osnovi sokolstva se uvek nalazila potreba za oslobođenjem, pa u krajnjem i integracijom Slovena: „Snažan telesno i duhovno, naš narod ima da stupi u zajednicu sa ostalim

---

⁵⁴⁹ Gradojević Mihailo, *O sokolstvu*, Prosvetno kulturno odeljenje Sokolske župe u Beogradu, Beograd, 1924, str. 26.

⁵⁵⁰ Sokoli su prezentovali svoje veštine na skupovima koji su se zvali sletovi. Prvi takav slet je održan 1912. godine u Pragu, na kome su učestvovali i srpski sokoli.

⁵⁵¹ Žutić Nikola, *Krajiški sokoli*, Udruženje Srba iz Krajine i Hrvatske, Srpsko kulturno društvo Zora, Beograd, 1998, str. 20.

⁵⁵² Prednjaci i prednjakinje su bili učitelji koji su bili zaduženi za socijalizaciju mladih sokola.

slovenskim narodima, a udruženo slovenstvo kao Celina u Čovenstvo”.⁵⁵³

Sokolstvo je negovalo pet osnovnih vaspitnih ideja:

1. Telesno vaspitanje;
2. Moralno vaspitanje;
3. Slovenski i nacionalni duh;
4. Demokratsko vaspitanje;
5. Progresvno vaspitanje.⁵⁵⁴

Već iz prve ideje o telesnom vaspitanju možemo videti dodirnu tačku između antičkog i slovenskog doživljaja gimnastike. Naime, Sokoli su smatrali da gimnastičkim vežbama telo postaje snažno i zdravo, što je predisponirajući faktor za jačanje morala, a što je ujedno i drugi vodeći princip: „Jer svaki od nas kad se telesno osnaži prestaje biti kukavica”.⁵⁵⁵ Osim toga, Sokoli su bili žestoki protivnici svih poroka, uključujući alkoholizam i pušenje, jer su smatrali da kontrolisanjem poroka disciplinuju duh: „Sokoli da bi sačuvali teškim naporima stečenu snagu, umereni su u jelu i piću, u pušenju i drugim telesni uživanjima, a ta umerenost ima kao posledicu jasnost u mišljenju i snagu volje”.⁵⁵⁶ Ovakvim spartanskim pristupom životu, oni su vežbali duh i telo za vrhunski cilj, a to je bilo nacionalno oslobođenje. Insistiranje na umerenosti je starogrčki princip u nameri da se zaštiti zajednica. Poznato je da su antički Grci sa prezrenjem gledali na preterivanje (*akrai*) ma koje vrste koje narušava harmoniju, te je Aristotel s pravom tvrdio kako je umerenost (*mesotes*) garant dobrog života u političkoj zajednici.⁵⁵⁷ „Ono što si vežbom stekao, moralom i umerenošću sačuvaj”⁵⁵⁸, tvrdio je Miroslav Tirš.

Treći princip, koji naglašava negovanje slovenskog i nacionalnog duha, je posledica političke situacije u kojoj se našla jedna grupa naroda. Porobljeni i „obezdržavljeni”, slovenski narodi

---

⁵⁵³ Gradojević Mihailo, *O sokolstvu*, Prosvetno kulturno odeljenje Sokolske župe u Beogradu, Beograd, 1924, str. 26.

⁵⁵⁴ Ibid. str. 27.

⁵⁵⁵ Ibid.

⁵⁵⁶ Ibid.

⁵⁵⁷ Aristotel, *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb, 1988.

⁵⁵⁸ Gradojević Mihailo, *O sokolstvu*, str. 32.

su čeznuli za delićem slobode koja je nestala pred naletom Austrijanaca i Mađara, potvrđujući onu Šilerovu misao da se najlepši snovi o slobodi sanjaju u tamnici.⁵⁵⁹ U ovom principu se nazire i solidarnost koja je bila preko potrebna za egzistenciju jednog naroda, te su Sokoli delili i sledeće savete: „Sokoli štite interese svoga naroda i na taj način, što sve kupovine za sebe i za kuću vrše samo kod svojih sunarodnika”.⁵⁶⁰ Solidarnost je podrazumevala ne samo duhovnu i političku, već i ekonomsku dimenziju.

Vođeno načelima Francuske revolucije, sokolstvo je negovalo demokratski princip (četvrti princip), koji se zasnivao na tome da su svi članovi dobrodošli ukoliko rade za „sokolsku stvar”. Princip demokratije se posebno vidi u tome što se članovi u sokolskim društvima nisu delili prema položaju, klasi, zvanjima, partiji i sl. ali i po tome što su se svi međusobno oslovljavali sa „ti”⁵⁶¹ ili „brate”.

Sokolska ideja je bila progresivna (na šta ukazuje i peti princip) jer težila napretku koji je implicirao „skidanje okova” i izlazak iz austrougarskog ropstva. To oslobađanje bi bilo postepeno, do trenutka kada bi se stvorili svi potrebni uslovi za šire, vojničko delovanje. Upravo zbog toga su austrougarske vlasti u sokolstvu videle veliku opasnost koja je direktno ugrožavala egzistenciju monarhije i hegemonistički položaj Austrijanaca i Mađara.

4.2. Sokolstvo kod Južnih Slovena

Zahvaljujući Miroslavu Tiršu, sokolstvo se kao ideja veoma brzo prenosi i na ostale slovenske zemlje, te je već 1863. godine osnovan „Južni sokol” u Ljubljani koji je ubrzo ukinut austrijskom

---

⁵⁵⁹ Prema: Paul Kerry, *Friedrich Schiller: playwright, poet, philosopher, historian*, Peter Lang, Oxford, New York, 2007, p. 12.

⁵⁶⁰ Gradojević Mihailo, *O sokolstvu*, Prosvetno kulturno odeljenje Sokolske župe u Beogradu, Beograd, 1924, str. 52.

⁵⁶¹ Izuzetak su predstavljali samo muško-ženski odnosi u kojima bi se muškarci obraćali ženama sa „Vi” i obratno. Prema: Brozović Ante, *Sokolski zbornik (60 godina hrvatskog sokolstva)*, Grafički umetnički zavod „Planeta”, Beograd, 1934, str. 12–24.

odlukom 1867. godine, da bi se obnovio 1868. godine u formi „Ljubljanskog sokola”.⁵⁶² Ubrzo posle Slovenaca, i Hrvati su podržali ideju sokolstva 1874. godine. U Dalmaciji su Srbi vežbali u hrvatskim sokolanama koje su bile projugoslovenski orijentisane. Josip Smodlaka je bio glavni ideolog jugoslovenstva u dalmatinskim sokolanama. Veliki uticaj na stvaranje hrvatskog sokolstva imale su nemačke sportske organizacije koje se na prostorima Hrvatske osnivaju pod nazivom *turnverein*. U početku su Hrvati saradivali sa ostalim Slovenima, uključujući i Srbe, koji će vežbati u hrvatskim sokolanama sve do 14. maja 1905. godine, kada u Zagrebu nastaje „Srpski sokol”. Srpsko sokolstvo u Austrougarskoj predstavljalo je „liberalan nacionalno-oslobodilački pokret koji je tjelovežbom pokrivaio svoj pravi cilj tj. oslobođenje i ujedinjenje svih srpskih zemalja u jednu cjelinu”.⁵⁶³

Ideja o osnivanju Sokola kod Srba se rodila prvi put u Sremskim Karlovcima 1903. godine na sastanku Srpske akademske omladine. Rodonačelnici ove ideje bili su dr Laza Popović i Milan Teodorović. Oni su se zalagali za ujedinjenje svih sokolskih društava na prostorima Dvojne monarhije. Prvo srpsko sokolsko društvo je osnovano 1904. u Karlovcima pod nazivom „Srpski soko”.⁵⁶⁴

U Vukovaru 1908. godine (na praznik Cveti), donosi se rezolucija koja će proglasiti jedinstvenost srpskih sokola: „Srpsko sokolstvo služi svojim prosvjetnim i gimnastičkim radom interesima celokupnog srpskog naroda. Srpsko sokolstvo je po duhu, uređenju, radu i značenju bitno obilježeno kulturom srpskog naroda (...) Srpski sokoli prihvaćće samo onu nomenklaturu i terminologiju za gimnastiku, prigrliti će samo onaj sistem, čuvat će i njegovat će samo one vježbe koje budu srpske, sasvim srpske”.⁵⁶⁵ Ovde se primećuje izrazita nacionalna dimenzija u ideologiji srpskih sokola. Iako je sokolstvo bilo kao ideja predominantno slovenskog

---

⁵⁶² Ibid. str. 6.

⁵⁶³ Žutić Nikola, *Krajiški sokoli*, str. 6.

⁵⁶⁴ Ibid.

⁵⁶⁵ *Sokolski veleizdajnički proces 1915–1916*, Štamparija Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, Zagreb, 1927, str. 15.

karaktera, srpski sokoli su u ovom pokretu osim južnoslovenskog videli i srpski nacionalni interes.

Prvi svesokolski sastanak je održan 7. novembra 1910. godine u Beogradu, na kome se donela odluka o ujedinjenju svih srpskih sokola koji deluju u granicama Srbije, kao i van nje. Tada nastaje organizacija „Ujedinjeno srpsko sokolstvo”, koja je uključila sledeća sokolska udruženja:⁵⁶⁶ Savez sokolskih društava „Dušan Silni” iz Beograda, Župa „Krajiška” iz Zagreba, Župa „Fruškogorska” iz Sremskih Karlovaca, Župa „Bosansko-hercegovačka” iz Sarajeva, Srpska sokolska župa za primorje (Herceg Novi–Dubrovnik–Kinin), Sokolska društva iz Ugarske (Baranja, Bačka i Banat) i čak Srpsko sokolsko društvo iz Amerike iz Čikaga.⁵⁶⁷ Prema podacima Nikole Žutića, Ujedinjeno srpsko sokolstvo je 1913. godine imalo skoro 8.000 članova, 122 društava i preko 3.000 gimnastičara, što svedoči o njegovoj popularnosti.

Potreba Južnih Slovena za oslobađanjem se posebno intenzivirala nakon aneksije Bosne i Hercegovine, što će rezultirati stvaranjem velikog broja omladinskih patriotskih organizacija i društava. Srpski omladinci u Bosni i Hercegovini su često bili u isto vreme članovi ili vođe organizacija koje su bile nacionalno orijentisane. Ovo se odnosilo ne samo na Srbe, već i na Hrvate i bosanske muslimane. Tako se prema tvrđenju Vojislava Bogićevića dešavalo da su članovi Mlade Bosne u isto vreme bili članovi Sokola, ali i tajnog udruženja srednjoškolaca „Sloboda”.⁵⁶⁸

Ideja o nacionalnom oslobođenju i ujedinjenju je kod srpskih sokola korespondirala sa idejom viteštva, što se vidi iz „Sokolskog glasnika”: „Istorija našeg sokolstva vrlo je kratka i dade se izreći u par reči: u nas se sokoluje još od Kosova. Otkad je silni osvajač pritisnuo svako parče srpske zemlje, od tada je svaki Srbin uzeo na se krst svoj i postao Soko i vitez...”.⁵⁶⁹

---

⁵⁶⁶ Žutić Nikola, *Krajiški sokoli*, str. 19.

⁵⁶⁷ Ibid. 20.

⁵⁶⁸ Bogićević Vojislav, *Sarajevski atentat: pisma i saopštenja*, Svijetlost, Sarajevo, 1965, str. 77.

⁵⁶⁹ *Sokolski glasnik*, Beograd, br. 7-8, 1911. citirano prema: Nikola Žutić, *Krajiški sokoli*, str. 20.

Kod južnoslovenskih sokola su se naizmenično smenjivale ideje nacionalizma i jugoslovenstva. Pa ipak, osnovne komponente sokolstva koje je Tirš uspostavio još 1862. godine, a koje su se kasnije prenele i na Južne Slovene su:

1. Rodoljublje i nacionalizam
2. Harmonija između duše i tela
3. Zdravstvena vrednost sporta.⁵⁷⁰

Razvoj sokolstva kod Južnih Slovena se može podeliti u tri faze:

1. **Od kraja 19. veka do Prvog svetskog rata.** U ovoj fazi sokolstvo doživljava veliku popularnost kod Srba, Hrvata i Slovenaca. Mnoge sokolane su forsirale jugoslovenstvo kroz zajedničku telovežbu ova tri naroda. Period od 1908. godine (kada dolazi do Aneksione krize), pa sve do početka Prvog svetskog rata, biće obeležen progonom sokolskih društava koja su delovala na prostorima Austrougarske monarhije zbog „veleizdaje”.

2. **Između dva rata.** Period između dva svetska rata je u neku ruku vreme blagostanja za južnoslovensko sokolstvo. Međutim, posle svršetka Prvog svetskog rata zvanična ideologija u nekim sokolskim društvima naglo počinje da se menja. Nakon pobeđe fašizma u Italiji 1922., određeni delovi katoličkog klera se organizuju sa ciljem političkog delovanja. Takva situacija je posebno bila izražena u Hrvatskoj, u kojoj se zabranjuju sokolske organizacije (jer su u osnovi osim hrvatskog imale i sveslovensko oslobođenje), i zamenjuju novim (sličnim) oblicima udruživanja koji su nosili naziv „Orlovi”.⁵⁷¹

3. **Posle Drugog svetskog rata.** Po završetku Drugog svetskog rata u Jugoslaviji je uništen sokolski pokret kao oblik

---

⁵⁷⁰ Videti: Macanović Hrvoje, *Sport – Sokolstvo*, Jugoslovenska štampa, Zagreb, 1933, str. 30.

⁵⁷¹ Prema mišljenju Žutića, katolička crkva je pokrenula organizaciju “Orlova” zbog suzbijanja antiklerikalne i liberalne ideologije koju su zastupali Sokoli. Hrvatski klerikalni krugovi su bili protiv ideologije sokolstva jer je ona najneposrednije predstavljala simbol jugoslovenske ideje. Nakon zabrane “Orlova” će nastati “Križari” u Hrvatskoj, kao pravi ideološki antipod Sokolima. Prema: Nikola Žutić, *Krajiški sokoli*, Udruženje Srba iz Krajine i Hrvatske, Srpsko kulturno društvo Zora, Beograd, 1998, str. 83.

isuviše konzervativnog „buržoaskog udruženja”, a njegovo mesto uz konfiskaciju njegove celokupne imovine je nasledilo sportsko društvo „Partizan”.

4.3. Veza između Sokola i Mlade Bosne

Direktna veza između Sokola i Mlade Bosne gotovo da uopšte nije izučavana u nas, ukoliko izuzmemo brošuru na dvadesetak stranica koju je napisao Dušan Bogunović 1925. godine pod nazivom „Srpsko sokolstvo i Sarajevski atentat”.⁵⁷² U ovoj brošuri Bogunović jasno ukazuje da su pojedini pripadnici sokolskog pokreta poput Mihaila Jovanovića, Veljka Čubriloovića i Danila Ilića bili direktno involvirani u Sarajevski atentat. To naravno ne znači da je ceo sokolski pokret stajao iza atentata, isto kao što se ne može tvrditi ni da su svi simpatizeri Mlade Bosne znali šta će se dogoditi 28. juna 1914. godine u Sarajevu. Ono što ćemo pokušati da dokažemo u ovom istraživanju jeste **da su Mlada Bosna i Sokoli imali isti cilj i sličnu ideologiju, da su im se metodi razlikovali, kao i to da su mnogi članovi Mlade Bosne u isto vreme bili Sokoli.**

Krajem 19. i početkom 20. veka Bosna i Hercegovina je bila obespravljena i devastirana zemlja po kojoj su se naizмениčno smenjivale „osvajачke čizme”. Okrutnost turske imperije ubrzo je zamenjena novim, naprednijim ali ne i humanijim gospodarom – Austrougarskom monarhijom. U tom zaostalom evropskom vilajetu koji je bio potcenjen od svih velikih sila, jedinu svetlu tačku predstavljali su omladinci. Taj „bosanski cvet mladosti”, koji je imao multinacionalnu dimenziju, je posedovao istančan osećaj za pravdu. Videvši patnje svojih sunarodnika, omladinci Bosne i Hercegovine su smelo počeli sa herojskim aktivizmom, stvarajući mnogobrojne (pre svega tajne) đačke organizacije, pokrete i udruženja, koja su imala samo jedan cilj – oslobođenje i ujedinjenje njenih porobljenih naroda.

---

⁵⁷² Videti: Bogunović Dušan, *Srpsko sokolstvo i Sarajevski atentat*, Hrvatski štamparski zavod, Zagreb, 1925.

Na takvim osnovama su stvorene organizacije „Sloboda”, „Jugoslavija”, „Preporod”, „Srpska narodna omladina”, „Pobratimstvo”, itd. Osim striktno đaćkih organizacija, u Bosni su delovala i sokolska društva koja su imala čvrstu strukturu, program i članstvo i koja su predstavljala značajni faktor u borbi za nacionalno oslobođenje, a potom i ujedinjenje Južnih Slovena. Bosna i Hercegovina je početkom 20. veka predstavljala kolaž različitih organizacija čije su ideje varirale od nacionalnog oslobođenja do jugoslovenstva. Prema Bogunoviću, u Bosni smo u to vreme mogli izdvojiti dve vrste takvih organizacija: nacionalno-kulturne i revolucionarne: „U redove ustanova koje bune i traže akciju spadaju sokolska društva i pokret nacionalne omladine poznat pod imenom Mlada Bosna”.

Kada je reč o Mladoj Bosni, treba naglasiti da se o njoj ne može govoriti kao o organizaciji, iz prostog razloga što je Mlada Bosna bila zasnovana na postojanju raznih kružoka koji su bili heterogenog karaktera u svakom smislu reči. Zapravo, Mlada Bosna se može okvalifikovati kao vrsta pokreta ili još bolje kao „stanje svesti” koje je bilo prisutno među narodima u BiH. U današnje vreme se javljaju pokušaji istorijske revizije po kojoj se sva krivica za izbijanje Prvog svetskog rata svaljuje na Srbiju, dok se Mladoj Bosni neosnovano pripisuje epitet terorističke organizacije. Mlada Bosna ne samo da nije bila teroristička organizacija, nego joj se ne može ni pripisati karakter organizacije. Sarajevski atentat je izveden od strane grupe zaverenika, a ne terorista. Takođe treba znati da nije svaki atentat ujedno i teroristički akt. Možda bi najprikladnije bilo Mladu Bosnu percipirati kao kulturni pokret koji je bio izgrađen od grupa književnika i njihovih sledbenika koji su se okupljali oko određenih časopisa. Mladobosanci su imali različite idejne uzore, počevši od Vladimira Gaćinovića i Dimitrija Mitrinovića, dok je neosporno najjači uticaj na razvoj aksiološkog sistema Mlade Bosne imao kult Bogdana Žerajića.

Proučavajući navedene izvore podataka u ovom radu, došli smo do nekoliko pouzdanih dokaza da su određeni članovi Mlade Bosne (pre svega mislimo na one koji su učestvovali u Sarajevskom atentatu) u isto vreme bili pripadnici Sokola, a pojedinci poput Miška Jovanovića i Veljka Čubrilovića su čak bili i sokolski

prednjaci. Na razvoj sokolske misli kod ove dvojice je posebno značajnu ulogu odigrao Stevo Žakula, „apostol bosanskog sokolstva”.⁵⁷³ Prema Bogunoviću, sokolstvo se čak može smatrati intelektualnim začetnikom Sarajevskog atentata ali mi smatramo da je ova tvrdnja prenaplašena. Očigledna je veza između Mlade Bosne i sokolstva, koju Bogunović vidi u sledećem: „Mihailo Jovanović i Veljko Čubrilović su dobili izvjesnu zadaću i izvršili je, jer su smatrali da je to njihova sokolska i narodna dužnost, a u tome je nastala veza između sokolstva i Sarajevskog atentata”.⁵⁷⁴

Sokoli su širili svoj uticaj širom Bosne i Hercegovine. U Tuzli je značajnu ulogu u razvoju sokolskog pokreta imao Žakula koji je Mihajla Jovanovića približio sokolskoj ideji.⁵⁷⁵ Prema Bogunoviću, Srpski soko u Tuzli je za Bosnu bio isto što i „Srpski soko u Sremskim Karlovcima za cijelo srpsko sokolstvo”. Nakon Tuzle sokolstvo se širi u Zvorniku, Gračanici, Bijelini, Brčkom i drugim gradovima, sa namerom osnivanja Posavske sokolske župe.⁵⁷⁶

Austrougarska je započela žestok obračun sa Sokolima 1908. godine u vreme Aneksione krize, da bi Oskar Poćorek 1913. godine u periodu Skadarske krize zabranio rad svih srpskih sokolskih društava. Poćorek je zabranio rad Sokola iz bosanske župe, uz obrazloženje da se nalaze u zavereničkoj sprezi sa srpskim sokolskim društvom „Dušan Silni”.⁵⁷⁷

Advokat učesnika u Sarajevskom atentatu Rudolf Cistler (*Rudolf Zistler*), na suđenju je takođe ukazivao na saradnju sokolskih društava i Mlade Bosne: „Danas je utvrđeno da su atentatori pripadali pokretu Mlada Bosna koja je stajala u vezi sa organizacijom Ujedinjenje ili smrt, Nacionalnom odbranom, sokolskim društvima i drugim nacionalno revolucionarnim organizacijama”.⁵⁷⁸ Osim njega i Jusuf Pečenković (nastavnik u Građanskoj školi) u pismu upućenom Bogičeviću je tvrdio da su se

---

⁵⁷³ Bogunović Dušan, *Srpsko sokolstvo i Sarajevski atentat*, str. 17.

⁵⁷⁴ Ibid. str. 19.

⁵⁷⁵ Ibid. str. 20.

⁵⁷⁶ Ibid.

⁵⁷⁷ Žutić Nikola, *Krajiški sokoli*, str. 22.

⁵⁷⁸ Bogičević Vojislav, *Sarajevski atentat: pisma i saopštenja*, str. 156.

đaci u srednjoj školi organizovali u tajne srpske organizacije, uključujući i Srpskog sokola, u kome je glavnu ulogu imao Danilo Ilić.⁵⁷⁹

Radivoj Đuranović u pismu Bogićeviću takođe tvrdi da je imao zadatak da za interese srpske omladine i tajnih organizacija „revolucioniše” ostalu mladež u Bosni: „(...) Taj sam rad razvio među Sokolima i đlačkom omladinom”⁵⁸⁰, potvrđuje Đuranović. On ističe kako je od omladine najpre regrutovao sokole poput Danila Pantića, ali i obične građane i đlake.

Postoje indicije da je i Nedeljko Čabrinović bio član sokolskog društva, što se vidi iz njegovog pisma, koje iz Trsta piše Bori Jevtiću: „Opet sam se upisao u Soko slovenski i počeo kupati u moru, šat mi štogod bude bolje”.⁵⁸¹ U pismu Miška Jovanovića (pisano 18. oktobra u Tuzli 1912.) se primećuje da Sokoli učestvuju u Balkanskim ratovima: „Naša braća Sokoli u Srbiji pokrenuli su naročitu liniju i otišli, da u slučaju prilože i život na oltaru slobode”.⁵⁸² U nastavku pisma Jovanović traži materijalnu pomoć u Balkanskim ratovima i insistira da se sazove sokolski zbor.

Nakon atentata nad Francem Ferdinandom, mnogobrojne ustanove u BiH su izjavile saučešće Austrougarskoj. Među njima je bio i bosanski Sokol. To je uradio Miško Jovanović u ime Sokola, na čijem čelu se tada nalazio.⁵⁸³

Koliko je sokolstvo bilo važno bosanskim omladincima, vidi se po izjavi Ive Kranjčevića za vreme suđenja da je bio je ogorčen na austrougarske vlasti, jer su oni zabranili slet Sokola u Austriji.⁵⁸⁴ Progon sokolskih društava u BiH je počeo odmah nakon Sarajevskog atentata. Tada su bili uhapšeni svi pripadnici sokolskog

---

⁵⁷⁹ Ibid. str. 45.

⁵⁸⁰ Ibid. str. 71.

⁵⁸¹ Čerović Božo, *Bosanski omladinci i Sarajevski atentat*, Trgovačka štamparija, Sarajevo, 1930, str. 106.

⁵⁸² Ibid. str. 155.

⁵⁸³ Može se pretpostaviti da je to učinjeno kako bi se zakamufliralo učestvovanje Miška Jovanovića u atentatu.

⁵⁸⁴ Bogićević Vojislav, *Sarajevski atentat – stenogram glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova*, Državni arhiv BiH, Sarajevo, 1954, str. 186.

pokreta kod kojih je pronađe tzv. „Kragujevački izveštaj”.⁵⁸⁵ Tokom 1914. godine Austrougarske vlasti započinju proces protiv srpskih sokolskih društava iz BiH zbog „veleizdaje”. U ovom tzv. veleizdajničkom procesu je procesuirano 156 Srba, od čega je bilo 30 „Sokola”.⁵⁸⁶ Sva sokolska društva na ovim prostorima su bila pod nadzorom policije. Cilj banjalučkog „veleizdajničkog” procesa bilo je dokazivanje da je Srbija uz pomoć sokolskih društava i nacionalističkih društava „Narodna odbrana”, „Pobratim” i „Posvjeta” težila otcepljenju BiH. Konačan bilans banjalučkog procesa: 81 Srbin je kažnjen zatvorom, 16 je dobilo smrtnu kaznu.⁵⁸⁷

U Zagrebu je veleizdajnički proces protiv Sokola vođen tokom 1915–1916. godine. Laza Popović kao osnivač prvog srpskog sokolskog društva u Sremskim Karlovcima je, prema austrougarskoj optužnici, dao podstrek i ostalim Sokolima u Srbiji, da se u okviru nacionalističke propagande ujedine i deluju na podrivanju Austrougarske monarhije, pripremajući se za rat sa njom. Osuđen je na 14 meseci teške tamnice. Osim njega su optuženi i osuđeni i Milan Metikoš na deset meseci zatvora i Srđan Budisavljević na osam meseci zatvora.⁵⁸⁸

Nakon Sarajevskog atentata 1914. godine, rad Sokola u Hrvatskoj, Slavoniji i Sremu je takođe zabranjen, uz obrazloženje da su sokolska društva deo narodne srpske vojske koja se bazira na velikosrpskoj ideologiji sa iredentističkim ciljevima.⁵⁸⁹

***

Na osnovu svega priloženog može se konstatovati kako je postojala veza između pojedinih pripadnika Mlade Bosne i Sokola. Naravno, ovde se ne može govoriti o vezi između njihovog celokupnog članstva, već samo o istaknutim pojedincima. Osim toga, ciljevi su im bili identični, a to je oslobođenje Južnih Slovena i

⁵⁸⁵ Reč je o izveštaju iz 1913. godine u kome se nalazi čuveni govor jednog od sokolskih starešina M. Kovačevića.

⁵⁸⁶ Žutić Nikola, *Krajiški sokoli*, str. 23.

⁵⁸⁷ Ibid.

⁵⁸⁸ Optužnica državnog odvjetništva u Zagrebu br. I 2129/66–1914, citirano prema: *Sokolski veleizdajnički proces 1915–1916*, Zagreb, 1927.

⁵⁸⁹ Prema: Brozović Ante, *Sokolski zbornik (60 godina hrvatskog sokolstva)*, str. 148.

njihovo nacionalno ujedinjenje. Uprkos njihovoj velikoj sličnosti u pogledu ciljeva, ideja i ideologija, mogu se izdvojiti i značajne razlike:

1. Metodi delovanja Mlade Bosne (pogotovo njenih članova koji su učestvovali u Sarajevskom atentatu) su bili mnogo violentniji od sokolskih metoda.
2. Dok Mlada Bosna predstavlja labavo organizovan pokret ili pak „stanje svesti”, Sokoli su bili podeljeni u čvrste organizacije koje su imale određena pravila, zvanično članstvo i hijerarhiju.
3. Sokoli su se zalagali za panslavenstvo, pa tek onda za nacionalno ujedinjenje, dok je kod Mlade Bosne bila prisutna uža ideja koja je varirala između jugoslovenstva i srpstva.
4. Sokolstvo se javljalo kod većine slovenskih naroda, a ideja Mlade Bosne je bila prisutna na užem geografskom prostoru.
5. Sokolstvo je bio pokret koji je imao političku dimenziju zakamufliranu kroz ideju sporta i telovežbe. Mlada Bosna je predstavljala društvenopolitički fenomen koji nije imao posebnih dodirnih tačaka sa sportom.
6. Članovi Sokola su bili isključivo punoletni građani, dok su pripadnici Mlade Bosne bili mahom srednjoškolci, među kojima je bilo i maloletnika. Neki od učesnika, poput Vase Čubrilovića, bili su stari tek 16 godina.

Na kraju se može konstatovati da su i pripadnici Mlade Bosne i Sokola, svaki na svoj način, predstavljali značajne političke faktore koji su doprineli dezintegraciji Austrougarske monarhije, što je za posledicu imalo, između ostalog, i oslobođenje porobljenih naroda. Požrtvovanost, idealizam, zrelost i hrabrost koje su i jedni i drugi pokazali u svojim nastojanjima da očuvaju nacionalni duh i osvoje ukradeno parče slobode od surovog i mnogo jačeg zavojevača se ne samo danas, nego vazda, mogu smatrati herkulovskim poduhvatom vrednim svake pažnje i divljenja.

LITERATURA

Al-Attar, Zainab, *Extremism, radicalisation & mental health: Handbook for practitioners*, Radicalisation Awareness Network (RAN), 2019.

Alexander Audrey (ed.), *Perspectives on the Future of Women, Gender & Violent Extremism*, The George Washington University, Washington D.C., 2019.

Alexis Leanna Henshaw, „Where Women Rebel,” *International Feminist Journal of Politics*, br. 3, 2015.

Ali H. „The Rise and Fall of Islamic State: Current Challenges and Future Prospects”, *Asian Affairs* br. 2020.

American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (5th ed., text rev.)*, American Psychiatric Association, Washington, DC, 2022.

Aristotel, *Politika*, Globus, Zagreb, 1988.

Aristotle, *Nicomachean Ethics*, Penguin Publishing Group, 2020.

Austro-Magyar Judicial Crime: Persecutions of the Jugoslavs, (political trials 1908-1916), The Yugoslav Committee in North America, Chicago, 1916.

Backes Uwe, „Meaning and Forms of Political Extremism in Past and Present”, *Central European Political Studies Review* IX, No 4, 2007.

Backes Uwe, Jesse Eckhard, *Gefährdungen der Freiheit: extremistische Ideologien im Vergleich*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006.

Backes, Uwe, *Politische Extreme: eine Wort- und Begriffsgeschichte von der Antike bis in die Gegenwart*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006.

Baele Stephane, Brace Lewys, Coan Travis, „Variations on a Theme? Comparing 4chan, 8kun, and Other chans’ Far-Right “/pol” Boards”, *Perspectives on Terrorism*, br. 1, 2021.

Bakker, E, *Jihadi terrorists in Europe: Their characteristics and the circumstances in which they joined the jihad: An*

---

exploratory study, Netherlands Institute of International Relations Clingendael, 2006.

Bauer Otto, „Pojam nacije”, *Politička misao*, br. 1, 1983.

Bazex, H., Benezech, M., & Mensat, J. Y., „The mirror of hatred. Prison treatment of radicalization: Clinical and criminological analysis of 112 persons under court”, *ANNALES MEDICO-PSYCHOLOGIQUES*, br. 3, 2017.

Becker Michael, „When Extremists Become Violent: Examining the Association Between Social Control, Social Learning, and Engagement in Violent Extremism”, *Studies in Conflict & Terrorism*, Vol. 44, br. 12, 2019.

Bigio, Jamille, and Rachel Vogelstein, “Understanding Women’s Roles in Terrorism,” *Women and Terrorism: Hidden Threats, Forgotten Partners*, Council on Foreign Relations, 2019.

Blee Kathleen, *Women of the Klan*, University of California Press, Berkeley (Calif.), London, 2009.

Bloom Mia, Death Becomes Her: „The Changing Nature of Women's Role in Terror.” *Georgetown Journal of International Affairs*, br. 1, 2010.

Böckler, N., Leuschner, V., Zick, A., & Scheithauer, H., „Same but different? Developmental pathways to demonstrative targeted attacks—Qualitative case analyses of adolescent and young adult perpetrators of targeted school attacks and jihadi terrorist attacks in Germany”, *International Journal of Developmental Science*, br. 4, 2018.

Bodin Dominique, Robenè Luc, Heas Stephane, *Sport and violence in Europe*, Council of Europe, Strassbourg, 2004.

Bogičević Vojislav, *Sarajevski atentat: pisma i saopštenja*, Svijetlost, Sarajevo, 1965.

Bogunović Dušan, *Srpsko sokolstvo i Sarajevski atentat*, Hrvatski štamparski zavod, Zagreb, 1925.

Brigitte Nacos, „The Portrayal of Female Terrorists in the Media: Similar Framing Patterns in the News Coverage of Women in Politics and in Terrorism,” *Studies in Conflict & Terrorism* 28, br. 5, 2005.

Brozović Ante, *Sokolski zbornik (60 godina hrvatskog sokolstva)*, Grafički umetnički zavod "Planeta", Beograd, 1934.

Buljubašić Mirza, Azinović Vlado, *Krivično procesuiranje stranih terorističkih boraca u Bosni i Hercegovini* Atlantska inicijativa, Sarajevo, 2023.

Capellan, J. A. „Lone wolf terrorist or deranged shooter? A study of ideological active shooter events in the United States, 1970–2014”, *Studies in Conflict & Terrorism*, br. 6, 2015.

Cere, Rinela, „Forever Ultras: Female Football Support in Italy”, *Sport and Its Female Fans*, (ed. Toffoletti Kim, Mewett Peter), Routledge, New York, 2012.

Cetorelli V, Sasson I, Shabila N, Burnham G. Mortality and kidnapping estimates for the Yazidi population in the area of Mount Sinjar, Iraq, in August 2014: A retrospective household survey. *PLoS Med.* 2017 May., <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28486492/>

Chaliand Gérard, Blin Arnaud, *The History of Terrorism: From Antiquity to ISIS*, University of California Press, Oakland (California), 2016.

Charles Hirschman, Samuel Preston, Vu Manh Loi, „Vietnamese Casualties During the American War: A New Estimate”, *Population and Development Review*, Vol. 21, br. 4, Dec., 1995.

Cohen, Roger, „A Balkan Gyre of War Spinning Into Film”, *New York Times*, section 2, 12 March, 1995.

Coleman Loren, *The Copycat Effect*, Parawiev Pocket Box, London New York, 2004.

Corner E, Taylor H, Van Der Vegt I, Salman N, Rottweiler B, Hetzel F, et al. „Reviewing the links between violent extremism and personality, personality disorders, and psychopathy”, *J Forensic Psychiatry Psychol*, 2021.

Corner, E., & Gill, P. „A false dichotomy? Mental illness and lone-actor terrorism”, *Law and Human Behavior*, br. 1, 2015.

Cvijić Jovan, *Antropogeografski spisi*, SANU, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1987.

Cvijić Jovan, *Balkansko poluostrvo*, drugo izdanje, sabrana dela, knjiga 2, SANU, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1991.

Čerović Božo, *Bosanski omladinci i Sarajevski atentat*, Trgovačka štamparija, Sarajevo, 1930.

Darwin, H., Neave, N., & Holmes, „Belief in conspiracy theories: the role of paranormal belief, paranoid ideation and schizotypy”, *Personality and Individual Differences*, 2011.

Dawies Shawn, Petterson Therese, Öberg Magnus, „Organized violence 1989–2021 and drone warfare”, *Journal of Peace Research*, br. 4, 2022.

De Coninck, David, et al. „Beliefs in conspiracy theories and misinformation about COVID-19: Comparative perspectives on the role of anxiety, depression and exposure to and trust in information sources”, *Frontiers in psychology* br.12, 2021.

De Vogel, Vivienne, Jeantine Stam, Yvonne Bouman, Paul Ter Horst, and Marike Lancel, „Violent women: A multicentre study into gender differences in forensic psychiatric patients”, *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, br. 2, 2016.

Dentith, M., „Conspiracy theories and philosophy”. U J.E. Uscinski (Ed.), *Conspiracy theories and the people who believe them* Oxford, UK, Oxford University Press, 2019.

Despotović Ljubiša, „Antinomija nacionalne (ne)moći: globalizacijski i geopolitički kontekst nacionalne bezbednosti Srbije”, *Politika nacionalne bezbednosti*, br. 2, 2016.

Despotović Ljubiša, Glišin Vanja, „Geopolitički identitet Republike Srbije i strategija nacionalne bezbednosti”, *Politika nacionalne bezbednosti*, br. 1, 2021.

Djoric Marija, „Challenges faced by young scholars in researching extremism”, *The Policy of National Security*, special issue, 2022.

Djoric Marija, „The Attitudes of Roma Women on Violent Extremism and Radicalization in Serbia: A Preliminary Study”, *Nationalism and Ethnic Politics*, 27, br. 2, 2021.

Djoric Marija, Klacar Bojan, *Potential Generators of Right-Wing Extremism in The Era of COVID-19 Pandemic*, IRI, Sarajevo, 2021.

Djorić Marija, Dašić Sanja, „Recruiting Women for Terrorism via Internet in the Western Balkans”, *Terrorism and Advanced Technologies in Psychological Warfare: New Risks, New Opportunities to Counter Terrorist Threat*, ed. Darya Bazarkina,

---

Evgeny Pashentsev, Greg Simons, NOVA Science Publisher, New York, 2020.

Djoric Marija, „How to deal with violent extremism in the Western Balkans?” Međunarodna konferencija: How to deal with uncertainties in increasingly complex environment?: (the new cartography of risk and crises): proceedings of the international scientific conference held in Cavtat – Dubrovnik September 27-29, 2022 / [editors Zoran Keković, Ratko Duev, Jadranka Polović]. – Skopje: Faculty of philosophy – Institute for security, defense and peace "Ss. Cyril and Methodius" university ; Belgrade: Center for risk analysis and crisis management (CARUK), 2023.

Dom, G., Schouler-Ocak, M., Bhui, K., Demunter, H., Kuey, L., Raballo, A., Samochowiec, J. „Mass violence, radicalization and terrorism: A role for psychiatric profession?”, *European Psychiatry*, br. 49, 2018.

Dunning Eric, Murphy Patrick, Williams John, *The Roots of football hooliganism*, Routledge and Kegan Paul, London and New York, 1988.

Durham, Mary Edith, *Twenty Years of Balkan Tangle*, Book Jungle, 2008,
<https://www.gutenberg.org/cache/epub/19669/pg19669-images.html>

Džuverović Nemanja, „Balkan Peace Index 2022: Trends and Analysis”, *Journal of Regional Security*, br. 2, 2023.

Đorđević, Saša Ruggero Scaturro, *Dangerous Games: Football Hooliganism, Politics and Organized Crime in The Western Balkans*, Global Initiative Against Transnational Organized Crime, Geneva, 2022.

Đorić Marija, „Kju kluks klan kao međunarodna ekstremistička organizacija”, *Kultura polisa*, 6p. 29, 2016.

Đorić Marija, „Politizacija huliganizma”, *Politička revija*, br. 3, 2010.

Đorić Marija, *Ekstremizam i nova realnost: svet u doba koronavirusa*, Institut za političke studije, Beograd, 2021.

Đorić Marija, *Ekstremna levica: ideološki aspekti levičarskog ekstremizma*, Institut za političke studije, Beograd, 2014.

Đorić Marija, *Huliganizam: nasilje i sport*, Nauka i društvo, Beograd, 2012.

Dorić Marija, „Trendovi u savremenom ekstremizmu: izazovi i pouke”, *Politička revija*, br. 4, 2023.

Dorić Marija, Milošević Tanja, „Uticaj Saudijske koalicije na nacionalnu bezbednost Jemena”, *Politika nacionalne bezbednosti*, br. 2, 2020.

Dorić Marija, Milošević Tanja, „Zloupotreba veštačke inteligencije u ekstremističke i terorističke svrhe”, *Srpska politička misao*, br. 1, 2021.

Dorić Marija, *Violent Extremism and Sports in the Western Balkans*, RAN, 2023.

Dorić Marija, *Ekstremna desnica: međunarodni aspekti desničarskog ekstremizma*, Udruženje Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2014.

Dorić Marija, „Uloge žena u savremenom terorizmu: izvršioци, žrtve ili nešto treće?”, *Srpska politička misao*, br. 1, 2024.

Dorić Marija, *Priručnik za prepoznavanje, prevenciju i suzbijanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma kod učenika*, Biro za operativnu koordinaciju – Nacionalni operativni tim, Podgorica, 2020.

Dorić Marija, „Sokolstvo i Mlada Bosna”, *Srpska politička misao*, br. 4, 2016.

Dorić Marija, „Balkan (i Zapadni Balkan) kao negativni politički pojmovi”, *Nacionalni interes*, br. 1, 2024.

FBI, *Lone Offenders: A Study of Lone Offender Terrorism in the United States (1972 – 2015)*, National Center for the Analysis of Violent Crime, 2019, file:///C:/Users/PC/Downloads/lone-offender-terrorism-report-111319.pdf

Gaćinović Radoslav, „Osnovne funkcije države u procesu izgradnje sistema bezbednosti”, *Politika nacionalne bezbednosti*, br. 2, 2020.

Galtung Johan, *Mirnim sredstvima do mira: mir i sukob, razvoj i civilizacija*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.

Ganor Boaz, „Understanding the Motivations of 'Lone Wolf' Terrorists: The 'Bathtub' Model”, *Perspectives on Terrorism*, br. 2, 2021.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Filozofija povijesti*, Zagreb, Naprijed, 1996.

Gethin Amorey, Gunnemark Erik, *The art and science of learning languages*, Intellect Books, Oxford, 1996.

Gill Paul et al., „Systematic Review of Mental Health Problems and Violent Extremism”, *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, br. 1, 2021.

Gill Paul, Caitlin Clemmow, Florian Hetzel, Bettina Rottweiler, Nadine Salman, Isabelle Van Der Vegt, Zoe Marchment, Sandy Schumann, Sanaz Zolghadriha, Norah Schulten, Helen Taylor & Emily Corner, „Systematic Review of Mental Health Problems and Violent Extremism”, *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 2020.

Goldstein Arnold, *The psychology of vandalism*, Plenum Press, New York, 1996.

Gradojević Mihailo, *O sokolstvu*, Prosvetno kulturno odeljenje Sokolske župe u Beogradu, Beograd, 1924.

Grossman, Nicholas, *Drones and Terrorism: Asymmetric Warfare and the Threat to Global Security*, I. B. Tauris, Bloomsbury, 2018.

Guelke Adrian, *Peace Settlements and Political Transformation in Divided Societies: Rethinking Northern Ireland and South Africa*, Routledge, Oxon and New York, 2022.

Guelke Adrian, *Politics in deeply divided societies*, Polity Press, Cambridge, 2012.

Guelke Adrian, *Rethinking the rise and fall of apartheid: South Africa and world politics*, Bloomsbury Academic, London, 2017.

Guilianotti, Richard, *Football – a sociology of the global game*, Policy Press, London, 2000.

Guillaume Denoix de Saint Marc, Stéphane Lacombe, “The Roles of Women in Terrorism and Countering Violent Extremism: Motivations, Experiences, and Methods of Engagement”, *A Man's World? Exploring the Roles of Women in Counter Terrorism and Violent Extremism*, ed. Naureen Chowdhury Fink, Sara Zeiger & Rafia Bhulai, Hedayah and The Global Center on Cooperative Security, Abu Dhabi, 2016.

Hagen Kurtis, *Conspiracy Theories and the Failure of Intellectual Critique*, University of Michigan Press, str.20, 2022.

Hammond Andrew, *The Balkans and the West: Constructing the European Other, 1945-2003*, Routledge, London, 2016.

Harrington Carol, „What is 'Toxic Masculinity' and Why Does it Matter?“ *Men and Masculinities*, br. 2, 2020.

Herbert Vivian, *The Servian Tragedy with some Impressions of Macedonia*, Grant Richards, London, 1904.

Heywood Andrew, *Political ideologies: an introduction*, Palgrave macmillan, London, 2020.

Hilbrenner Anke, „The Perovskaia Paradox or the Scandal of Female Terrorism in Nineteenth Century Russia“, *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*, br. 17, 2016.

Hoffmann George, *The Balkans in Transition*, Princeton, Van Nostrand, 1963.

Howden Smith, Arthur, *Fighting the Turk in the Balkans, An American's Adventures with the Macedonian Revolutionists*, G. P. Putnam's Sons, New York, 1908.

Humphreys Margaret, „The influenza of 1918 Evolutionary perspectives in a historical context“, *Evolution, Medicine, and Public Health*, br. 1, 2018.

Huntington, Samuel, *The Clash of civilizations and the remaking of world order*, Touchstone, New York, 1997.

Innes Helen, Innes Martin, „De-platforming disinformation: conspiracy theories and their control“, *Information, Communication & Society* 26, br. 6, 2023.

Jasko, K., LaFree, G., & Kruglanski, A., „Quest for significance and violent extremism: The case of domestic radicalization“, *Political Psychology*, br. 5, 2017.

Jung Karl Gustav, *Dinamika nesvesnog*, Matica srpska, Novi Sad, 1990.

Juzik Julia, *Alahove nevjeste*, Zaprešić, Fraktura, 2007.

Knight, S., Woodward, K., & Lancaster, G. L. „Violent versus nonviolent actors: An empirical study of different types of extremism“, *Journal of Threat Assessment and Management*, br. 4, 2017.

Kocmanová Markéta, „Belonging and Conflict Avoidance: Towards Understanding the Resilience of the Romani Against Radicalisation“, *Journal for Deradicalization*, br. 34, 2023.

Kontos Louis, Brotherton David, *Encyclopedia of gangs*, Greenwood Press, Westport, 2008.

Krouse William, Richardson Daniel, *Mass Murder with Firearms: Incidents and Victims, 1999 – 2013*. Washington, DC, Congressional Research Service, 2015.

Kruglanski Arie, Jasko Katarzyna, Webber David, „The Making of Violent Extremists”, *Review of General Psychology*, Vol. 22, br. 1, 2018.

Lampe John, Mazower Mark, *Ideologies and national identities: the case of twentieth-century Southeastern Europe*, Central European Univ. Press, Budapest, 2004.

Lazić Radojica, *Službe bezbednosti Jugoslavije: od Brionskog plenuma do raspada države* (knjiga 1), Neven, Fakultet za diplomatiju i bezbednost; Beograd, 2022.

Le Bon Gistav, *Psihologija gomila*, Papirus: Trgokom, Novi Sad, 1995.

Leygraf Norbert, „On the phenomenology of Islamic terrorist offenders”, *Forensische Psychiatrie, Psychologie, Kriminologie*, br. 4, 2014.

Macanović Hrvoje, *Sport – Sokolstvo*, Jugoslovenska štampa, Zagreb, 1933.

MacDonald Eileen, *Shoot the women first*, Random House, New York, 1991.

Mariam Safi, „Afghan Women and Countering Violent Extremism: What are their roles, challenges and opportunities in CVE?” *A Man’s World? Exploring the Roles of Women in Counter Terrorism and Violent Extremism*, ed. Naureen Chowdhury Fink, Sara Zeiger & Rafia Bhulai (Hedayah and The Global Center on Cooperative Security, 2016.

Martin Gus, *Understanding terrorism: challenges, perspectives, and issues*, Sage, Los Angeles, 2010.

McArdle David, *Football Society & The Law*, Routledge-Cavendish, London, 2000.

Merari, Ariel, et al, „Personality characteristics of “self martyrs”/”suicide bombers” and organizers of suicide attacks”, *Terrorism and Political Violence*, br. 1, 2009.

Metzl JM, Piemonte J, McKay T, Mental Illness, „Mass Shootings, and the Future of Psychiatric Research into American Gun Violence”, *Harv Rev Psychiatry*. br. 1, 2021.

Mila Mancheva and Rositsa Dzhekova, *RISKS OF ISLAMIST RADICALISATION IN BULGARIA: A CASE STUDY IN THE IZTOK NEIGHBOURHOOD OF THE CITY OF PAZARDZHIK – Working Paper*, Center for the study of democracy, February 2017.

Milosavljević, Milosav, *Devijacije i društvo*, Izdavačka kuća Draganić, Beograd, 2003.

Milošević Zoran, *Religija i politika*, Matica srpska, Podgorica, 2024.

Milošević Zoran, Stojadinović Miša, „Društvene nauke i nacionalna bezbednost”, *Politika nacionalne bezbednosti*, br. 1, 2024.

Mijalković Saša, *Nacionalna bezbednost*, Kriminalističko-policijski univerzitet, Beograd, 2023.

Mijalković Saša, Milašinović Srđan, „Metodološke smernice za naučno istraživanje lažnih dojava o podmetnutim eksplozivnim napravama u Republici Srbiji”, *Sociološki pregled*, br. 4, 2023.

Muller E, Kempes M., „Gender differences in a Dutch forensic sample of severe violent offenders”, *Int Forensic Mental Health*, br. 15, 2016, str. 164–73.

Муслиу Афродита, *Идентификација на фактори кои влијаат врз насилството на спортски терени*, Здружение на граѓани НЕКСУС – ГРАЃАНСКИ КОНЦЕПТ – Скопје, 2022.

NEXUS, *Deangažman, rehabilitacija i reintegracija stranih terorističkih boraca: nacionalni izvještaj*, Nexus, Skoplje, 2022.

Nišić Stanko, *Globalna sila i bezbednost Balkana*, VIZ, Beograd, 2002.

Nye S. Joseph Nye Jr., *Soft Power: The Means To Success In World Politics*, Public Affairs, New York, 2004.

O' Brien John, O' Brien Nada, *Analytical Psychology of Football Professional Jungian Football Coaching*, Routledge, London and New York, 2021.

Okenyodo Kemi, „The Role of Women in Preventing, Mitigating and Responding to Violence and Violent Extremism in

---

Nigeria”, *A Man’s World? Exploring the Roles of Women in Counter Terrorism and Violent Extremism*, ed. Naureen Chowdhury Fink, Sara Zeiger & Rafia Bhulai, Hedayah and The Global Center on Cooperative Security, 2016.

Otašević Božidar, *Nasilje na sportskim priredbama*, Službeni glasnik, Beograd, 2015.

Panchal N, Kamal R, Orgera K, Cox C, Garfield R, Hamel L, et al. *The Implications of COVID-19 for Mental Health and Substance Use*, Kaiser Family Foundation, 2020.

Pape Robert, *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicidal Terrorism*, Melbourne: Scribe Publications, Australia, 2005.

Paul Kerry, *Friedrich Schiller: playwright, poet, philosopher, historian*, Peter Lang, Oxford, New York, 2007.

Petrović Predrag, Stakić Isidora, *Extremism Research Forum: Serbia report*, British Council, Belgrade, 2018.

Petrović, Krešimir, „Nasilje i sport”, *Kultura*, br. 88/90, Beograd, 1992.

Pirro Andrea LP, Paul Taggart, „Populists in power and conspiracy theories”, *Party Politics*, br. 3, 2023.

Qiu, Jianyin, Bin Shen, Min Zhao, Zhen Wang, Bin Xie, and Yifeng Xu, „A nationwide survey of psychological distress among Chinese people in the COVID-19 epidemic: implications and policy recommendations”, *General psychiatry*, br. 2, 2020.

Radnitz, S., & Underwood, P. „Is belief in conspiracy theories pathological? A survey experiment on the cognitive roots of extreme suspicion”, *British Journal of Political Science*, br. 1, 2017.

Raduški Nada, *Identitet i integracija Roma u Srbiji*, Institut za političke studije, Beograd, 2015.

RAN, *Extremism, Radicalisation & Mental Health: Handbook for Practitioners*, RAN, 2019.

Rauf Ceylan, Michael Kiefer, *Salafismus: Fundamentalistische Strömungen und Radikalisierungsprävention*. Springer VS, Wiesbaden, 2013.

Reysen Stephen, Katzarska Miller Iva, „Association Between Reality Television and Aggression: It Depends on the Show”, *AASCIT Journal of Psychology*, br. br. 5, 2017.

Ruby Charles, „Are Terrorists Mentally Deranged?” *Analyses of Social Issues and Public Policy*, br. 1, 2002.

Salvini Alessandro, *Ultra. Psicologia del tifoso violento*, Giunti, Firenze, 2004.

Sarma KM, Carthy SL, Cox KM. „Mental disorder, psychological problems and terrorist behaviour: a systematic review and meta-analysis”, *Campbell Syst Rev.*, 2022.

Schachtebeck Thomas, *Football Hooligans in England*, GRIN, Verlag, 2011.

Schulten Norah, „Practitioners’ perspectives on the challenges of dealing with the interaction between mental illness and violent extremism in Countering Violent Extremism (CVE)”, *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 2022.

Sifton, John, *A Brief History of Drones*, 2018, <https://www.thenation.com/article/archive/brief-history-drones>

Simeunović Dragan, *Terorizam*, Pravni fakultet, Beograd, 2009.

Simi, P., Sporer, K., & Bubolz, B. F. “Narratives of childhood adversity and adolescent misconduct as precursors to violent extremism: A life-course criminological approach”, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, br. 4, 2016.

Sokolski veleizdajnički proces 1915-1916, Štamparija Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, Zagreb, 1927.

Spaaij Ramon, „Men Like Us, Boys Like Them Violence, Masculinity, and Collective Identity in Football Hooliganism”, *Journal of Sport and Social Issues*, br. 4, 2008.

Spaaij Ramon, *Understanding football hooliganism: a comparison of six Western European football clubs*, Vossiuspers UvA, cop., Amsterdam, 2006.

Stanković Marko, Krstić Zoran, „Perspektive srpsko-albanskih odnosa u svetlu inicijative 'Otvoreni Balkan'”, *Nacionalni interes*, br. 2, 2023.

Stanley Cohen, „*Vandalism: Its politics and Nature*”, u J. B. Mays (ed), *Juvenile Delinquency, The family and the social Group*, Longman, London, 1972.

Stepić Milomir, „Zapadni Balkan: primer geografskog raspojmljivanja i geopolitičkog manipulisanja”, *Nacionalni interes*, br. 3, 2012.

Stošić Sanja, „Kubanska i Ukrajinska kriza u svetlu globalne geopolitičke dinamike”, *Politička revija*, br. 1, 2023.

Subotić Milovan, *Migracije i ekstremizam*, Medija centar „Obrana”, Beograd, 2022.

Surlić, Stefan, Andrijana Lazarević, i Ljiljana Kolarski. „Integracija vs. suverenizacija. „Otvoreni Balkan” u okvirima statusnih i identitetskih sporova”, *Srpska politička misao*, br. 3, 2020.

Tadić Ljubomir, *Nauka o politici*, Rad, Beograd, 1988.

Talović Rašković Violeta, Stojadinović Miša, Stanar Dragan, Srbija i svet – društvene i političke paradigme, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2022.

Taylor Rogan, *Football And Its Fans: Supporters and Their Relations With The Game*, University Press, Leicester, 1992.

Taylor, Steven, Caeleigh A. Landry, Michelle M. Paluszek, Thomas A. Fergus, Dean McKay, and Gordon JG Asmundson, „COVID stress syndrome: Concept, structure, and correlates”, *Depression and anxiety*, br. 8, 2020.

Testa, Alberto, „Making Sense of Extremism in the Bosnian Football Terraces: An Analytical Analysis”, *Security Science Journal*, br. 1, 2020.

Teun van Dongen, Yannick Veilleux-Lepage, Eviane Leidig, Hanna Rigault Arkhis, *Right-Wing Extremism in the Military: A typology of the threat*, ICCT Research Paper May 2022.

Thompson Edward, „The Structure of Male Role Norms”, *American Behavioral Scientist*, br. 5, 1970.

Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan*, Čigoja štampa, Beograd, 1998.

Trimbur M, Amad A, Horn M, Thomas P, Fovet T. „Are radicalization and terrorism associated with psychiatric disorders?”, *A systematic review. J Psychiatr Res.* 2021.

UNDP, *Guidance note: Integrating Mental Health and Psychosocial Support into Peacebuilding*, UNDP, New York, 2022.

UNODC, *How COVID-19 restrictions and the economic consequences are likely to impact migrant smuggling and cross-border trafficking in persons to Europe and North America*, Viena, 2020.

Van Leyenhorst, M., & Andreas, A, „Dutch Suspects of Terrorist Activity: A Study of Their Biographical Backgrounds Based on Primary Sources”, *Journal for Deradicalization*, br. 12, 2017.

Veljan Nejra, Čehajić Čampara Maida, *Rodne ideologije: Kako ekstremisti iskorištavaju borbe za ženska prava i pokreću recipročnu radikalizaciju*, Atlantska inicijativa, Sarajevo, 2021.

Vidaković Dragana, Vuković Mladen, Logunov Oliver, Plavšić Aleksandar, *Prevenција radikalizacije i terorizma*, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020.

Vuletić, Dejan, „NATO i Zapadni Balkan”, *Vojno delo*, br. 7, 2018.

Walter Annemarie, Drochon Hugo, „Conspiracy Thinking in Europe and America: A Comparative Study”, *Political Studies*, br. 2, 2022.

Wasensteiner Lucy, *Twentieth Century German Art Exhibition: answering degenerate art in 1930s London*, Routledge, [S.l.], 2021.

Weenink, A. W., „Behavioral problems and disorders among radicals in police files”, *Perspectives on Terrorism*, br. 9, 2015.

Weine S, Eisenman DP, Jackson LT, Kinsler J, Polutnik C, „Utilizing mental health professionals to help prevent the next attacks”, *International Review of Psychiatry*, br. 29, 2017.

Westheider, James, *Fighting in Vietnam: The Experiences of the U.S. Soldier*, Stackpolebooks, Mechanicsburg, 2011.

Wike Traci, Fraser Mark, „School shootings: Making sense of the senseless”, *Aggression and Violent Behavior*, br. 3, May–June, 2009.

Wood Barry, *Invented History, Fabricated Power: The Narrative Shaping of Civilization and Culture*, Anthem Press, London, 2020.

Žutić Nikola, *Krajiški sokoli*, Udruženje Srba iz Krajine i Hrvatske, Srpsko kulturno društvo Zora, Beograd, 1998.

Žutić Nikola, *Sokoli*, Angrotrade, Beograd, 1991.

INTERNET IZVORI:

<https://www.reuters.com/article/idUSN19285476/>
<https://news.un.org/en/story/2024/01/1146067>
<https://www.iri.org/news/iri-western-balkans-poll-showsupport-for-pro-western-institutions-persistent-ethnic-tensionsand-commitment-to-the-open-balkan-initiative/>
<https://bpi.mindproject.ac.rs/>
<https://www.visionofhumanity.org/maps/global-terrorism-index/#/>
<https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2022/03/GTI-2022-web-04112022.pdf>
<https://www.unodc.org/unodc/en/terrorism/expertise/foreign-terrorist-fighters.html>
: <https://www.danas.rs/svet/pozivi-za-stvaranje-tela-un-za-nadzor-vestacke-inteligencije/>
<https://www.japantimes.co.jp/news/2022/07/10/national/crime-legal/diy-gun-abe-assassination/>
<https://gnet-research.org/2022/06/23/the-future-is-now-the-use-of-3d-printed-guns-by-extremists-and-terrorists/>
<https://arquebus.uk/3d-printed-firearms-the-implications-for-conflict-and-security/>
<https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/printing-insecurity-tackling-threat-of-3d-printed-guns-in-europe>
<https://www.fpri.org/article/2023/01/trends-in-terrorism-whats-on-the-horizon-in-2023/>
<https://www.lastampa.it/esteri/la-stampa-in-english/2017/09/02/news/what-we-can-learn-from-france-s-failed-deradicalization-center-1.34412986/>
<https://www.encyclopedia.com/arts/educational-magazines/guelke-adrian>
<https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-08-10/the-geography-of-foreign-isis-fighters>

---

https://resolvet.net/sites/default/files/Policy%20Note%20%20Repatriating%20FTFs%20from%20Syria_Serbian.pdf

<https://www.blic.rs/vesti/hronika/pritvoreni-su-kemal-begovic-i-igor-despotovic-ivica-dacic-o-teroristickom-napadu/t6vk43b>

<https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-beograd-napad-zandarm-ambasada-izrael/33013943.html>

<https://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Nismo-vehabije-nego-pravovjernici/18871>

<https://www.blic.rs/vesti/hronika/ko-je-uhapseni-vehabija-adnan-hot-planirao-napade-na-narodno-pozoriste-i-beogradanku/38yqp1y>

<https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/krivicni-zakonik-crnegore.html>

<https://www.slobodnaevropa.org/a/makdonija-sirija-borci-crna-lista/32066577.html>

<https://vlada.mk/node/25946>

<http://www.msb.gov.ba/dokumenti/strateski/default.aspx?id=23407&langTag=sr-SP-Cyrl>

<https://www.slobodnaevropa.org/a/sirija-bosna-bosanski-djeca-islamska-drzava/31591101.html>

<http://www.msb.gov.ba/PDF/010620235.pdf>

<https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=490574>

<http://www.msb.gov.ba/PDF/010620231.pdf>

<https://www.coe.int/en/web/cooperation-in-police-and-deprivation-of-liberty/hf-iii-enhancing-co-operation-in-the-western-balkans-in-managing-violent-extremism-in-prisons-and-preventing-further-radicalisation-after-release>

<https://www.coe.int/en/web/cooperation-in-police-and-deprivation-of-liberty/espa-vep-bosnia-and-herzegovina>

<https://www.slobodnaevropa.org/a/terorizam-bih-desnicari-ekstremizam-borci-teroristi/31871422.html>

<https://www.statista.com/topics/6092/women-in-politics-in-nordic-countries/#topicOverview>

<https://www.unwomen.org/en/what-we-do/leadership-and-political-participation/facts-and-figures>

<https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/European%20Union%20Terrorism%20Situation%20and%20Trend%20Report%202023.pdf>

<http://warontherocks.com/2018/04/the-emigrant-sisters-return-the-growing-role-of-the-islamic-states-women>
<https://clarionproject.org/docs/Issue%2011%20-%20From%20the%20battle%20of%20AlAhzab%20to%20the%20war%20of%20coalitions.pdf>
<https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2017/08/Female-Suicide-Bombers-63-80.pdf>
<https://news.sky.com/story/girl-suicide-bomber-10-kills-19-in-busy-market-10376105>
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5423550/>
<https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/04/nine-years-after-chibok-girls-abducted/>
<https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-59061818>
<https://www.hrw.org/news/2023/09/08/afghanistan-talibans-gender-crimes-against-humanity>
<https://www.amnesty.org.uk/press-releases/afghanistan-talibans-treatment-women-and-girls-crime-against-humanity-major-new>
<https://www.politika.rs/sr/clanak/526551/Eksperti-UN-Ponasanje-talibana-prema-zenama-zlocin>
https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/radicalisation-awareness-network-ran/collection-inspiring-practices/ran-practices/motherschools-parenting-peace_en
<https://beta.rs/content/193625-ministarstvo-roma-u-srbiji-prema-popisu-iz-2022-godine-ima-131-936>
<http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>
<https://ourworldindata.org/life-expectancy-globally>
<http://www.euractiv.rs/srbija-i-eu/1577-romkinje-u-srbiji-ive-znatno-krae>
<http://www.politika.rs/sr/clanak/393990/Drustvo/Vise-od-polovine-Romkinja-uda-se-pre-18-godine>
<http://www.nedeljnik.rs/magazin/portalnews/ugovoreni-maloletnicki-brakovi-u-srbiji-udaju-se-sa-devet-a-rode-dete-sa-13-godina/>
https://www.britishcouncil.rs/sites/default/files/erf_report_serbia_2018.pdf

---

<https://wiisglobal.org/wp-content/uploads/2014/02/Mothers-and-Wives-3-14-17.pdf>, ili https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-best-practices/docs/family_support_en.pdf

<http://www.politika.rs/sr/clanak/351908/Hronika/Ko-je-Goran-Pavlovic-Abdulah>

<https://sobotainfo.com/novica/politika-gospodarstvo/ekstremistivnovacijoromevseverovzhodni-sloveniji/122138>

<https://romi-obrazovanjem-do-posla.org.rs/wp-content/uploads/2023/02/Analiza-o-zaposlenosti-Roma-i-Romkinja.pdf>

<https://www.telegraf.rs/vesti/2094096-u-turskoj-uhapsen-vehabija-iz-srbije-adem-demirovic-ceka-se-njegovo-izrucenje>

<https://covid19.who.int>

<https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2022/brief/chapter-1-introduction-the-economic-impacts-of-the-covid-19-crisis>

<https://edition.cnn.com/2020/11/28/asia/japan-suicide-women-covid-dst-intlhnk/index.htm>

<https://www.savethechildren.net/blog/hidden-impacts-covid-19-children%E2%80%99smental-health>

https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/covid/COVID19_research_brief_trafficking_medical_products.pdf

<https://www.thenational.ae/uae/coronavirus-cyber-experts-warn-of-sharp-spike-in-criminal-activity-1.1008945>

<https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/artikel/5249714/jurgen-conings-stappenteller-800-stappen-belgie-ex-militair>

<https://www.icct.nl/sites/default/files/2022-12/Right-wing-extremism-in-the-military-1.pdf>

<https://www.splcenter.org/news/2021/02/16/how-encrypted-messaging-platform-changing-extremist-movements>

<https://www.cnbc.com/2020/04/03/covid-19-proves-the-need-for-social-robotsand-robot-avatars-experts.html>

<https://www.glasamerike.net/a/zapadni-balkan-plodno-tnle-za-teorije-zavere-o-koronavirusu/5694625.html>

<https://www.tanjug.rs/zanimljivosti/vesti/92591/istrazivanje-pokazalo-da-70-odsto-bugara-veruje-u-teorije-zavere/vest>

<https://www.biepag.eu/wp-content/uploads/2021/07/Conspiracies-and-Covid19-in-the-Balkans-Serbian.pdf>

<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>

<https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/42823/9241562579.pdf?sequence=1>

<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-disorders>

https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2019-07/ran_hsc_prac_mental_health_03062019_en.pdf

<https://www.nctv.nl/documenten/publicaties/2021/10/26/dreigingsbeeld-terrorisme-nederland-55>

https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2019-07/ran_hsc_prac_mental_health_03062019_en.pdf

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_maloletnim_uciniocima_krivicnih_dela_i_krivicnopravnoj_zastiti_maloletnih_lica.html

<https://www.republika.rs/hronika/hronika/559950/kosta-kecmanovic-vlasnik-streljane-presuda>

https://library.ucsd.edu/dc/object/bb0206043f/_2.pdf

<https://www.thetrace.org/2023/02/mass-shooting-contagion-effect-research>

<https://theconversation.com/why-do-mass-shooters-kill-its-about-more-than-having-a-grievance-198387>

<https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/analysis-recent-mass-shootings>

<https://everytownresearch.org/mass-shootings-in-america/>

<https://www.statista.com/statistics/476456/mass-shootings-in-the-us-by-shooter-s-race/>

<https://www.upi.com/Voices/2023/04/14/mass-shootings-motive-grievance/3141681473504/>

<https://www.columbiapsychiatry.org/news/mass-shootings-and-mental-illness>

<https://srpskainfo.com/bravo-kosta-ja-sam-na-tvojoj-strani-nevjerovatne-rijeci-podrske-na-drustvenim-mrezama-djecaku-koji-je-pocinio-masakr/>

<https://worldpopulationreview.com/country-rankings/school-shootings-by-country>
<https://www.washingtonpost.com/education/interactive/school-shootings-database/>
<https://www.unitedwecare.com/the-reality-show-affects-your-mental-health/>
<https://www.mentalhealth.org.uk/explore-mental-health/blogs/harsh-reality-reality-tv-and-mental-health>
https://www.researchgate.net/publication/379485260_The_Psychological_Impact_of_Reality_Tv_on_Teenagers
https://www.rtv.rs/sr_lat/sport/individualni-sportovi/skandal-na-oi-italijanska-bokserka-predala-mec-zbog-nejasnog-pola-protivnice_1559146.html
<https://www.heraldscotland.com/news/13138284.riot-girls-study-finds-femaleswere-the-first-football-hooligans/>
<https://www.standard.co.uk/news/world/pictured-four-female-russian-footballhooligans-banished-from-world-cup-a3862866.htm>
<https://balkanist.net/more-than-a-game-again-on-the-seemingly-perpetual-football-related-violence-in-the-balkans/>
<https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/3032595/asker-akademija-u-bih-deca-u-simulaciji-vojne-obuke.html>
<https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/3032595/asker-akademija-u-bih-deca-u-simulaciji-vojne-obuke.html>
<https://edition.cnn.com/2014/10/15/sport/football/albania-prime-minister-brother/index.html>

INDEKS IMENA I POJMOVA

A

Adem Demirović 125

Adolescenti 145

Adrian Gelke (*Adrian Guelke*) 66

Afrika 44, 65, 164

Ahlam Mazen Al-Tamimi (*Ahlam Mazen al-Tamimi*) 101

Airsoft-klubovi 181, 185, 187, 188, 192

Ajlin Mekdonald (*Eileen MacDonald*) 99

Al Kaida 44, 49, 101, 103

Al Kansa brigada 52, 102

Albanija 20, 26, 27, 28, 33, 47, 141, 179, 185, 191, 192

Alesandro Salvini (*Alessandro Salvini*) 178

Al Šabab 44

Aljbin Kurti (*Albin Kurti*) 28

Amerika 22, 46, 132, 136, 161, 164, 202

Analitička filozofija 146

Androgenizam 178

Anksioznost 130, 136, 138, 146, 165

Antički Grci 31, 61, 199

Antiglobalizam 50, 92

Apelacioni sud 73

Asasini 95

Austrougarska monarhija 196, 197, 198, 200, 201, 203, 204, 206, 208, 209

B

Balkan (bure baruta) 20

Balkan (kao *drugost*) 15, 20, 21, 23, 25, 30, 34

Balkan 13, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 65, 80, 108, 125, 128, 140, 141, 142, 167, 168, 170, 172, 179, 207, 208

Balkanci 20, 21, 24, 31

Balkanhalbinsel 19

Balkanizacija 24, 26

Balkanizacija Evrope 24

Balkanski indeks mira (*Balkan Peace Index* [BPI]) 32

Balkansko poluostrvo 19, 26, 30

Bezbednosni sektor 49, 53, 62, 149, 168, 183, 184, 188

Bezbednost 62, 76, 81, 84, 89, 93, 99, 110, 120, 146, 149, 150

Bipolarni poremećaj 152

Bliski istok 15, 23, 65, 101, 108

Boaz Ganor (*Boaz Ganor*) 152

Bogdan Žerajić 205

Boko Haram 51, 103, 106

Bombaš samoubica 153

Bosna i Hercegovina 26, 30, 33, 70, 85, 90, 109, 179, 185, 192, 204, 205

Brus Hofman (*Bruce Hoffman*) 48

Bugarska 20, 31, 116, 141

Bujanovac 73

Burkina Faso 46

C

Ciklične teorije 56

Civilno društvo 72, 77, 186, 193

Copycat 158, 165

COVID-19 45, 49, 65, 91, 127, 128, 129, 131, 132, 137, 138, 141, 142, 143, 145

Crna Gora 26, 28, 33, 70, 79, 80, 81, 82, 90, 91, 110, 179, 183, 184, 185, 179, 188, 189

Crveni krst 71

Crveni polumesec 71

Č

Čarls Edvardes (*Charles Edwardes*) 178

Čarls Rubi (*Charles Ruby*) 147

Češka 116, 196, 198

D

Dunav 23

Dušan Bogunović 204

Dejvid Ajk (*David Icke*) 139
Divide et impera 24, 34
Demokratija 37, 38, 75, 88, 90, 142, 200
Dark-veb 42, 131
Dron 46, 47, 53, 191
Donald Tramp (*Donald Trump*) 141
Denacionalizacija 50
Dejvid Filips (*David Phillips*) 159
Desuverenizacija 50
Donbas 90
Depresija 97, 130, 145, 151, 152, 153, 156, 164, 165
Društvene mreže 40, 42, 52, 53, 66, 80, 102, 119, 120, 139, 163,
165, 180, 188, 189, 193
Differentia specifica 16, 21, 56, 163
Drugi svetski rat 21, 25, 26, 32, 116, 139, 203
Drugi balkanski rat 21, 33

DŽ

Džihadističke terorističke organizacije 151
Džihadizacija 42
Džon Lamp (*John Lampe*) 196
Džorž Hofman (*George Hoffmann*) 20

E

Ekološka održivost 32

Ekstremista 38, 39, 40, 41, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 59, 67, 68, 79, 82, 105, 118, 133, 155, 156, 180, 181, 192, 193

Ekstremistička organizacija 40, 47, 50, 51, 52, 54, 100, 101, 115, 120

Ekstremizam 13, 15, 16, 17, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 74, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 89, 90, 91, 92, 97, 100, 108, 110, 111, 114, 115, 116, 118, 121, 123, 125, 126, 127, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 155, 156, 179, 180, 181, 184, 185, 186, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 233

Ekstremna desnica 44, 48, 49, 50, 52, 61, 65, 89, 90, 91, 92, 100, 101, 105, 132, 137, 141, 148, 150, 179, 181, 192, 193

Ekstremna levica 44, 45, 49, 50, 61, 92

Ekstremni sport 13, 58, 65

Endru Hamond (*Andrew Hammond*) 24

European Force in Bosnia and Herzegovina (EUFOR) 188

European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol) 48, 96

Evroatlantska integracija 30

Evroazija 23

Evropa 19, 21, 23, 25, 26

Evropljani 19, 21, 24

Evropska unija (EU) 19, 174

Evropski 15, 19, 20, 21, 29, 65, 141

Evropski orijentalizam 23

F

Faktori odbijanja 39, 40, 119

Faktori privlačenja 39, 40, 120

Fanatizam 58

Federal Bureau of Investigation (FBI) 48, 125, 160, 171

Fejsbuk 42, 139, 188

Feminizam 101, 105

Fiskulturni pokret 195

Fizička kultura 196

Fjodora Trepova (*Фёдор Фёдорович Трёнов*) 95

Franc Ferdinand (*Franz Ferdinand*) 207

Francuska 24, 46, 60, 131, 132, 197

Francuska revolucija 197, 200

Fudbal 168, 172, 173, 178, 179, 180, 181, 184, 185, 188, 191, 192

Fudbalska asocijacija 167

Fundamentalizam 56, 58, 100

Fusako Sigenobu (*Fusako Shigenobu*) 96

G

Genus proximum 55

Gimnastička društva 196, 197

Globalizacija 15, 50

Globalizam 50

Granice 14, 15, 19, 23, 151

Grčka 20, 31, 67, 93, 131, 132, 177

H

Halford Džon Makinder (*Halford John Mackinder*)

Hamas 21, 78, 101

Hamer skinski 50

Hegel 196

Hezbollah 46

Hipoteza 50, 61, 64, 69, 108, 109, 114, 115, 138, 160, 177, 183, 184

Homo balcanicus 15, 24, 25, 34

Homo rationalis 133

Hrvatska 26, 30, 33, 181, 198, 201, 203, 208

Huligani 68, 167, 168, 175, 176, 179, 181, 182, 183, 185, 187, 190, 192

Huliganizam 13, 14, 15, 16, 17, 58, 62, 65, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 187, 192, 193, 195, 233

Huliganske 90, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186

Huliganstvo 168, 191

I

„Individualizacija” ekstremizma 43, 48, 53

Identitet 21, 22, 25, 29, 35, 40, 76, 78, 85, 120, 155, 168, 171, 172, 174, 176, 191

Ideologija 63, 67, 87, 92, 94, 96, 99, 100, 109, 112, 126, 137, 155, 180, 181, 192, 195, 197, 201, 203, 204, 208, 209

Ideološki hibrid 54

Indija 110

Individualni faktori 39, 60

Individualni terorizam 152

Indoktrinacija 41, 116, 119, 192

Involuntary celibate (INCEL) 49

Irak 45, 47, 49, 51, 70, 73, 74, 75, 76, 85, 87, 89, 90, 91, 101, 103, 105, 114, 152

Islamska država (ISIS) 43, 44, 45, 47, 49, 51, 52, 73, 98, 102, 103, 105, 106, 109, 148

Islamska država Korasana 44

Istok 20, 21, 22, 23, 25, 34, 35, 141

Italija 132, 158

J

Japan 47, 52, 130

Jazidi 51

Jevreji 21

Johan Avgust Cojne (*Johann August Zeune*) 19
Josip Roglić 26
Josip Smodlaka 201
Jovan Cvijić 30
Jugoistočna Evropa 25, 26
Jugoslavija 20, 26, 179, 180, 181, 182, 184, 190, 191, 203, 205
Jugosloveni 20
Južna Azija 44

K

Kalifat 43, 102, 103, 106, 109, 110
Karl Šmit (*Carl Schmitt*) 135
Kina 22, 129
Kju kluks klan 65, 100
Klubovi borilačkih veština 181, 185, 187, 189, 192, 194
Kolin Klark (*Colin Clarke*) 48
Konsolidovani mir 33
Konvertit 77, 78, 101, 116, 117
Koronavirus 16, 92, 127, 128, 129, 138, 139, 141, 142, 143
Kosovo i Metohija 32, 70, 73, 75, 76, 79, 82, 83, 113, 117, 184, 185, 192, 202
Kovid uzrokovanog ekstremizma 50
Kriza identiteta 22, 40
Kurdi 51
Kvazi-države 44

L

Levijatan 50

Lao Ce (*Lao C'*) 69

Latini 19

Latinska poslovice 37

Linearne teorije 56

Loren Koleman (*Loren Coleman*) 165

Loren Sautern (*Lauren Southern*) 101

LJ

Ljubiša Despotović 22, 23

Ljubomir Tadić 93

M

Mačo-fenomen 171, 175

Mačo-imidž 24

Malala Juzufzai (*Malala Yousafzai*) 108

Mali 46, 179

Marija Todorova (*Marija Todorova*)

Masovne javne pucnjave 160, 161

Masovne pucnjave 146, 147, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164,
165

Masovno ubistvo 157, 158, 161, 163, 164

Mediji 30, 44, 63, 72, 136, 137, 158, 159, 164, 165, 167, 182

Mediteran 23, 131

Medveđa 73

Međunarodni odnosi 15, 32

Međunarodni republikanski institut (International Republican Institute [IRI]) 27

Meksiko 164

Mentalne bolesti 97, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 155, 156, 162, 163, 164

Mentalno zdravlje 16, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 153, 154, 156, 157, 164

Mesotes 59, 199

Metode 53, 57, 62, 63, 72, 73, 81, 106, 126, 127, 129, 180, 195, 204, 208, 209

Mia Blum (*Mia Bloom*) 96

Migrantska kriza 45, 65, 91, 131, 132, 140

Mihailo Jovanović 206

Mijanmar 48

Milo Đukanović 28

Mini Šengen 27

Mir (negativni) 32, 33

Mir (pozitivni) 32, 33

Mir 25, 31, 32, 33, 34, 39, 82, 110, 175, 193

Miroslav Tirš (*Miroslav Tyrš*) 196

Mjuriel Deguk (*Muriel Degauque*) 101

Mlada Bosna 16, 195, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 209

Modus operandi 52, 103, 111

Muamer Zukorlić 79

N

„Narodna volja” 95

Ninajska grupa 79

Nacionalizam 179, 180, 183, 186, 198, 203

Narko-terorizam 155

Nasilna krivična dela 97

Nasilni ekstremizam 37, 40, 41, 43, 48, 49, 51, 52, 53, 61, 73, 74, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 89, 90, 91, 92, 108, 110, 111, 115, 116, 121, 125, 127, 147, 148, 149, 150, 151, 155, 156, 179, 180, 185, 188, 189, 191, 233

Nauka 37, 49, 55, 56, 59, 144

Navijači 167, 168, 174, 178, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 189, 190, 191, 192

Navijačka supkultura 167, 177

Navijaštvo 167, 168, 177, 191, 192

Nemačka 26, 119, 125, 132, 141, 158

Niger 46

Nigerija 106, 115

Nikola Žutić 198

Nikolas Grosman (*Nicolas Grossman*) 46

Ninaja 79

Nomen est omen 19, 37

Novi Pazar 79, 118, 184

O

Oikos 67, 93, 177

Organization for Security and Co-operation in Europe (OEBS) 76, 82, 233

Organizovani kriminal 16, 73, 74, 75, 130, 155, 168, 169, 179, 181

Orijent 15, 22, 24, 34

Orijentalizam 21, 22, 23

Oružane pobunjeničke grupe 99

Osama Bin Laden (*Osama bin Laden*) 46

Oskar Poćorek 206

Oto Bauer (*Otto Bauer*) 31

Otvoreni Balkan 27, 28

P

P/CVERLT 75

Pakistan 108

Pandemija 45, 49, 90, 91, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144,

Papagenov efekat 158

Papska bula *Ad extirpanda* 57

Paradžemat 80, 126

Paramesdžid 80, 126

Parapolicijska formacija 84, 86, 87

Paravojna formacija 84, 89, 87, 88, 89, 181

Patriotizam 179, 183

Pobunjenički pokreti 99

Pocephane zemlje 22

Polarizovani mir 33

Policija 52, 78, 81, 84, 89, 102, 108, 131, 167, 170, 208

Politički pluralizam 32

Političko nasilje 32, 93, 94, 99, 104, 146, 159, 233

Politika 13, 16, 26, 29, 31, 67, 74, 91, 92, 93, 141, 168, 181, 184, 190, 193, 195, 233

Politikologija 146, 149, 150, 155, 233

Politizacija huliganizma 13, 16, 181, 182, 184, 187, 192

Postkonfliktno nasleđe 65, 91

Post-organizational violent extremism and terrorism (POVET) 48, 49

Preidentifikacija 41

Preradikalizacija 41

Preševo 73

Preventing Violent Extremism (PVE) 53

Proces istraživanja 50, 65, 69

Proksi-ratovi 31

Prvi balkanski rat 21, 33

Psihijatar 149

Psihijatrija 146, 149, 155

Psihopatologija 150, 151

R

Radicalisation Awareness Network (RAN) 81

Radikalizacija (direktna) 42

Radikalizacija (indirektna) 42

Radikalizacija (u zatvorima) 42

Radikalizacija 16, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 49, 52, 53, 60, 61, 71, 72, 74, 77, 82, 83, 87, 90, 97, 98, 102, 103, 109, 110, 112, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 125, 126, 127, 132, 147, 149, 154, 155, 156, 193, 233

Radikalizam 13, 56, 58, 81, 87

Radikalni islam 77, 79, 187, 193

Reciprocitet ekstremizma 45, 54, 186

Regrutacija 80, 98, 132, 180, 183, 190, 192

Reintegracija 70, 72, 76, 77, 81, 83, 84, 85, 88, 89

Religijski ekstremizam 44, 61, 79, 82, 90, 91, 193

Religijski fundamentalizam 56, 100

Repatrijacija 70, 72, 82, 86, 87, 89

Rezolucija 53, 74, 90, 111, 201

Režim terora 107

Rod 21, 67, 68, 90, 94, 95, 96, 111, 134, 143, 157, 174, 176, 177, 178

Rodni pristup 43, 50, 53, 54, 96, 97, 111

Romi 112, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 124, 126

Romkinje 112, 114, 115, 119, 121, 123, 124, 125, 126, 127
Romska zajednica 113, 114, 115, 116, 118, 121, 123, 124, 125, 126,
127
Rote Armee Fraktion (RAF) 43, 50, 53, 54, 96, 97, 111
Rudolf Cistler (*Rudolf Zistler*) 206
Rumunija 20, 31
Rusija 22, 23, 28, 95, 169, 170, 179

S

Sabia 105
Sahel 44
Samjuel Hantington (*Samuel Huntington*) 22
Samoradikalizacija 45, 47
Samoubilački napad 100, 101, 103, 104, 109, 153
Samoubilački terorizam 104, 153
Sarajevski atentat 33, 195, 204, 205, 206, 207, 208, 209
Savet bezbednosti 45, 53
Seli Džons (*Sally Jones*) 102
Severna Makedonija 26, 27, 28, 29, 33, 70, 79, 82, 83, 84, 85, 90,
116, 179, 184, 189, 190, 191, 192
Sirija 45, 46, 47, 49, 54, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 82, 85,
86, 87, 89, 90, 91, 102, 105, 108, 114, 117, 118, 119, 121, 125, 132,
152
Sloboda 88, 202, 205
Slovenija 26, 30, 116

Socio-ekonomski razvoj 32

Sofija Perovska (*Софья Львовна Перовская*) 95

Sokolana 197, 201, 203

Sokoli 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209

Sokolski pokret 195, 197, 198, 203, 204, 206, 208

Sokrat 63

Somalija 44

Sport 13, 16, 58, 65, 162, 167, 168, 170, 171, 172, 177, 179, 180, 181, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 203, 209, 233

Srbi 116, 185, 201, 208

Srbija 22, 25, 26, 27,28, 30, 33, 39, 47, 50, 54, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 90, 91, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 126, 157, 163, 164, 165, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 191, 192, 198, 202, 205, 207, 208

Srednji istok 23

Stabilni mir 33

Stadion 47, 167, 170, 172, 173, 181, 189, 191

Stenli Koen (*Stanley Cohen*) 171

Strani borci (FF) 74

Strani teroristički borci (FTF) 70, 71, 75, 83

Strategija 74, 81, 84, 86, 88, 90, 91

Strelac 161, 163

Svetlozar Igov 25

Š

Šeri Tovers (*Sherry Towers*) 159

Šinzo Abe (*Shinz Abe*) 47

Španija 132

Štampano oružje (3D) 46, 47, 48, 53

T

Tagi 95, 158

Talibani 58, 107, 108

Tehnološke inovacije 46

Telegram 42, 119, 133

Teorije zavere 128, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 143

Terorista 16, 39, 41, 42, 43, 46, 49, 51, 54, 60, 67, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 95, 97, 101, 103, 105, 106, 107, 125, 144, 147, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 205

Teroristička aktivnost 51, 71, 73, 74, 83, 92, 93, 95, 97, 98, 99, 108, 109, 110, 111

Teroristički akt 21, 77, 78, 98, 103, 104, 111, 154, 205

Terorizam 13, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 48, 49, 51, 53, 54, 56, 57, 57, 64, 66, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 107, 108, 110, 111, 112, 114, 116, 119, 134, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 168, 233

Tik Tok 42

Trgovina narkoticima 182, 183, 185, 187
Turska 20, 22, 23, 29, 46, 73, 86, 105, 125, 204
Tužilaštvo za organizovani kriminal 73, 74, 75
Tvrda bezbednost 72
Ukrajina 15, 45, 46, 54, 80, 91, 92, 183
Usamljeni vukovi 45, 54, 148, 152, 153, 155

U

Ujedinjene nacije (UN) 45, 53, 233
Ultras 177, 180, 181, 185, 189, 192
Urlike Majnhof (*Urlike Meinhof*) 52
Uv Baks (*Uwe Backes*) 59, 61

V

Vafa Idris (*Wafa Idris*) 101
Van Ransta (*Mark Van Ranst*) 132
Vandalizam 167, 170, 171
Vehabije 78, 79, 114, 118, 120, 188
Vehabizam 78, 79, 185, 188
Velika Albanija 47, 184, 191, 192
Velika Britanija 119, 131, 132, 165, 167, 180
Veljko Čubrilović 206
Vera Zasulić (*Вера Ивановна Засулич*) 95
Verterov efekat 158
Veštačka inteligencija 45, 53, 129, 133

Vijetnamci 21

Vijetnamski rat 21

Viktor Frankl (*Viktor Frank*) 139

Viši sud 73, 80, 183

Vojska 73, 84, 132, 190, 208

Vranidol 77

Z

Zapad 20, 21, 22, 23, 25, 34, 15, 50, 56, 65, 101, 132, 140

Zapadni Balkan 15, 16, 19, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 42, 65, 70, 73, 75, 82, 83, 88, 90, 31, 92, 108, 116, 119, 140, 142, 168, 171, 179, 180, 181, 187, 192, 193, 194

Zatvor 42, 57, 77, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 107, 158, 159, 208

Zavera 132, 134, 135, 136, 138, 142, 143, 179

Zavere grupa 135

Zeloti 95

Zločin mržnje 88, 90

Znanje 16, 55, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 72, 93, 149, 156

Zoon politikon 174

Ž

žene-teroristi 92, 93, 96, 97, 98, 99, 102, 103, 104, 111

ženski huliganizam 178, 179

BELEŠKA O AUTORU

Prof. dr Marija Đorić je pomoćnik direktora za naučnoistraživački rad i rukovodilac Centra za proučavanje bezbednosti na Institutu za političke studije. Diplomirala je na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, na smeru za međunarodne odnose. Na istom fakultetu je završila master studije (smer: Političko nasilje i država), specijalističke studije (smer: Terorizam i organizovani kriminal), i doktorske studije politikologije. Objavila je oko 100 naučnih i stručnih radova iz oblasti politikologije (na teme: političko nasilje, ekstremizam, terorizam, huliganizam, politička teorija, bezbednost) i pet naučnih monografija: „Huliganizam: nasilje i sport”, „Ekstremna desnica: međunarodni aspekti desničarskog ekstremizma”, „Ekstremna levica: ideološki aspekti levičarskog ekstremizma”, „Nasilni ekstremizam: multidisciplinarni pristup”, „Ekstremizam i nova realnost: svet u doba koronavirusa”. Autor je „Priručnika za prepoznavanje, prevenciju i suzbijanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma kod učenika”, koji je rađen za potrebe nastavnika osnovnih i srednjih škola (uz podršku EU).

Marija Đorić je redovni profesor univerziteta, angažovana u nastavi na nekoliko domaćih i inostranih fakulteta (Češka, UAE i dr.). Kao konsultant/ekspert u oblasti bezbednosti i ekstremizma saradivala je sa mnogim međunarodnim organizacijama (UN, OEBS, IRI, RESOLVE, RCC, Savet Evrope, RAN). Održala je veliki broj radionica u Srbiji i regionu na temu ekstremizma učenicima osnovnih i srednjih škola, pripadnicima lokalne samouprave, psiholozima, socijalnim radnicima, prosvetnim radnicima, nevladinom sektoru i pripadnicima političkih stranaka. Od 2020. godine prof. dr Marija Đorić je član savetodavnog odbora za naučnoistraživački rad (*Research Advisory Council*), u okviru međunarodnog konzorcijuma RESOLVE, koji se bavi istraživanjem ekstremizma.

Gostujući je profesor na Karlovom Univerzitetu u Pragu. Glavni je i odgovorni urednik naučnog časopisa „Politika nacionalne bezbednosti”.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.647.7:32(497)

316.624:796(497)

ЂОРИЋ, МАРИЈА, 1981-

Ekstremizam i huliganizam na Balkanu / Marija Đorić. -

Beograd : Institut za političke studije, 2024 (Beograd : Donat graf). - 251

str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 100. - Str. 13-14: Predgovor knjizi / Srđan Blagojević. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 211-230. - Indeks pojmova: 231-250. - Beleška o autoru: str. 251.

ISBN 978-86-7419-399-0

а) Екстремизам -- Мултидисциплинарни приступ

б) Насиље -- Спорт